

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

19

1979

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. Івана ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

ВИПУСК 19

ЛІТЕРАТУРА, МОВА ТА КУЛЬТУРА
ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Л Ь В І В
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1979

П78 Сборник содержит статьи, сообщения и публикации, посвященные проблемам истории славянских литератур, межславянских литературных связей и контактов, культуры и искусства зарубежных славянских народов, вопросам славистической лингвистики

На страницах сборника впервые публикуются неизвестные ранее письма Л. Кручковского

Предназначен для учителей, филологов, историков

Редакційна колегія доц, канд іст наук В. П. Чорнин (відп ред), доц, канд іст наук І. І. Белякевич (заст відп ред), доц, канд філол наук К. К. Трофимович (заст відп ред), доц, канд філол наук О. І. Грибовська (відп секр), проф, д-р іст наук О. С. Бейліс, член-кор АН УРСР, проф, д-р філол наук Г. Д. Вєрвєс, проф, д-р іст наук І. М. Гранчак, проф, д-р іст наук А. Ф. Кізченко, доц, канд філол наук В. А. Моторний, проф, д-р іст наук С. І. Сидельников, проф, д-р іст наук І. М. Теодорович, проф, д-р філол наук П. П. Чуцька

Адреса редакційної колегії

290000, Львів-центр, вул. Університетська, 1, держуніверситет, кафедра історії південних і західних слов'ян, тел. 79-73-29

Редакція історико-філологічної літератури

83 3(0)7

8И+4И+37И

П $\frac{70200-012}{M225(04)-79}$ 515-79 4601000000

© Видавниче об'єднання
«Вища школа», 1979

*Е Ф МОРОЗОВА, доц.,
Львівський університет*

БОЛГАРСЬКА ТЕМА У РАДЯНСЬКІЙ РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ОСТАННЬОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ

У російській літературі болгарська тема не є новою. Вона сягає ще в ХІХ ст і бере початок від О С Пушкіна, який в оповіданні «Кірджалі» чи не вперше у російській літературі створив образ болгарина — борця з турецькими поневолювачами Цей маленький твір, за свідченням болгарського дослідника Е Георгієва, «образом свого героя-болгарина пробуджував національну самосвідомість» болгарського народу й був широко відомий у Болгарії в перекладах багатьох видатних письменників [10, с 14] Образ волелюбного й незламного болгарина-патріота Інсарова створив І Тургенєв у романі «Напередодні» З захопленням про Болгарію писали російські письменники, учасники визволення Болгарії (1877—1878 рр) з-під османського поневолення Я Половський, В Гаршин, В Гляровський та ін Болгарська тема у російській літературі ХІХ ст привернула увагу як російських, так і болгарських дослідників [5, 6, 7, 8, 10, 11, 24]

Болгарська тема посідає значне місце і у радянській російській літературі Особливо інтерес до неї зріс у післявоєнні роки, після утворення Народної Республіки Болгарії, з якою у нас встановилися тісні братерські зв'язки Висновок болгарського літературознавця Г Германова про те, що «велику й вирішальну роль у процесі зображення Болгарії і болгар російськими письменниками відігравав той факт, що вони не підходили до предмету байдуже, але завжди з глибокою кровною людською зацікавленістю долею людини, народу, краю» [11, с 334], відноситься й до радянських письменників

В останнє десятиріччя з'явилося чимало художніх творів про Болгарію, її волелюбний і талановитий народ, своєрідну багату культуру, чудову природу, соціальне та національне відродження Але аналізу цих праць поки що немає Дана стаття є спробою коротко висвітлити важливу й цікаву тему, яка поглиблює наші уявлення про інтернаціоналізм радянської літератури

Сучасні російські письменники звертаються до найбільш визначних подій болгарської історії, зокрема до часів визвольної

боротьби народу проти османського ярма У березні 1978 р 100-річчя визволення болгарського народу відзначалося не тільки у Болгарії, а й в СРСР Відомо, що значну допомогу у визвольній боротьбі Болгарії надав російський народ Символом непорушної дружби двох братніх народів став пам'ятник російським гренадерам на Шипці, оспіваний у віршах сучасних російських поетів О Маслова «Пам'ятник гренадерам» [20] І Варрави «Болгарія — слов'янська країна» [3], Л Горіловського «Далеко від російської матері-землі» та ін [12]

Багато прозових творів присвячено подіям російсько-турецької війни 1877—1878 рр, в результаті якої було повалено османське панування на Балканах У романі Б Золотарьова та Ю Тюріна «Таємний радник» відтворена славна сторінка з біографії великого російського вченого, видатного хірурга М І Пирогова, який брав участь у цій війні Письменники створили складний, сповнений протиріч образ російського вченого, який з глибоким співчуттям і великою повагою ставився до народів, що вели боротьбу за свободу Правда, образу Пирогова часом бракує психологічної глибини, але роман цікавий висвітленням маловідомого матеріалу й утвердженням братерської солідарності слов'янських народів [14] Це стосується і документальної повісті Д Жукова «На Шипці все спокійно» [13] про участь відомого російського художника Верещагіна у подіях російсько-турецької війни

Письменники, відтворюючи забуті чи маловідомі факти з історії російсько-болгарських відносин, прагнуть художньо дослідити соціально-історичні, моральні та психологічні джерела участі Росії й російського народу у визволенні болгар від османського панування Письменники намагаються розмежувати спонукальні мотиви та причини дій царського уряду, з одного боку, і представників передових суспільних кіл та народу Росії — з другого Спільна тематика романів Б Ізюмського «Плевенські редути» [15] та І Курчавова «Шипка» [19] У них відтворюються найбільш драматичні епізоди війни на широкому історичному фоні, діють відомі історичні постаті генерали Скобелев, Тотлебен, художник Верещагін та ін Романи побудовані на документальній основі Автори відбивають складні й суперечливі події історичної давності, у яких переплелися політичні й суспільні інтереси різних соціальних сил як російського, так і болгарського народів

Відповідно до історичної правди Б Ізюмський у романі «Плевенські редути» показує, що представники передового офіцераства та революційно-демократичних кіл — Бекасов і прости російські солдати, виразником настроїв яких виступає донський козак Олексій Суходолов, — відчують себе братами болгарського народу Ось як пише про це в листі додому Олексій «І слова, як наші пшениця, добро, приятельство І байки схожі Одної крові ми брати І радий я безмежно, що пішов їх визволяти» [15, с 37]

Царський уряд і верхієка дворянського суспільства по-іншому ставились до болгарського питання Вони боялися надати Болгарі незалежності і конституції, щоб це не стало прикладом для російського народу Представник цих кіл у романі — князь Черкаський Царизм робив ставку на болгарських багатіїв, навіть на тих, що співпрацювали з турками, як Жечо Цолов

Але об'єктивно війна принесла визволення болгарському народові, і кров була пролита російськими солдатами недаремно.

Письменник показує соціально-класове розшарування і серед болгар Болгарський народ ненавидів османських загарбників і самовіддано боровся за визволення рідного краю Але були й зрадники, які допомагали турецьким гнобителям Їхні дії викликали гнів та обурення болгарських патріотів Роман історично правдивий, розкриває глибокі протиріччя подій того часу

У романі діє велика кількість персонажів Це надає композиції твору калейдоскопічності Як образи історичних осіб, так і вигадані герої написані з різною силою художньої переконливості, більшості історичних постатей бракує психологізму. Суттєвим недоліком роману є підміна художнього аналізу подій та образів белетризованою ілюстрацією історії Ці ж самі недоліки можна відзначити і в романі І Курчавова «Шипка», хоч він багатий справжніми художніми знахідками Великої трагічної сили сповнені епізоди, що розповідають про загибель десятків тисяч російських солдат та офіцерів на Шипці не від кулі чи багнету, а від лютого морозу й скаженого вітру, бо своєчасно не було завезено теплого одягу та палива І Курчавов розкриває дворушницьку балканську політику Англії, Франції, Австрії та Америки

У романах І Курчавова та Б Ізюмського відтворено широку панораму подій російсько-турецької війни, показано братерство і солідарність слов'янських народів у визвольній боротьбі

Цікавим у цьому плані є ще незавершений роман Б Васильєва «Бувальщини та небилиці» [4] Він розпочинається розповіддю очевидця про безчинства османських поневолювачів на болгарській землі, про трагедію болгарського народу у турецькому ярмі Це викликало в російському суспільстві рух солідарності зі слов'янськими народами в їхній боротьбі за звільнення Саме під впливом цієї розповіді стає добровольцем один з головних героїв роману Гаврила Олексін, який мужньо бився з турками спочатку в Сербії, а потім у Болгарії

В опублікованих частинах роману розповідається про героїзм та самовідданість російських солдат та офіцерів при форсуванні Дунаю Цікавим є художнє відтворення зафіксованого у документах епізоду героїчних дій екіпажу мінної шлюпки «Шутка» під командою лейтенанта Скридлова Не можна без хвилювання читати сторінок, що розповідають про хоробрість

російських частин, які першими переправилися на правий берег Дунаю і стримували натиск османських військ, відкривши ворота у Болгарію З великою симпатією малює Б Васильєв образи болгарських патріотів, легендарну постать Цеко Петкова, Стойчо Міченого та ін Про загиб болгарських добровольців, що під проводом Стойчо Міченого билися з турками у Сербії, один з російських волоптерів Совримович говорить «Найбоєздатніший загиб» Правда, у Стойчо та його соратників не було чіткої політичної програми, вони прагнули звільнення рідної землі від османського ярма і керувалися почуттям помсти Це відповідає історичній правді дійсно, чимало болгар діяли як месники за жорстокість і знущання турецьких загарбників Народ називав їх гаидуками

Позитивною рисою роману Б Васильєва є показ соціальної, політичної та ідейної неоднорідності не тільки у болгарському суспільстві, а навіть у самому визвольному русі Цікавою, хоч і повністю не розкритою, є постать Карагеоргієва Із натяків революційно настроєного офіцера Брянова, зі слів самого Карагеоргієва можна здогадатись, що він належить до якоїсь організації У нього є своя програма, він заперечує помсту як рушій у визвольній боротьбі На зауваження, що помста — святе діло, він відповідає «Можливо Але завжди особисте, а тому й антисуспільне» Він вважає, що тільки ідея вольності може бути провідною у боротьбі « я хочу свободи Свободи не для себе, зауважте, а свободи для всіх й насамперед для своєї батьківщини В ім'я цієї свободи я приїхав сюди, у Сербію, з метою зібрати болгарський корпус, згуртувати його в бою, озброїти, навчити і на його основі створити кістяк болгарської народної армії Мене не захотіли слухати, болгарських волонтерів розкидали по різних частинах, і я нічого не зміг зробити» [4, 1977, № 9, с 100] У політичному відношенні він стоїть вище Стойчо Міченого, але позитивного у його програмі майже нема На це звернув увагу Олексін, відзначивши подумки, як охоче Карагеоргієв говорив про те, що він ненавидить, але що він любить, так і залишилося невідомим Загинув Карагеоргієв героїчною, але мученицькою смертю, яка символізує ті муки, що їх терпів його рідний поневолений край

Роман побудований на міцній документальній основі, що підкреслено й назвою твору небиллиць, вимисли, творча фантазія письменника базується на тому, що було насправді Хочеться підкреслити й майстерність Б Васильєва у змалюванні батальних сцен

Відтворюючи події далекої історії, російські письменники намагаються показати, як зароджувалося почуття братерства і дружби між російським та болгарським народами, як у спільній боротьбі формувалася національний характер болгарського народу Такі його риси, як стриманість, твердість, суворість, мужність, з одного боку, і доброзичливість та чутливість — з другого, значною мірою зумовлені обставинами боротьби,

яку довелося вести болгарам протягом усіх п'яти століть османського панування.

Серед творів на болгарську тему є чимало присвячених Великій Вітчизняній війні, у якій болгарський народ, всупереч офіційній політиці царя Бориса та його профашистського оточення, був усім серцем на боці Радянського Союзу. Саме цим пояснюється відомий факт, що Болгарія — офіційна союзниця фашистської Німеччини — не послала на східний фронт жодної військової частини. На болгарській землі розгорнувся партизанський рух і підпільна боротьба на чолі з комуністами, які активно допомагали радянському народові у його запеклій битві з фашизмом.

Документальна повість О. Азарова «На лезі меча» [1] розповідає про самовіддану героїчну діяльність підпільної організації на чолі з національним героєм Болгарії Олександром Пеевим. Назва твору виразно підкреслює ті умови, у яких довелося працювати підпільникам. Зовні Олександр Пеев — процвітаючий юрист, що обслуговує верхівку суспільства, видомих промисловців та банкірів, веде світський спосіб життя, має широке коло знайомств у генералітеті, уряді, в оточенні царя. Насправді ж — це досвідчений підпільник, умілий конспіратор, розвідник. Він змальований як людина виняткових якостей, йому притаманні неабиякий розум, спостережливість, проникливість, знання людських характерів. Повість розповідає про силу волі, мужність і незламність Пеева та його товаришів по підпіллію Попова і Владкова у фашистській катівні. У сцені розстрілу болгарських патріотів виявилися найкращі риси борців проти фашизму, осмислені письменником як національні риси болгарського народу: почуття гордості, гідність, вірність, суворостриманість у прояві почуттів і непоказна мужність. Включення у художню тканину повісті документальних листів підпільників надає їй достовірності, доказовості й емоційності.

Згадки про спільну боротьбу радянського та болгарського народів під час Великої Вітчизняної війни зустрічаємо у повісті Б. Яроцького «Дерево сорок п'ятого року» [25]. Своєрідне композиційне вирішення твору — часова двоплановість — дає можливість поєднати різні покоління, встановити зв'язок між ними. У розповідь про сучасність, про дружбу радянського офіцера Павла Заволоки та болгарина Антонаса Кралева ретроспективно включене оповідання про героїчне минуле, про боротьбу проти фашизму. Розшуки невідомої болгарської дівчини, фото якої разом з речами старшого брата, що загинув на війні, передав матері Павла мічман Ягодкін, дають змогу письменникові відтворити сторінки минулого, розповісти про бойову співдружність радянських військ та болгарських патріотів-підпільників. Ці сторінки звучать як заповіт сучасникам кріпити дружбу між нашими народами.

Подібною за принципом художньої побудови є й повість В. Філіпенка «У Софії цвітуть троянди» [23]. Спогади про

визволення Болгарії частинами Радянської Армії у 1944 р введено в оповідання про сучасне життя і працю болгарських шоферів Ангела Драмалієна та Румена Папазова. Показуючи еизвольну місію Радянської Армії, письменник змальовує сцени радісної зустрічі радянських бійців на болгарській землі. Пам'ять про радянську дівчину Марусю Скворцову, що ціною свого життя врятувала болгарського хлопчика Румена Папазова, допомагає здійснити йому відважний вчинок у мирні дні. Так встановлюється зв'язок часів, наступництво прогресивних ідей, справ та вчинків періоду героїчної боротьби проти фашизму і сьогодення.

Більшість творів присвячено розповіді про сучасність, про будівництво у Народній Болгарії соціалістичного суспільства, про перетворення, які відбуваються у країні після встановлення народної влади. Як правило, вони навіяні перебуванням у НРБ, зустрічами з болгарськими друзями, знайомством з чарівною природою, побутом, своєрідними звичаями болгар, старовинною й сучасною архітектурою, мистецтвом та літературою. Більшість цих творів органічно поєднує лірику й публіцистику, громадянський пафос і патетику з гумором, доброю посмішкою. Здебільшого це художні нариси й вірші [2, 9, 17, 18, 21, 22].

Відверта зацікавленість характеризує нариси О. Кривицького «Болгарські сторінки», які й починаються з освідчення «Люблю Болгарію!» [17, с. 353]. І це освідчення забарвлює у теплі тони розповідь про зустрічі з болгарськими друзями. Привертає увагу проста й скромна людина Панайот Яримов, який виявився легендарною особою: ще в передвоєнні часи він з групою товаришів по революційній боротьбі влаштував втечу з тюрми на неприступному острові. В його характері скромність і простота поєднуються з силою волі, мужністю, стійкістю. Письменник захоплений тим, що він бачив у Болгарії й щиро прагне поділитися своїми враженнями з радянським читачем.

У циклі нарисів А. Софронова «Болгарія — сестра наша» [21] на фоні героїчної історії країни розповідається про досягнення болгарського народу у будівництві соціалізму. Через спогади про перебування у передовому сільськогосподарському кооперативі «Дружба» письменник знайомить нас з новими методами господарювання, передає настрої болгар, їхнє ставлення до радянського народу. В особі голови кооперативу Дмитра Павлова, людини освіченої, висококультурної, показано сучасного керівника, ділові якості якого поєднуються із принципами соціалістичної моралі. Сповнений почуттям соціалістичного інтернаціоналізму, почуттям дружби до радянських людей, Дмитр Павлов говорить: «Нас іноді запитують, чому для нас російський народ, радянські люди найближчі. Нам легко на це відповісти. Наш народ любить вас так само, як і я. А це значить дуже сильно. Та й як може бути інакше? Треба ж історію знати» [21, с. 53].

Органічне поєднання історичної старовини й сучасності характеризує й книгу Б. Брайніної «На старій Планині» [2]. Важко визначити її жанр. Скоріше це своєрідний синтез жанрів: сплав елементів подорожнього щоденника, нарису, спогадів, есе, вражень про природу, традиції, звичаї, одночасно це і белетризована історія народу, й популярне літературознавче дослідження, й яскрава розповідь про пам'ятники історії та архітектури, а головне, про зустрічі з цікавими людьми. Книга Б. Брайніної дає емоційний і живий образ Болгарії в історичному розрізі, образ народу з неповторною культурою, своєрідним духовним світом і славними традиціями.

Про що б не писали радянські письменники, вони стверджують ідеї братерства, дружби, співробітництва, взаємодопомоги, відображаючи те, що міцно увійшло в саме життя, у практику відносин між нашими народами. Це один з яскравих виявів того пафосу інтернаціоналізму, що взагалі притаманний радянській літературі. Звертаючись до болгарської тематики, радянські російські письменники приділяють велику увагу аналізу процесу формування нового соціалістичного світогляду болгарського народу, зображенню того, як участь у боротьбі проти османського ярма та соціального зла, а потім участь в соціалістичному будівництві розкриває кращі риси народного характеру, збагачує його. Розповідаючи про Болгарію, її героїчну історію та сучасність, література сприяє взаєморозумінню між нашими народами, зміцнює почуття братерської дружби й інтернаціональної солідарності.

Список літератури: 1 *Азаров А.* На острів мечі. М., 1975. 2 *Брайніна Б.* На Старій Планині. Встрічі з Болгарією. М., 1975. 3 *Варрава І.* Болгарія — славянська країна — Дружба, 1974, № 4. 4 *Васильєв Б.* Были и небыли — Новый мир, 1977, № 8—9, 1978, № 3—4. 5 *Вацуров В.* Болгарські теми і мотиви в російській літературі 1820—1840-х років — В кн. Русско-болгарские фольклорные и литературные связи, т. 1. Л., 1976. 6 *Велчев В.* Българо-руски літературні взаємостосунки в ХІХ і ХХ століттях. Софія, 1974. 7 *Вильчинский В.* Славянський питання в російській літературі 1870-х років — Русская литература, 1973, № 3. 8 *Вильчинский В.* Война за освобождение болгар и русская литература — В кн. Русско-болгарские фольклорные и литературные связи, т. 2. Л., 1977. 9 *Волынский Л.* Болгарские записные книжки — В кн. Л. Волынский. Сквозь ночь. М., 1974. 10 *Георгиев Э.* Епопея на визвольну боротьбу болгарського народу в славянській літературі. Софія, 1976. 11 *Германов Г.* Окрывавено навечері (България и българите в руската литература). Варна, 1976. 12 *Горюховский Л.* Вдали от русской матери-земли — Комсомольская правда, 1971, 9 вересня. 13 *Жуков Д.* На Шипке все спокійно — Молодая гвардия, 1978, № 3. 14 *Золотарев Б., Тюрин Ю.* Тайный советник — Москва, 1974, № 11—12, 1977, № 6—7. 15 *Изюмский Б.* Плевенские редуты. Ростов-на-Дону, 1977. 16 *Козловский Б.* Братья по крови. Новосибирск, 1972. 17 *Кривицкий А.* Болгарские страницы — В кн. А. Кривицкий. Начала и концы. М., 1972. 18 *Кузнецов В.* Тракия — Дружба, 1975, № 6. 19 *Курчатов И.* Шипка. М., 1974. 20 *Маслов О.* Памятник гренадерам — В кн. О. Маслов. Беседа. Куйбышев, 1973. 21 *Софронов А.* Болгария — сестра наша — В кн. А. Софронов. Дороги. М., 1972. 22 *Стерин В.* Дедушкины яблоки — Дружба, 1974, № 5. 23 *Филипенко В.* В Софии цветут розы. Ставрополь, 1975. 24 *Хватов А.* Болгарская тема в російській літературі. Русская лите-

Краткое содержание

В статье анализируются произведения современной русской литературы на болгарскую тему, интерес к которой возрос в связи с празднованием 30-летия установления Народной Республики Болгарии и 100-летия освобождения от османского ига. Произведения эти разнообразны в жанрово-стилевом отношении, различны они и по своей конкретной проблематике. Но всех их объединяет утверждение идей братской солидарности, чувство глубокой симпатии к болгарскому народу.

Характеристика произведений, посвященных героической истории борьбы болгарского народа против османского господства, раскрывает историческую роль России в освобождении Болгарии. В этих произведениях исследуются истоки дружбы наших народов.

Обращаясь к событиям Великой Отечественной войны, современные русские писатели рассказывают о совместных действиях болгарских подпольщиков, партизан и советских войск в борьбе против фашизма, делают опыт прошлого достоянием современности.

Наибольшее число произведений воссоздают живой облик современной народной Болгарии, повествуют об ее успехах в социалистическом строительстве, знакомят с культурой, историческими и архитектурными памятниками, традициями и обычаями болгарского народа. В этом интересе к болгарской тематике проявляется интернациональный пафос советской литературы. Тем самым литература способствует укреплению дружбы между нашими народами.

---

*О. Г. ГРИБОВСЬКА, доц.,
Львівський університет*

БОЛГАРСЬКА ПРОЗА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Процес активізації творчої інтелігенції в країнах соціалістичної співдружності став характерною ознакою нашого часу.

У звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду партії Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв підкреслив, що «цей позитивний, животворний процес відбився, природно, в тих нових творах соціалістичного реалізму, які були створені за останні роки» [1, с. 88].

Надзвичайно інтенсивно розвивається література Народної Республіки Болгарії. В ній виявляються прагнення глибоко збагнути духовне зростання людини, якнайширше охопити всі явища нового життя, замислитись над морально-етичними питаннями і, оглядаючись на минуле, глибоко осмислити його. Ці проблеми, пов'язані з розвитком нової соціалістичної літератури, характерні й для літератур інших соціалістичних країн.

У болгарському літературному процесі беруть активну участь письменники різних поколінь, представники різних жанрів, тво-

ри яких відрізняються стильовими ознаками, але всіх їх об'єднує бажання якнайдокладніше пізнати внутрішній світ свого сучасника, широко розкрити проблеми сьогодення, вірно відобразити минуле [2, 10, 23, с 22—49, 27]

Література соціалістичного реалізму в народній Болгарії, що «була покликана до життя процесом підготовки переможної ходи Жовтневої революції, а пізніше й революцій в країнах народної демократії» [24, с 54], може пошатитись значними художніми здобутками. Про це свідчить хоча б той факт, що сучасна болгарська література знайшла своїх перекладачів, читачів і далекі шанувальників далеко за межами Болгарії. Твори болгарських письменників широко відомі в СРСР, ПНР, ЧССР, НДР, Франції та інших країнах світу «Своїм дедалі помітнішим авторитетом, — слушно зауважує В. Климчук у статті «Проза Благі Димитрові», — болгарська література, і зокрема — проза, завдячує цікавим внутрішнім процесам, що відбуваються в ній. Після визнання, що їх принесли широкі епічні полотна Д. Димова, Е. Станева, Г. Караславова, успіх прийшов і до інших жанрів» [15, с, 77]

Проблематика сучасної болгарської прози багата й різноманітна. Твори Д. Димова, Г. Караславова, А. Гуляшки, Й. Радичкова, В. Зарева, Н. Хайтова та багатьох інших болгарських прозаїків розкривають читачеві широку панораму життя трудящих країни — робітника, селянина, представника народної інтелігенції — в їх повсякденному житті, у вирішенні питань та конфліктів, які воно ставить перед ними.

Ці проблеми автори вирішують у різних прозових жанрах. Багатство жанрів є специфічною рисою сучасної болгарської літератури. Творчий досвід болгарських письменників, зокрема у жанрі роману, вносить багато цікавого у розвиток теорії та практики соціалістичного реалізму «Саме в соціалістичних літературах, — відзначає Г. Д. Вервес, — завдяки усвідомленому історизмові знайшли свої нові форми і умови для розвитку роман-епопея, роман-виховання, селянський і робітничий романи, які найкраще передали складний і суперечливий шлях до соціалізму цілих народів» [3, с 361]

У болгарській прозі успішно розвиваються різноманітні прозові жанри від роману-епопеї та психологічної повісті до оповідання, новели та мініатюри. Зокрема, про значні успіхи свідчить поява книги перекладів українською мовою «Сучасна болгарська новела», до якої ввійшли оповідання та новели двадцяти письменників. У передмові до цього видання упорядниці В. Захаржевська розглядає ряд актуальних і важливих питань розвитку жанру «малої прози» у болгарській літературі [12]

Автор оригінальних болгарських мініатюр Богдан Цветанов суть мініатюри вбачає «у глибокому проникненні в тайники людської душі, коли настає хвилина прозріння». В його збірці «Бавовняні хмари» («Памук от облаците») п'ять мініатюр при-

свячені В І Леніну Б Цветанов змалював вождя світового пролетаріату великою і водночас земною людиною [31]

У працях сучасних болгарських та радянських літературознавців і критиків — Димитра Маркова, Тодора Павлова, Єфрема Қаранфілова, Ангела Тодорова, Чавдара Добрева, Светозара Ігова та інших — підкреслюються багатогранність розвитку літературного процесу, поглиблення ідеїного змісту, широта проблематики художніх творів, інтенсивність творчого пошуку письменників, їхні намагання якомога глибше проникнути в світ сучасника, вимогливість у зображенні моральних принципів героя, а також такі фактори, як тенденція до зближення жанрів, до застосування поетичної та оповідної форми, використання спогадів-мемуарів, тобто до певної модифікації традиційних прозових жанрів [7, 13, 18]

Серед письменників післявоєнного періоду, а зокрема його першого етапу [1944—1949], чільне місце, без сумніву, належить Димитру Димову. На думку професора Софійського університету Р Лікової, саме з Д Димова починається процес інтелектуалізації болгарської літератури. Людина з широким світоглядом і різноманітними інтересами, викладач гістології ветеринарного факультету, Д Димов володів справді енциклопедичними знаннями. Глибоке знайомство з філософією, соціологією, природничими науками було не лише свідченням сили та широти наукових інтересів письменника, але й утверджувало його виняткове почуття реальності, що стало згодом основою й змістом його творчої майстерності. Димов був письменником і вченим, він однаково ненавидів догматизм у літературі і в науці. Нещодавно в Болгарії вийшла книга спогадів про Д Димова, яка розкриває багатогранне життя письменника, науковця, людини [28]

Літературна спадщина Д Димова вивчена недостатньо*, а між тим вона дає багатий матеріал для розуміння деяких аспектів болгарської прози. Шлях Димова в літературу був цікавим і складним: він йшов від схематичних, сповнених елементами фрейдизму образів ранніх творів («Поручик Бенц») до широких епічних полотен з поглибленим соціальним та психологічним малюнком. По суті, Д Димов один з перших у болгарській літературі звернувся до ряду важливих тем. Так, в романі «Тютюн» (1950), який небезпідставно зачислюють до шедеврів болгарської літератури, Д Димов торкнувся актуальних проблем, пов'язаних з розвитком великої промисловості, зображаючи цікаві людські характери, досягаючи переконливості й правдивості психологічних характеристик. Роман «Приречені душі» («Осьдени души», 1946) розкриває важливу інтернаціональну тему громадянської війни в Іспанії 30-х років. Все це робить твори Д Димова глибоко новаторськими для

* Книга В О Захаржевської «Димитр Димов. Літературно-критичний парис» (К, «Наукова думка», 1978) вийшла після здачі даного збірника на виробництво. Див. нашу рецензію («Всесвіт», 1978, № 11) — *Ред*

болгарської літератури як в художньому, так і в ідейному плані

Помітним явищем у болгарській літературі стала тетралогія Георгія Караславова «Прості люди» («Обикновени хора», 1959—1975) Утверджуючи принцип соціалістичного реалізму в робітничому романі, автор звернувся до надзвичайно актуального питання — теми боротьби проти фашизму, теми, яка має багато аспектів, що плідно розробляються болгарськими авторами З часом глибокі твори, присвячені боротьбі проти фашизму, стають глибшими, це підтверджується творами як радянських письменників — К Симонова, Ю Бондарева, О Гончара, П Загребельного, В Бикова, Ч Айтматова, А Попова та інших, так і болгарських — Д Жотева, Е Манова, В Андреева, С Северняка Разом з проблематикою, присвяченою сучасному життю народної Болгарії, антифашистська тема посідає в болгарській літературі значне місце — і це також важлива риса сучасного болгарського літературного процесу.

Серед проблем, які хвилюють болгарських письменників сьогодні, одне з головних місць займає проблема «Людина і технічний прогрес» Цьому питанню, зокрема в болгарській літературі, присвячений один з нових романів відомого болгарського письменника Андрея Гуляшки «Будинок з ганком з червоного дерева» («Домът с махагоново стълбище») [6], за який йому була присуджена премія Спілки болгарських письменників 1975 р Сам автор називає роман «родинною хронікою», оскільки в ньому простежується доля членів однієї сім'ї У творі особливо яскраво розвивається проблематика «Людина і машина» при змалюванні образу інженера-хіміка Ставри Брусарського Автору не характерні примітивні й однобічні рішення, які були властиві для деяких творів 40—50-х років Ставри Брусарський — це людина з передовими ідейними переконаннями, з високими ідеалами, яка непомітно для себе поступово і в думках, і на практиці перетворює машину у фетиш Відмовляючись від естетичних потреб, стримуючи емоції, Ставри Брусарський починає керуватись виключно вірою у всемогутність техніки й хімії Письменник навмисно вибирає найбільш загострені ситуації, щоб довести абсурдність шляху, по якому йде Брусарський Порушуючи закони гуманізму, герой виганяє з життя тишу, зелень, свіже повітря — і це призводить до драматичної розв'язки Таким чином, А Гуляшки поставив важливу й актуальну проблему захисту навколишнього середовища, яка в останній час стала однією з найважливіших проблем сучасності Ця ж тема лежить в основі написаної раніше новели «Випадок із Ставрєвим» (1972) На думку В Захаржевської, «Випадок із Ставрєвим» А Гуляшки — це соціальна драма генерального директора хімічного комбінату, який усе своє життя присвятив будівництву індустріального міста, забувши про те, що людям, крім добробуту, потрібне ще чисте повітря, ясне сонце, синє небо, не затьмарене чорним димом»

[12, с 6] Яскравою, переконливою картиною морального краху технократи називає цей твір В Захаржевська

У новому романі А Гуляшки «Будинок з ганком з червоного дерева» показана також доля молодшого брата Ставри Брусарського — Мефодія, на прикладі якого ставиться інша морально-етична проблема сучасності Це здібна людина з нібито твердими моральними принципами Завдяки своїм особистим якостям він швидко иде вгору, стає «великою людиною» Автор залумується над питанням, який вплив має цей успіх на мораль і життєву філософію Мефодія Брусарського І в цьому плані ганок з червоного дерева (в оригіналі слово «стълбище» означає дослівно «сходи») виростає в романі у символ самозакоханого благополуччя Письменник запитує «Що відбувається з людиною, коли вона вступає в контакт зі східцями з червоного дерева?» І відповідає, що іноді вона стає жертвою цих сходин кар'єри та успіху Надто велике захоплення людини успіхом, на думку письменника, часто руйнує її внутрішню суть, її ідеали Роман пронизує ідея заперечення голого практицизму та холодного розрахунку В ньому стверджується думка про красу, яка втілюється в прагненні до ідеалу, в гармонічному розвитку людини, в контакті з природою, з мистецтвом, в зусиллях, спрямованих на досягнення індивідуумом ідеалу в громадському та суспільному житті Тут відчутне відлуння думок великого російського письменника А П Чехова про те, що щастя полягає в стремлінні до нього та в боротьбі за нього

Наймолодший з родини Брусарських — Рафаїл — антипод своїх братів, він належить до числа так званих диваків, що прагнуть зробити добру справу для суспільства, зберігають нерозтраченими свої мрії, ідеали й тісний зв'язок з природою, романтичний настрій душі

А Гуляшки спрямовує пафос свого твору на боротьбу зі світом «речей», з сухим практицизмом, який робить людину черстою, егоїстичною, нездатною відгукнутися на потреби суспільства [4, с 183]

У центрі уваги болгарських письменників знаходяться людина та проблеми, які повсякденно постають перед нею Один з письменників молодшого покоління Владимир Зарев у романі «День нетерпіння» («Десять на нетерпение», 1975) * [11] ставить ці питання, розкриваючи образ головного героя Кілкина (мимохідь зауважимо, що роман має своєрідну композицію він складається з новел, об'єднаних образом головного героя). У прозу В Зарев прийшов через поезію, як і багато інших його колег по перу — М Грубешлієва, Л Михайлова, Д Жотев, В Андреев та ін Дослідники підкреслюють, що основною темою творчості молодого письменника є тема «формування

---

* Відомий читачеві Радянського Союзу зі сторінок журналу «Иностранная литература», 1977, № 3—5

людської особистості в соціалістичному суспільстві, психологія вчинків молодого героя, вироблення ним життєвого кредо» [12, с 266]

У рецензії на новий роман В Зарева О Зверев зауважує, що вже сама назва твору продиктована напруженим ритмом життя, проблемами сьогодення Цікавою є думка критика про те, що колись такий роман отримав би назву «виробничого», але сьогодні цей термін застарів та й не був він, за висловом О Зверева, точним із самого початку [17, с 3]

У романі «День нетерпіння» розповідається про будівництво великих хімічних заводів у Північній Болгарії Автор глибоко проникає в суть характерів своїх героїв, досліджує їх у творчих буднях, у спілкуванні з людьми В Зарева цікавить процес формування соціальної свідомості людей праці, який визначає моральну та суспільну поведінку особи В цьому одна з важливих особливостей твору Читач немов бачить, як виглядає внутрішня динаміка формування єдиного творчого людського колективу Оцінюючи проблему «НТР і людина» в болгарській літературі, В Захаржевська справедливо зауважує «Якщо в буржуазному суспільстві зростає стурбованість «дегероїзацією» літератури, що пояснюється розвитком потогінної системи виробництва в країнах капіталу, яка знецінює особистість, то творчі надбання НТР у соціалістичному суспільстві сприяють гармонійному розвитку особи, і письменники Болгарії посилюють свою увагу до кожної людської індивідуальності» [12, с 7]

У болгарській прозі певне місце займає роман і повість на історичну тему На нашу думку, цікавими є пошуки письменників НРБ в жанрі історичного роману Не маючи змоги зупинитись на цьому питанні, назвемо лише повість Еміліана Станева «Легенда про Сибіна, князя преславського» та роман «Антихрист» Новаторство Е Станева в цьому жанрі розглядає Н Пономарьова [23, с 47]

Значне місце в болгарській прозі займають твори на сільську тематику, що продовжує традиції І Вазова, Еліпа Пелина та інших класиків болгарської літератури Чималі заслуги в розвитку цієї теми у Г. Караславова («Будинок з колонами»), Н Хайтога («Дерево без коріння») та ін [23, 9]

Говорячи про тематичне та жанрове розмаїття болгарського сучасного літературного процесу, не можна не згадати про розвиток фантастики, тим більше що, по суті, це новий жанр для болгарської літератури Проте Болгарія ввійшла в першу десятку країн світу, які мають наукову фантастику Такий висновок зроблено під час зустрічі письменників цього жанру в Осака (Японія) Нещодавно у Пловдиві вийшла книга «Антологія болгарської фантастики» Тут зібрано 30 творів 11 авторів, починаючи з творів відомого болгарського сатирика Святослава Минкова, сатирично-гротескні оповідання якого були створені в 30-х роках

Плідно працює в цьому жанрі Любен Ділов Його науково-фантастичний роман «Шлях Ікара» (1972) одержав спеціальну нагороду в Познані (ПНР) на Європейському з'їзді письменників-фантастів

Окреме місце в сучасній болгарській літературі посідає література мемуарна та документалістика Три томи мемуарів написала видатна громадська діячка та революціонерка Цола Драгойчева У цій трилогії, з якої два томи — «По велинню обов'язку» (1972), «Штурм» (1975) — вийшли з друку та готується до виходу в світ третій том — «Перемога», показана боротьба болгарського народу за соціалізм протягом останньої чверті віку Цола Драгойчева майже весь час була на керівній партійній роботі, а в роки другої світової війни — членом Політбюро й секретарем ЦК Болгарської комуністичної партії Її спогади про роки суворої боротьби пронизані почуттям глибокої відповідальності перед суспільством та історією 50 років свого життя мужня революціонерка присвятила боротьбі партії та народу за комуністичні ідеали У мемуарах Цоли Драгойчевої розкривається образ революціонера, носія комуністичної етоси, в якому втілені найкращі риси багатьох прославлених і невідомих героїв

Фашисти засудили відважну революціонерку Цолу Драгойчеву до страти, вона мала загинути разом з Ніколою Вапцаровим, Атанасом Романовим, Андреем Поповим, яких розстріляли у 1942 р Але фашистам не вдалося знайти Ц Драгойчеву В умовах нелегальності, ризикуючи життям, маючи два заочні смертні вирокі, вона продовжує боротьбу, чудом рятуєчись від арешту та смерті [8]. З хвилюючою простотою розповідає Драгойчева про зустрічі з Г Димитровим, про його вплив на формування її як революціонерки

Образ вождя болгарського народу Г Димитрова розкритий у книзі М Ганчовського «Дні Димитрова, якими я їх бачив і записав» («Дните на Димитров каквито ги видях и записах» [5] Наводячи уривки розмов з Димитровим, записи його промов та виступів, рукописи, М Ганчовський намалював портрет новатора, бійця, комуніста, творця Болгарської комуністичної партії

З Георгієм Димитровим зустрічаємось ще в одному творі болгарської прози, який не належить до мемуаристики Це документальна діалогія Камена Калчева «Генеральна перевірка»* («Генерална проверка») [14] Діалогію Калчева складають два історичні романи — «Вогненне літо» та «Повстання» Тема нового твору — події першого в світі антифашистського повстання болгарського народу у вересні 1923 р

Звертаючись до історичних фактів, Камен Калчев вирішував складне й відповідальне завдання. засобами художньої

---

* В українському перекладі М Дорошенко-Вакалюк та К Марущак книга вийшла у видавництві «Каменярь» у 1978 р

прози оживити величезний історичний матеріал Становище болгарського народу після першої світової війни в 20-х роках було вкрай важким У країні панував голод та безробіття, що привело до піднесення робітничого революційного руху У цей час болгарська буржуазія передає владу Болгарській земельській народній спілці на чолі з Олександром Стамболійським

У першій частині своєї документальної історичної діалогії Камен Калчев показав Болгарію в період правління Стамболійського Спілка проводить непослідовну політику Стамболійський не приймає пропозицію Радянського Союзу про встановлення дипломатичних відносин і надає притулок залишкам військ Врангеля Але він не перешкоджає і діяльності Комуністичної партії Двоєка політика Стамболійського характеризується боротьбою на два фронти проти великої буржуазії та проти робітничого класу Це дало змогу болгарській реакції підготувати та здійснити переворот 9 червня 1923 р Підготовка та здійснення перевороту становлять сюжет першої частини діалогії «Вогненне літо»

Значним досягненням К. Калчева в творі є образ Димитрова Письменник глибоко зрозумів позицію вождя болгарських комуністів, його характер Для цього письменник вивчав виступи, промови Димитрова, його листування, стосунки з друзями й близькими що допомогло у створенні живої постаті вождя болгарського пролетаріату

Талановито показав Калчев огидну суть болгарського фашизму, представленого великою буржуазією і самим монархом Борисом III Жорстокість, підлість, боротьба за владу, страх перед народом визначають криваві злодіяння цих людей під час повстання, а пізніше під час його придушення

Друга частина документальної діалогії — це масштабна картина підготовки, вибуху та придушення Вересневого антифашистського повстання У романі розкривається процес більшовізації БКП, зростання пролетарської свідомості, керівна роль комуністів, які готували повстання й очолили його в героїчні вересневі дні

Вдумливо шукає автор причини поразки повстання Саме тут яскраво виявилась його марксистська позиція, вірне розуміння історичного процесу в Болгарії 20-х років Повстання — це революційне гартування мас і генеральна перевірка перед рішучою битвою Г. Димитров, В. Коларов, І. Генев показані справжніми революціонерами-членими Відкритий лист Г. Димитрова і В. Коларова до болгарських комуністів та болгарського народу після поразки повстання стає підсумком та оцінкою вересневих подій 1923 р

Радянські дослідники сучасної прози Е. Морозова та В. Попов закономірно відзначають, що «сучасна радянська література все глибше досліджує кипучу діяльність Звертаючись до минулого, радянські письменники встановлюють зв'язок часу,

по-філософськи осмислюючи наступництво революційних ідей, перекличку поколінь Посилився інтерес до духовного життя людини, психологічний аналіз її внутрішнього світу в кращих творах прози наших днів органічно поєднується з оповіддю про грандіозні справи і звершення народу» [22, с 187]

Ці слова можуть бути віднесені й до характеристики сучасної болгарської прози, в якій плідно розвиваються всі жанри, ставляться і вирішуються важливі соціальні та морально-етичні проблеми, узагальнюється те нове, що властиве соціалістичній Болгарії наших днів, показано, як формується нова людина, внутрішній світ якої відзначається незвичайною різноманітністю, а духовні запити — широтою та багатством

Список літератури 1 *Брежнев Л І* Звітна доповідь XXV з'їзду КПРС — У кн Матеріали XXV з'їзду КПРС К, Політвидав України, 1976 2 *Андреев В Д* Проблеми реалізму в болгарській літературі ХХ століття М, 1977 3 *Вервес Г Д* Комуністична партія і деякі питання розвитку літератури країн соціалістичної співдружності — У кн Партія і література К, Дніпро, 1975 4 *Волинський К* На рубежах сучасності К, Дніпро, 1977 5 *Ганчовський Н* Дні Димитрова, якими я їх вибачив і записав, т 1—2 Софія, Партиздат, 1975 6 *Гуляшки А* Домът с махагоново стълбище — Софія, Български писател, 1975 7 *Добрев Ч* Идеали и беллетристика — Септември, 1970, № 11 8 *Драгойчева Ц* Воспоминания и думи Софія, Партиздат, 1975 9 *Жечев Т* Новые проблемы — новые раноны — Иностранная литература, 1971, № 1 10 *Зарев П* Панорама болгарской литературы, т 2 М, 1976 11 *Зарев В* Денят на нетерпеливого Софія, Български писател, 1975 12 *Захаржевська В* На магистралах життя — У кн Сучасна болгарська новела К, Радянський письменник, 1977 13 *Ігов С* Прозата на поета — Септември, 1972, № 4 14 *Калчев К* Генерална проверка Софія, Български писател, 1976 15 *Клиничук В* Проза Благин Димитрова — У кн Література правди і прогресу До питання розвитку літературного процесу в країнах соціалістичної співдружності К, Дніпро, 1974 16 Література антифашистского Сопротивления в странах Европы, 1939—1945 М, 1972 17 Літературна газета, 1977, 7 септември 18 *Марков Д Ф* Болгарская литература наших дней М, 1969 19 *Марков Д Ф* Из истории болгарской литературы М, 1973 20 *Марков Д Ф* Генезис социалистического реализма М, 1970 21 *Марков Д Ф* Проблемы теории социалистического реализма М, 1975 22 *Морозова Э, Попов В* На переднем крае Актуальные проблемы современной советской прозы Львов Вища школа Изд-во при Львов ун-те, 1977 23 Новые явления в литературе европейских социалистических стран М, 1976 24 *Овчаренко О* Социалистичний реалізм і сучасний літературний процес К, Дніпро, 1971 25 Общее и особенное в литературах социалистических стран Европы М, 1977 26 *Станева Х* Слово на Димитров Софія, Партиздат, 1977 27 Сучасні болгарські письменники М, 1962 28 *Талев Д, Минков С* Димитр Димов в спогади на сьвремениците Софія, Български писател, 1975 29 *Храпченко М* Художественное творчество, действительность, человек М, 1976 30 *Храпченко М* Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы М, Советский писатель, 1972 31 *Цветанов Б* Памук от облаците Софія, Профиздат, 1972

Краткое содержание

Развитие современной болгарской прозы проходит весьма интенсивно Для нее характерно многообразие жанров, начиная с традиционного романа-эпопеи, повести и рассказа и заканчивая новеллами, миниатю-

рами, фантастикой, мемуарной и документальной прозой. Жанровое многообразие болгарской прозы гармонично сочетается с широтой идейно-тематического диапазона. Сегодняшняя болгарская проза, наряду с другими славянскими литературами, и в первую очередь советской литературой, ставит и решает актуальнейшие и важнейшие проблемы современности. Для нее одной из главных является тема борьбы против фашизма, тема становления и развития новой личности в условиях социализма, тема рабочего класса и крестьянства, ее волнуют проблемы, возникающие в человеческих взаимоотношениях и в отношении человека к технике. Проблема «Человек и НТР» — одна из центральных в современной болгарской прозе. В этом полифоническом, многожанровом литературном процессе принимают участие болгарские писатели разных поколений, различных стилевых направлений, объединенные одним стремлением — глубже проникнуть в духовный мир современника, правдивее нарисовать сложную панораму болгарской действительности.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ І МІЖСЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

---

*Л С КИШКІН, ст наук співробітник,
Інститут слов'янознавства та балканістики АН СРСР*

ПУШКІНСЬКІ МАТЕРІАЛИ В СЛОВАЧЧИНІ (Фотографи О. М. Фрізенгоф, М. А. Голциної, В. Ф. В'яземської, К. М. Мещерської, знайдені в Бродзянському архіві)

Різноманітні і часто непередбачені капали міжнародних культурних спілкувань зумовлені інколи просто випадком чи збігом обставин. За життя О С Пушкіна й після його смерті важко було передбачити, що зв'язані з поетом матеріали виявляться в Словаччині. Саме про це свідчать матеріали так званого Бродзянського архіву, який сьогодні повернувся до себе увагу словацьких і радянських дослідників.

Фотографи й мальовані портрети рідних та близьких Пушкіна з Бродзянського архіву, що належав сестрі дружини поета Олександрі Миколаївні Гончаровій (1811—1891), яка в 1852 р виїшла заміж за австрійського дипломата Густава Віктора Фогеля барона фон Фрізенгофа і потім майже безвиізно до самої смерті проживала в його маєтку Бродзяни (Словаччина), вже не раз публікувались у радянській пресі [2, 5, 6, 7, 8, 12, 13*, 14]. Однак багато з них все ще залишаються невідомими. Чотири репродуковані тут фотографії знайдені нами в 1974 р у цьому ж архіві серед інших іконографічних матеріалів, які залишилися після смерті Олександрі Миколаївни**.

В архіві О М Фрізенгоф збереглося багато і фотографічних та олійних портретів (один з них, який належить до росій-

* Публікація Л П Февчука містить у собі ряд неточностей. Олександра Миколаївна не могла виїхати в 1852 р в Австро-Угорщину (див с 31), оскільки Австро-Угорщина тоді ще не існувала. У Словацькому національному музеї знаходиться не один (див с 37), а щонайменше сім портретів Олександрі Миколаївні, не рахуючи групових фотографій Малюнок із зображенням Н М Пушкіної і її дочки Марії, виконаний М І Фрізенгоф у Михайлівському в 1841 р, знаходиться не в Бродзянах (с 32), а, як і інші матеріали, в фондах Словацького національного музею в Братиславі. Всі речі, які належали О М Фрізенгоф, були певністю вивезені з Бродзян у кішці 70-х років. Не відповідає дійсності і повідомлення про те, що в гербарії О М Фрізенгоф є квіти з могили Пушкіна (с 32). В дійсності в ньому є рослини, зібрані в Михайлівському, Тригорському та Острозі.

** Тепер основна частина архіву О М Фрізенгоф знаходиться в Словацькому національному музеї (Братислава). Про минуле Бродзянського архіву і його пошуки див [3, 4].

ського періоду її життя, був переданий Всесоюзному музею О. С. Пушкіна в Ленінграді й тепер експонується в Ллиці) На одному з них ми бачимо Олександрі Миколаївні ще молодішою, коли діти Пушкіна називали її просто Азя. На іншому, зробленому в 70-х роках, — вона вже заміжня жінка з маленькою дочкою, з чоловіком, розкішно й вишукано вбрана, цілком

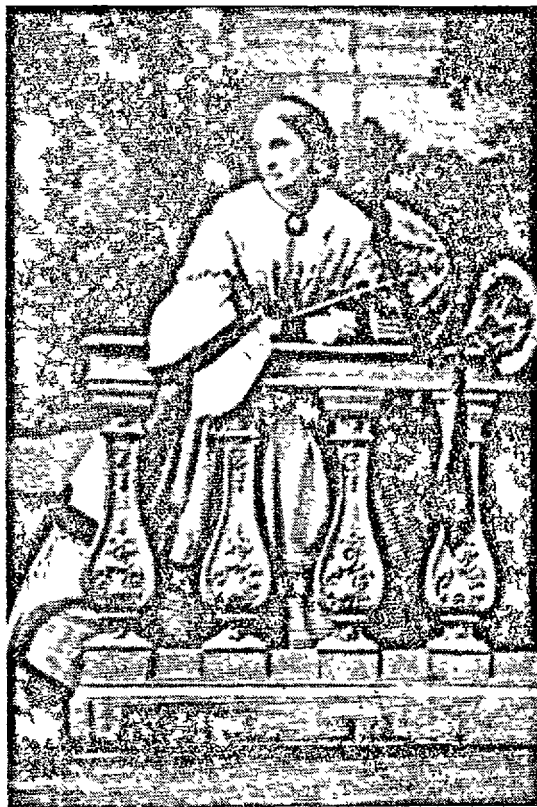
О. М. Фрізенгоф (Гончарова)

звикла зі становищем баронеси Та, мабуть, найбільш цікавою, виразною є фотографія 80-х років, зроблена у Відні, очевидно, незадовго до смерті*. Влітку 1835 р. Пушкін на чорновому начерку вірша «Странник» намалював два профілі своєї родички. Більш ніж п'ятдесят років минуло з того часу, Олександрі Миколаївні дуже змінилася. Це вже зовсім не та Олександрія, якій Пушкін довірливо повідомив про свою майбут-

---

* Ця фотографія зберігається в окремому пакеті разом з іншими розрізненими портретами членів сім'ї Фрізенгоф

ню дуель, який незабаром чоловік дочки Карамзіна П І Мещерський спеціально достав список вірша Лермонтова «На смерть поета», щоб вона передала його Наталії Миколаївні. Перед нами (с 21) спокійне, трохи наче відречене від життя обличчя мудрої старої жінки, яка багато й багатьох пережила (Олександра Миколаївна овдовіла, давно померли всі її се-

М. А. Голцинова (Суворова)

стри й брати) Далеко позаду залишилося безраднісе дитинство й юність, розбите весілля з О. Ю. Поливановим, посередником на якому був Пушкін, трагічні дні 1837 р., замкнуте життя на Полотняному заводі після смерті Пушкіна, хвилювання, зв'язані з розлученням племінниці Н. О. Дубельт, коли Наталя Миколаївна, перебуваючи в 1862 р. в Бродзянах, в тривозі за дочку зовсім не спала ночами «Життя минуло, все в минулому», — неначе читаємо на обличчі Олександри Миколаївни

Три інші фотографії виявлені в особистому альбомі Олександри Миколаївни Фрізенгоф* На одній із них зображена Марія Аркадіївна Голціна (Суворова) (с 22), на другій — Віра Федорівна В'яземська (с 23), а на третій — Катерина Миколаївна Мещерська (Карамзіна) та її сестра Єлизавета Миколаївна Карамзіна (племінниці П. А. В'яземського) (с 24). Усі вони знали Пушкіна, перебували з ним у дружніх стосунках, входячи в те коло, з яким за життя поета й пізніше були тісно зв'язані сестри Наталія та Олександра. Ви-

В Ф В'яземська

няток становить лише молодша Карамзіна, яка на початку 30-х років була ще дитиною Крім Голціної, В'яземської й сестер Карамзіних в альбомі є фотографії всіх дітей Пушкіна та їхньої матері, П. А. В'яземського (на жаль, вицвіла), Густава й О. М. Фрізенгоф, подружжя Маврокордато, подружжя Конкріних, Г. А. і Ю. П. Строганових, Петра Мещерського, Сергія Гончарова, Івана Озерова та інших осіб, чиї прізвища так чи інакше зв'язані з життям Пушкіна та його сім'ї. Альбом фотографій Олександри Миколаївни упорядкувала на самому початку 60-х років. До того часу в основному відносяться й інші фотографії, які входять до альбому.

* Це поки що єдиний відомий альбом із родинними фотографіями О. М. Фрізенгоф. Він має світло-коричневу полтурку із золотим тисненням на обкладинці (ініціали А. Ф. і баронська корона над ними), формат 17×26 см. Без сумніву, таких альбомів було декілька. Один із них, з розповіді жительки Бродзян, у 1967 р. потрапив зі Словаччини до Відня.

Онуку О В Суворова — М А Голщину (1802—1870) — Пушкин знав з Петербурга, де зустрічався з нею після закінчення лицю. Потім доля знову звела їх в Одесі в 1823—1824 рр., де, за свідченням майбутньої дружини Дельвіга (С М Салтикової), він був «захоплений» нею й писав про неї «бага-

К М Мещерська (Карамзіна) та Є М Карамзіна (справа)

то віршів» До того часу й налетить присвячений Пушкиним М А Голщину вірш «Давно об ней воспоминанье», опублікований у 1830 р з приміткою «1823 года Одесса». Вісім початкових рядків цього вірша

Давно об ней воспоминанье
 Ношу в сердечной глубине,
 Ее минутное вниманье
 Отрадой долго было мне

Твердил я стих обвороженный,
 Мой стих, унынья звук живой,
 Так мило ею повторенный,
 Замеченный ее душой [9, с 159]

Пушкін пізніше, очевидно в 1828 р, власноручно вписав до альбома М А Голциної Саме тоді він зустрічав її в Петербурзі у В П Голцина й Лавалей, де читав «Бориса Годунова» На фотографії М А Голциній далеко за п'ятдесят, але вона ще миловидна й жіночна, трохи сумна й задумлива Роки, звичайно, залишили слід на її обличчі та не настільки, щоб неможливо було уявити собі, як вона виглядала в час свого знайомства з Пушкіним

Велика багаторічна дружба з Вірою Федорівною В'яземською (1790—1886) розпочалася в 1824 р в Одесі й тривала до останніх днів життя поета, в які Віра Федорівна постійно була біля нього Йй Пушкін передав для Олександри Миколаївни ланцюжок, який, за свідченням М О Раєвського, йому показували в Бродзянах у 1938 р Відносини Пушкіна з В Ф В'яземською були настільки близькими, що йй він довіряв усі свої таємниці До нас дійшло шість листів Пушкіна до В Ф В'яземської, декілька приписок для неї в кореспонденці до її чоловіка й багато спогадів у листах та щоденнику поета Є підстави вважати, що під час одного зі своїх приїздів до Відня В Ф і П А В'яземські відвідали Бродзяни, до яких від австрійської столиці не так далеко Можливо, саме тоді й подарували вони свої фотографії Олександрі Миколаївні Це могло бути десь на межі 50-х і 60-х років, тобто приблизно в той час, коли П І Бартєнев почав записувати розповіді В'яземських про Пушкіна, які до сьогодні становлять інтерес для дослідників

До числа близьких друзів Пушкіна належала й К М Мещерська (1806—1867), з якою поет часто зустрічався в одній з найдорожчих для нього петербурзьких родин, у сім'ї М О та Є О Карамзіних, а також у її дядька П А В'яземського і в її власному домі Незадовго до заміжжя К М Карамзіної, в день її іменин, 14 листопада 1827 р, Пушкін вписав в альбом своєї приятельки вірш «Акафист Катерине Николаевне Карамзиной»

Земли достигнув наконец,
От бурь спасенный провиденьем,
Святой владычице пловец
Свой дар несет с благоговеньем
Так посвящаю с умиленьем

Простой, увядши мой венец
Тебе, высокое светило
В эфирной тишине небес,
Тебе, сияющей так мило
Для наших набожных очес [10, с 20]

Вірш добре передає настрої Пушкіна після заслання, після розправи над декабристами Володарці альбома, безумовно, було зрозуміло, про якого плавця йде мова

К М Мещерська залишила одне з найбільш правдивих свідчень про смерть Пушкіна 12 лютого 1837 р, в день від'їзду сім'ї Пушкіна з Петербурга, вона писала своїй зовиці, майбутній дружині І М Гончарова «Мы были так жестоко потрясены кровавым событием, положившим конец славному поприщу Пушкина, дней десять или недели две буквально не могли

опомниться и ни умом, ни сердцем не были доступны ничему, кроме мысли о нравственных муках, предшествовавших катастрофе, — кроме чувств удивления, грусти и скорби » [1, с 260] I далі «В течение грех дней, в которые тело его оставалось в доме, множество людей всех возрастов и всякого звания беспрерывно теснились пестрою толпою вокруг его гроба Женщины, старики, дети, ученики, простолюдины в тулупах, а иные даже в лохмотьях, приходили поклониться праху любимого народного поэта Нельзя было без умиления смотреть на эти плебейские почести, тогда как в наших позолоченных салонах и раздушенных будуарах едва-ли кто-нибудь думал и сожалел о краткости его блестящего поприща Слышались даже оскорбительные эпитеты и укоризны, которыми поносили память славного поэта и несчастного супруга, с изумительным мужеством принесшего свою жизнь в жертву чести, и в то же время раздавались похвалы рыцарскому поведению гнусного оболъстителя и проходимца, у которого было три отечества и два имени Можно ли после этого придавать цену общественному мнению нашего общества, бросающего грязью в то, что составляет его славу, и восхищающегося слякотью, которая его же запачкает его же брызгами Я все это время была у жены покойного, во-первых, потому что мне было отродно приносить эту дань памяти Пушкина, а, во-вторых, потому что печальная судьба этой молодой женщины в полной мере заслуживает участия» [1, с 260]

Треба сказати, що Пушкін був дуже прихильним до К М Мещерської та її чоловіка Коли вони з сином і С М Карамзіною виїжджали в 1834 р за кордон, Пушкін, незважаючи на те, що це було 26 травня, в день його народження, проводжав їх до самого Кроштадта, про що й писав дружині «Я провозжал их до пироскафа» [11, с 487]

На фотографії бачимо К М Мещерську (вона стоїть праворуч) більш ніж через двадцять років після смерті Пушкіна Однак ця фотографія точніше й повніше передає характер і внутрішній світ К М Мещерської, ніж її святковий портрет, який зберігається у Всесоюзному музеї О С Пушкіна

Деякі слова про Єлизавету Миколаївну Карамзіну (1821—1891) Навіть в останні роки Пушкіна вона ще не брала участі в житті дорослих членів сім'ї Карамзіних, їй тоді було близько п'ятнадцяти Однак і її портрет заслуговує певної уваги, оскільки про неї часто згадує в своїх «Записних книжках» П А В'яземський, зокрема там, де описує своє перебування в Чехії в 1853 р

Читаючи вірші О С Пушкіна, присвячені друзям і знайомим, чи знайомлячись зі спогадами сучасників про поета, ми часто зустрічаємось з характеристиками тих чи інших осіб В таких випадках пам завжди хочеться уявити цих людей, співвіднести цей уявний образ з тими чи іншими словесними характеристиками Нерідко такі співвідношення відкривають нові,

непомічені до того риси духовного світу й психологи людей з огочення Пушкіна Якоюсь мірою опубліковані тут фотографії, незважаючи на свою віддаленість від пушкінських часів, зможуть допомогти нам у цьому

Список літератури 1 *Грот Я К* Пушкін, его лицейские товарищи и наставники Спб., 1899 2 *Кишкін Л С* По следам пушкинских материалов в Чехословакии — Советское славяноведение, 1967, № 3 3 *Кишкін Л С* О судьбе Бродзянских материалов — Советское славяноведение, 1970, № 5 4 *Кишкін Л С* Сохранить для потомков — Комсомольская правда, 1974, 6 июня 5 *Кишкін Л С* Она еще была красавицей — Литературная Россия, 1974, № 3 6 *Кишкін Л С* Фотографии Бродзянского архива — Юность, 1975, № 2 7 *Кишкін Л С* Гербарий семьи Пушкина — Природа, 1975, № 3 8 *Кишкін Л С* Альбом из Бродзян — Огонек, 1977, № 6 9 *Пушкін А С* Полное собрание сочинений, т 2 М—Л, 1949 10 *Пушкін А С* Полное собрание сочинений, т 3 М—Л, 1949 11 *Пушкін А С* Полное собрание сочинений, т 10 М—Л, 1949 12 *Раевский Н А* Портреты заговорили Алма-Ата, 1974 13 *Раевский Н А* Если заговорят портреты Алма-Ата, 1965 14 *Февчук Л П* Семья Пушкина Временник пушкинской комиссии, 1971, Л, 1973

Краткое содержание

В статье сообщается о находящихся в Словакии иконографических материалах из архива сестры жены Пушкина — Александры Николаевны Фризенгоф (урожденной Гончаровой) — и обнаруженных среди них портретах родных и знакомых поэта, в частности самой А Н Фризенгоф, а также Марии Аркадьевны Голицыной (внучки А В Суворова), Веры Федоровны Вяземской (жены поэта П А Вяземского) и Екатерины Николаевны Мещерской (дочери Н М Карамзина) Говоря о найденных фотографиях четырех современниц Пушкина, хорошо знавших его, автор коротко характеризует историю взаимоотношений поэта с ними

*В А МОТОРНИЙ, доц.,
Львівський університет*

ПЕТР КРШЧКА — ПОЕТ І ПЕРЕКЛАДАЧ

У 1979 р минає 95 років з дня народження і 30 років з дня смерті відомого чеського поета і перекладача Петра Кршчкі — невтомного пропагандиста російської та української літератури в Чехословаччині

Поетична спадщина П Кршчкі в чехословацькому літературознавстві ще далеко не вивчена, хоч про неї написано декілька загальних статей [15, 16, 17, 18, 20, 21] У післявоєнні роки з'явилось також дослідження про його перекладацьку майстерність, зокрема про переклади з О С Пушкіна [2, 3, 4, 5] Дослідники справедливо підкреслюють, що перекладацька діяльність займає значне місце в творчості П Кршчкі, що вона є важливою віхою в розвитку перекладацького мистецтва в Чехословаччині У радянському літературознавстві П Кршчці присвячено значне місце в рецензі Л С Кишкіна [6], декілька загадок у книзі про чеську поезію С О Шерлаімової [22]

Мета статті — подати короткий огляд творчої біографії Петра Кршчкі*, окремо зупинившись на його перекладах з російської літератури

Майбутній поет народився на Мораві в містечку Келч 4 грудня 1884 р в родині вчителя З Моравії походив стародавній селянський рід Кршчків, відомий в цих краях ще в XVI ст [8] Батько П Кршчкі — Франтішек Кршчкіка — був першим з цього роду, хто змінив плуг на перо, ставши відомим просвітителем і вчителем у різних куточках Моравії [7] Родинне життя вчителя було дружнім і щасливим, але невдовзі сім'я осиротіла — Ф Кршчкіка помер, залишивши дружину з трьома маленькими дітьми Ярославом**, Петром та Павлиною Пізніше у своїй відомій поетичній збірці «Шипшиновий кущ» П Кршчкіка скаже у схвильованому вірші-спогаді «Смуток» про свого батька «Його руки нас вели через життя» [10, с 42] І це були не лише слова пошани до пам'яті батька образ людини чесної, доброзичливої, м'якої и роботящої, що віддавала свої знання та енергію людям, назавжди залишиться і в пам'яті, і в творчості П Кршчкіки

Шкільні роки П Кршчкіки проходили у різних містах і містечках Моравії, але завжди він повертався до Маршовців, де жили його близькі, де пройшли його дитячі та юнацькі роки. Пізніше, у своїх спогадах «Про моє дитинство» поет писав, що рідний край напоїв його любов'ю до народу, до його історії, до чарівної природи « я був вихований у здоровій атмосфері вона дала мені наснагу, силу в житті і глибоко в серці вкарбувала любов до природи» [8, с 4]

Спілкування з простими людьми, з рідною природою — все це гартувало не лише характер самого П Кршчкіки, але й позначилося на його творчості У поезії Петр Кршчкіка часто звертався до цілющих джерел свого життя серед простих трудивників і прекрасної природи Моравії, наповнюючи образами дитинства та юності зміст поетичних збірок Врешті-решт ці джерела визначили й світосприймання, і літературні смаки майбутнього поета та перекладача Характерним у цьому плані є вірш «Присвята» із збірки «Білий щит»

Щасливі роки разом прожили,
хоч билась між собою, та дружили
Мое ви серце сльйвом освітили
Сини халуп, йому ви більш дали
за час його зростання помж вами,
ніж серце мало б, знавшися
з князями

Не був би з гір якби боявся я
Відлюдник хан докори сині не різні!
Я славлю вас у пустотливій пісні
і в даль дивлюся, що в спогадах сія,
з якої визирають мальовничі
замурзани, смішні ваші обличчя
(Переклад В Лагоди)

* Користуючись можливістю, щиро дякуємо Анні Кршчківій — вдові П Кршчкіки, яка дозволила нам ознайомитися зі своїми спогадами, з окремими документами родинного архіву поета, допомагала в роботі над статтею

** В майбутньому відомий композитор Ярослав Кршчкіка (1882—1969), який в 1906—1909 рр працював директором музичної школи й диригентом в Катеринославі Писав музику на вірші П Кршчкіки [19, с 165]

До років навчання в Новому Месті на Мораві відносяться й перші літературні спроби П Кршічки У 1896 р разом з братом Ярославом та сестрою Павлиною він «видає» рукописний журнал [8] Інтерес до літератури збудили не лише ці «видавничі справи», не лише бібліотека, що зберігалась у діда в Маршовцях, але насамперед суспільний та культурний рух, що активізувався в 90-ті роки в Чехії і особливо позначився на літературі

У своїх спогадах дружина П Кршічки наводить цікавий епізод, який свідчить не лише про глибокий інтерес у п'ятнадцятирічного П Кршічки до культурно-політичного життя в Чехії, але й в Словаччині Він їздив у місто Мартін, де познайомився з діяльністю «Матиці словацької», з одним з організаторів тодішнього культурного життя в Словаччині С Гурбаном-Ваянським* Ця поїздка не пройшла без відгомону — П Кршічка написав три прозаїчні мініатюри, одна з яких («З Оравського замку до Ружомберку») була надрукована в газеті «Моравська Орлиця» 7 вересня 1900 р під дещо екзотичним псевдонімом Ален Рівал Це був чи не перший друкований виступ Петра Кршічки При знайомстві з твором привертає увагу вміння юного автора широко, емоційно описувати свої враження від мандрів по Словаччині, від зустрічей з її людьми Тут проявилось глибоке відчуття природи, внутрішнє схвильоване розуміння її Ці риси пізніше знаходимо і в поезії П Кршічки

Залишився в архіві письменника і перший його «поетичний збірник» Ці спроби пера в поезії дещо відмінні від спроб у прозі Вірші мають характер літературного наслідування модним течіям того часу вони елегійні, похмури, пройняті безмежною скорботою, але написані з добрим знанням і вмінням вправного віршування

На 90-ті та 900-ті роки припадає знайомство П Кршічки з російською літературою У 900-ті роки письменник бере участь в аматорському спектаклі за п'єсою М Горького «Міщани», який він поставив разом зі своїми друзями у Новому Месті на Мораві

У 16 років П Кршічка завершує навчання у реальному училищі і продовжує його в політехнічному інституті у Празі, який закінчує з дипломом інженера-хіміка Далі початкуючого поета чекає праця на цукровому заводі, а пізніше в лабораторії в Карлових Варах

Помітною вихою у біографії Петра Кршічки було його річне перебування у Парижі, де він працював у Пастерівському інституті, ходив на лекції з медицини до Сорбонни В одному з листів до матері П Кршічка пише, що в Пастерівському інституті з ним разом працювали росіяни, поляки, німці, фран-

---

* 6 серпня 1899 р він пише у листівці до брата «Я гість славного поета словацького Светозара Гурбана-Ваянського в Турчанськiм св Мартiнi Петр» [8, с 6]

цузи [8, с 12—13] П Кршччка вдосконалює своє знання російської та французької мов*, з яких пізніше у Празі склав державний іспит на право вчителя

Велике враження на П Кршччку справили лекції М Склодовської-Кюрі «Я слухав її лекції Вона велична у своєму простому чорному вбранні і дуже мила», — пише з Парижа П Кршччка своїй матері [8, с 14] Повернувшись з Парижа, П Кршччка ненадовго затримується на батьківщині і в 1907 р від'їжджає до Росії, де в Катеринославі (нині Дніпропетровськ) вже жив і працював його старший брат Ярослав

Річне перебування в Росії дало майбутньому поетові дуже багато Тут він пізнав нерадисне життя простих людей, про що з сумом і гіркою писав у вірші «Російський степ» (1907) Безмежний степ, незліченні лани він бачить у Росії, родючі ниви не віщують радості, не кипить на них жвава, весела праця, не дадуть вони великого врожаю, не буде досхочу хліба у людей [8] Поряд з тим П Кршччка знайомиться з літературним життям Росії, захоплюється її великою літературою, поезією Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, поринає в літературне життя Росії 900-х років, зокрема цікавиться поезією В Брюсова, починає пробувати сили в перекладах з російської мови Спочатку переклади П Кршччки з російської літератури друкуються на сторінках журналів, виконуються з естради, а пізніше П Кршччка видає їх окремими книгами Першою такою книжкою була збірка перекладів віршів В Брюсова «Шляхи і роздоріжжя» (1913) Пізніше в різні роки з'являються переклади з Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Салтикова-Щедріна, Л Толстого, Чехова, Лескова, Сухова-Кобиліна, Шевченка, Лесі Українки, російської та української народно-поетичної творчості

Перша світова війна застала П Кршччку у Празі, де він працював викладачем у торговельній школі

За давні симпатії до Росії й зв'язки з колом молоді, що гуртувалась навколо С К Неймана, П Кршччку послали на фронт У листопаді 1914 р він був поранений і до кінця війни перебував у госпіталях Тут, переживаючи увесь жах війни, бачачи щоденно страждання сотень людей, П Кршччка написав цикл віршів, які увійшли в його першу поетичну збірку «Шипшиновий куш» («Šipkovů keř», 1916) Ця збірка мала великий успіх І читачі, особливо молоді, і літератори високо оцінили книгу Про поезію Петра Кршччки доброзичливо відгукнулись А Сова, І Волькер, В Незвал, В Завада, П Ілемницький** та ін «Навігь єдиний вірш «Мединія Глоговська», що входив в цю першу збірку П Кршччки, — пише чехословацький критик Б Полан, — завоював би йому літературну славу і любов читача» [18, с 45]

* П Кршччка вільно володів російською, французькою, польською, англійською, німецькою, італійською мовами, знав сербську та латинську

** Див лист-відгук на збірку П Ілемницького [8, с 31]

Збірка П Кршічки полонила читача своєю безпосередністю, щирістю, ліризмом, глибоким почуттям гуманізму, реалістичним зображенням життя і почуттів людини. Збірка складається з трьох розділів («Хмаринка» — вірші 1911—1912 рр., «Шипшиновий куш» — 1914 р., «Вітер і хвилі» — 1915 р.) і є своєрідним ліричним щоденником поета, в якому П Кршічка освідчується у своїй любові до матері («Записка, що була приколата до дверей материнської спальні», «Смуток», «Хрестоносець» та ін.), до рідної природи («Хмаринка», «Прошання» та ін.), змальовує трагічні людські долі («Ондрач»), звертається до коханої («LW»). В окремих віршах («Мединія Глоговська», «Вітер і хвилі») відчувається людський біль, що будить думку про поневолену батьківщину. Вірші, що увійшли в першу збірку П Кршічки, наперскір війни говорили про людські почуття дружби і любові, справедливості й стійкості, самопожертви і обов'язку.

Радянська дослідниця С. О. Шерлаїмова справедливо писала, що молоде покоління початку ХХ ст. «сприймало воєнну тему в тому преломленні, яке вона отримала у віршах Шрамаковської «Греблі», «Тридцяти піснях з часів розрухи» С. К. Неймана, у збірнику «Шипшиновий куш» Петра Кршічки. Це було неприйняття війни з позицій рядової людини, який воєнний абсолютизм було чужою, яка стремилася до звичайних радостей мирного життя, шукала розуміння і підтримку у природі, що була такою протилежною у своїй гармонійності і мудрості в порівнянні з безглуздістю воєнної боїни» [22, с. 86].

Перша поетична книга П Кршічки, без сумніву, займає центральне місце в творчості поета. За своєю формою ліричного щоденника, в якому розкриті заповітні думки поета, вона має в чеській поезії свої аналоги, наприклад, у поезії Яна Неруди, з її глибоко ліричним зверненням великого чеського поета до близьких йому людей у хвилини душевних тривог — до матері, брата, батька, коханої. Як і лірична поезія Яна Неруди (наприклад, збірка «Прості мотиви»), вірші першої поетичної книги П Кршічки глибоко штимні за своїм змістом, стають в той же час поезією виссокого суспільного звучання.

Після виникнення в жовтні 1918 р. Чехословацької Республіки П Кршічка протягом довгих років працює у міністерстві освіти. Одночасно з-під його пера виходять нові поетичні збірки, близькі за своїм ідейним змістом та формою до першої поетичної книжки, яка визначила його творче обличчя і його місце в чеській поезії: «Білий щит» («Bílý štít», 1919), «Хлопець з луком» («Hoch s lukem», 1924), «Хліб і сіль» («Chléb a sůl», 1933). Дещо осторонь стоїть книга віршованих пародій, феєлетонів, епіграм тощо «Суша голка» («Suchá Jehla», 1933).

У 20—30-ті роки П Кршічка продовжує активно працювати над перекладами з зарубіжних літератур і особливо з літератури російської. Особливе місце в цій плідній та благородній

роботі займають переклади з О. С. Пушкіна, які складають окремих розділ в творчому доробку П. Кршічка.

У роки окупації Чехословаччини гітлерівцями П. Кршічка не відкладає пера. За цей час ним було створено декілька поетичних книг, що побачили світ після визволення країни Радянською Армією. Деякі з них носять яскраво виражений антифашистський характер на ряді віршів і цілих збірок цього періоду відчувається вплив перекладацької діяльності П. Кршічки, зокрема його великої роботи над перекладами російського героїчного епосу — билини (особливо це відчутно в книзі «Дзвін мечів»).

Сам поет згадує, з яким задоволенням він працював над перекладами билини «Я занурився до студії декількох великих збірок цього славного народного епосу і був буквально вражений його красою. З нього вияла справжня богатырська сила, яка для мене була ліками і утіхою в найчорніші дні [1, с. 18—20].

Всього П. Кршічка переклав близько десяти тисяч віршів з російської епічної народно-поетичної творчості [3]. Він підкреслює, що робота над перекладами билини наштовхнула його на думку створити оригінальну поетичну збірку, написану у формі і ритмі билини. Так виникла збірка «Дзвін мечів» («Píseň meče», 1945) [17].

П. Кршічка так визначає ідейне звучання віршів цієї збірки «Бій за Москву, партизанський рух, Сталінград, прославлення російського селянина охоронця рідної землі» — цим темам відповідають чотири вірші збірки «Німці під Москвою» (1943), «Ганна Григоренко» (1944), «Орач-богатыр» (1944), «Гостина» (1944) [11]. Можна сперечатися, чи вдалося поетові глибоко художньо відбити у формі билини свій задум, але немає жодного сумніву, що перед нами поезія, в якій схвильовано осмілюється боротьба радянського народу проти фашистської навали, боротьба, що несла віру й надію в перемогу людства над фашизмом. Цікаво зазначити, що другу половину збірки «Дзвін мечів» складають вірші, присвячені антифашистському опору югославських народів («Пастух Петко»). До цього циклу віршів слід приєднати поему «Світла хмара», в якій поет, використовуючи прийоми південнослов'янського героїчного епосу, виступив проти звірств фашизму (ця поема виникла, за свідченням самого поета, під впливом подій, які сталися в Крагуєваці) [15, 16], а також ряд віршів, що були написані в роки окупації (наприклад, «Ліси шумлять», 1944).

Ще дві збірки на антифашистську тематику видає П. Кршічка в післявоєнні роки. У першій з них «Біси» («Běsové», 1946) поет реагує, за власним висловом, «на події від Мюнхена до травня 1945 р., які торкалися долі мого народу» [8, с. 19] і «Диявол-послушник» («Dábel frajtrek», 1947), в якій в гротесковій, гостро сатиричній формі П. Кршічка коментує події, що сталися в Чехословаччині в часи окупації. Характерно, що

ілюстрації до цієї збірки зробив приятель П. Кршчкі народний митець ЧССР Йозеф Лада [13]

П. Кршчкі з захопленням зустрів Радянську Армію-визволительку. Разом з радянськими воїнами він повертався з Морави, де проживав в останні роки окупації в рідних місцях, працюючи над своїми антифашистськими творами, до Праги [9]. Поет з гордістю згадував, як він їхав на радянських танках, бойових машинах, розмовляючи з тими багатирями, яких він полюбив, працюючи над перекладами білин [8, с. 18]

Післявоєнні роки в творчій біографії П. Кршчкі заповнені невтомною працею над упорядкуванням і виданням віршів, написаних в роки війни, наполегливою перекладацькою діяльністю. Саме в ці роки він видає велику кількість перекладів з російської літератури. Плідна й активна творча праця письменника була перервана передчасною смертю 25 липня 1949 року.

Поезія П. Кршчкі займає особливе місце в чеській літературі першої половини ХХ ст. І сам поет, і деякі критики підкреслювали, що поезія П. Кршчкі стоїть осторонь літературних угруповань в тогочасному чеському літературному процесі. Можливо, це формально й так, але не можна не зауважити, що поетичні збірки П. Кршчкі, які він видав протягом свого творчого життя, свідчать про тісний зв'язок поета з реалістичною та демократичною лінією в чеській поезії, яка простежується в творчості Яна Неруди, Вітєслава Галки та інших представників чеської класичної літератури ХІХ ст. Ще одна важлива риса ріднить П. Кршчкі з його попередниками — любов до російської літератури, визнання благодотворного впливу, який вона мала на його творчість.

Вірші П. Кршчкі користувались і користуються сьогодні читацьким успіхом, деякі з них перетворилися у пісні та романи, музику для яких писали визначні чеські композитори.

Навіть короткий огляд творчого шляху Петра Кршчкі дає змогу зробити висновок про те, що творчість цього своєрідного чеського поета є важливою ланкою в загальному розвитку реалістичного напрямку в чеській літературі ХХ ст., що поезія П. Кршчкі є проявом важливої тенденції в утвердженні прогресивних естетичних принципів у літературному житті країни у міжвоєнні і повоєнні роки.

Інтерес П. Кршчкі до російської літератури виявився, як ми вже відзначали, на початку його творчого шляху й супроводжував поета все його життя. П. Кршчкі перекладав з російської мови багато й плідно. Лише в роки окупації Чехословаччини він, крім білин, переклав «Анну Кареніну» Л. Толстого, «Тараса Бульбу» М. Гоголя, вибрані оповідання А. Чехова, лірику М. Лермонтова та інші твори. У праці над цими перекладами поет бачив своє почесне завдання «Від часу свого перебування в Росії в 1907—1908 рр. я займався вивченням російської літератури, вибирав з неї те, що вважав за найбільш

цінне і вводив до нашої духовної сфери», — писав П Кршч-ка в 1948 р [8, с 20]

Але особливо багато й з великою любов'ю П Кршч-ка перекладав О С Пушкіна Перші переклади лірики О С Пушкіна з'явилися в 1924 р У листі до свого приятеля, з яким він колись працював у Парижі, П Кршч-ка писав у 1936 р « Мене знають як перекладача лірики Пушкіна Восени буде видана до ювілею велика книга моїх перекладів, майже вся лірика Я залишився вірним російській поезії Можливо, що я приїду на Пушкінський ювілей до Радянського Союзу » [1]

О С Пушкін був для П Кршчки не лише генієм поезії, творчість великого російського поета була близькою Кршчч-поету «З світової літератури я найбільше люблю Пушкіна, з чеської — Ербена і Неруду», писав П Кршч-ка у 1924 р [18, с 48] Цю любов ми простежуємо не лише на перекладах, але й на оригінальній творчості самого П Кршчки, для якого, за власним визнанням, Пушкін був не лише поетом, але й «радником, вчителем, утішником» [4, с 21]

Чеський критик В Полан висловив думку, з якою не можна не погодитись, — про органічний зв'язок оригінальної поезії П Кршчки з пушкінською та класичною чеською поетичною традицією « сила прикладу Пушкіна засягла до самої основи творчого організму, проявилася у способі бачення Кршччю світу і в ритміці та образності його віршів Там, де твори Кршчки вказують на близькість до духу творчості Пушкіна, є Кршч-ка найбільш свій, найбільше зв'язаний з традицією національної поетичної творчості» [18, с 48] Таку залежність простежує й автор монографії про пушкінські переклади П Кршчки Б Догнал* [4, 5] Він приходить до висновку, що саме в перекладі лірики Пушкіна П Кршч-ка «досяг вершини свого перекладацького мистецтва» [4, с 15] Ідейну і творчу залежність П Кршчки від пушкінської поезії Б Догнал спостерігає, аналізуючи окремі вірші чеського поета (наприклад, «Мединія Глоговська», «Пушкін на Кавказі» та ін) [4, с 17, 21]

У «Сповіді перекладача О С Пушкіна» П Кршч-ка говорить про свою любов до великого російського поета Розкриваючи «секрети» своєї перекладацької майстерності, П Кршч-ка згадує, що він прочитав кожну строфу, написану Пушкіним, прочитав всі наукові й художні твори, присвячені російському поетові [13, с 307—308] До цієї сповіді можна було б додати, що П Кршч-ка разом зі своєю дружиною організував десятки лекцій та концертів, присвячених Пушкіну Сам П Кршч-ка знав напам'ять багато віршів О С Пушкіна в оригіналі Дружина П Кршчки згадує, як поет читав радянським воїнам вірші Пушкіна просто серед дороги, заповненої військовою технікою, і був схвилюваний тим, як радянські бійці сприймали безсмертні твори свого співвітчизника [12]

---

* Див рецензію Л С Кишкіна [6]

П Кршчкка переклав майже всю лірику О С Пушкіна, а також окремі поеми, казки, прозу Він мріяв перекласти «Євгенія Онегіна», розпочав роботу над цим перекладом, але закінчити її чеському поетові не судилося [8, с 30]

Перекладацька діяльність та творчість П Кршчкки, своєрідного й цікавого чеського поета, є важливою віхою в літературних зв'язках між слов'янськими народами Переклади чеського поета з російської та української літератур ще чекають на свого дослідника

Список літератури 1 Архів П Кршчкки (зберігається у вдови поета в Празі) 2 *Vlašín Š Petr Kříčka — překladatel Puškina — Tvorba*, 1971, N 38 3 *Horálek K Nové překlady ruských bylín a bajek — Slovo a slovesnost*, 1947—48, N 10 4 *Dohnal B Geneze překladů Praha*, 1971 5 *Dohnal B Překladatel a básník Praha*, 1970 6 *Кишкин Л С Две книги о чешских переводах Пушкина — Русская литература*, 1973, № 3 7 *Kyselka F Západy vlastenec Grantišek Kříčka — Naše Valašsko*, 1948, N 1 8 *Кршчккова А Спогади (рукопис зберігається у автора статті)* 9 *Kříčková A Cesta básníka Petra Kříčky do revoluční Prahy — Lidová demokracie*, 1971, 8 червня 10 *Kříčka P Šípkový keř Praha*, 1933 11 *Kříčka P Piseň meče Praha*, 1946 12 *Kříčková A Puškin v Semmeringu (спогади, рукопис зберігається у нас)*. 13 *Kříčka P Zpověď puškínského překladatele — Puškin u nás Praha*, 1949 14 *Kříčka P Výbor z díla Praha* 1957 15 *Pulái J Trojí prožitek války — Rovnost*, 1946, 14 лютого 16 *Piša A M Z temných let — Práce*, 1946, 24 січня 17 *Piša A M Kříčkovy slovanské ohlasy — Práce*, 1946, 2 серпня 18 *Polan B Petr Kříčka — Život a slovo Praha*, 1964 19 *Příspěvek k dějinám česko-ruských kulturních styků, sv I Praha*, 1955 20 *Stehlík L. O poesii P Kříčky — Almanach Křena*, 1948 Praha 21 *Tichý F Petr Kříčka a Rusko — Praha—Moskva*, 1949 22 *Шерлаимова С А Чешская поэзия XX века М*, 1973

Краткое содержание

В статье раскрывается творческий путь известного чешского поэта и переводчика Петра Кршчкки (1884—1949), анализируются главные его поэтические сборники Особое место в статье отводится переводам П Кршчкки из русской литературы и, в частности, его переводам из А С Пушкина

М Я ГОЛЬБЕРГ, доц.,
Дрогобицький пединститут

ПРОКІП ХОХОЛОУШЕК І ДЕЯКІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-СЕРБЬСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН

В історії українсько-сербських літературних і культурних взаємин певну роль відіграв чеський письменник П Хохолоушек Заслугують на увагу переклади його повістей «Змій Нотайський» і «Косово поле» Перший з них був опублікований в журналі «Зоря Галицкая» наприкінці 1853 р, а в 1854 р.

вийшов окремим виданням за підписом Б А Д-ий Другий, виконаний Левом Лопатинським, надрукований як п'ятий випуск серії «Руська читальня», що видавалась Ксенофонтом Климковичем

Українські переклади повістей Хохолоушека знову висувають проблему літературного посередництва в процесі літературних контактів Академік М Й Конрад зазначав, що посередник може бути індивідуальний і груповий [8, т 315] Питання про літературне посередництво спеціально розглядалося у роботах П Р Заборова [5, с 312—314, 6, с 64—85] Одне з вихідних положень цього дослідника формулюється так «Посередництво виникає тоді, коли література відчуває потребу у засвоєнні певного іншомовного матеріалу, але пряме його записання є надто утрудненим або ж зовсім неможливим Слабкість політичних, економічних або культурних зв'язків між країнами, їх географічна віддаленість, обмежене розповсюдження тих чи інших іноземних мов — усе це може виявитися перешкодою міжнародному літературному обміну» [6, с 66] Але це формулювання не охоплює всіх відомих проявів літературного посередництва, зокрема тих випадків, коли посередництво виступає одночасно з прямими контактами Це стосується й українських перекладів творів Хохолоушека

У 50—60-ті роки ХІХ ст поряд з інтенсивними прямими контактами української і сербської літератур мало місце і сприйняття сербського матеріалу через посередника Подібні факти знову підтверджують необхідність розглядати бінарні зв'язки між окремими слов'янськими літературами у широкому міжслов'янському контексті, у зв'язку з усією системою взаємодії даної літератури з іншими слов'янськими літературами Разом з тим є ще одна сторона проблеми, на якій особливо хочеться наголосити У своїй загалом цікавій і багатій фактами статті П Р Заборов розглядає питання літературних контактів дещо ізольовано від широкого комплексу суспільно-політичних і культурних взаємин Між тим літературні взаємини при всій своїй специфічності є складовою частиною більш широкого комплексу міжнародних контактів І мова повинна йти про всебічне взаємне ознайомлення, про широкий обмін, в якому використовуються різноманітні джерела Інтерес до фольклору і літератури братнього сербського народу був невіддільним від інтересу до його життя й історії, до його визвольної боротьби

Таким чином, проблема має дві сторони З одного боку, ми говоримо про специфічні форми літературних взаємозв'язків і взаємодій, про специфічний характер типологічних складень З другого боку, можна і необхідно ставити питання і про саму літературу як про своєрідного «посередника» у широких міжнародних контактах, про спільність між літературами як прояв певної загальноісторичної спільності Все це необхідно враховувати, коли йдеться про українські переклади творів Хохолоушека

Дослідник творчості П Хохолоушека К Добеш, визначаючи місце письменника в чеській літературі, писав «Хохолоушек перший вказав шлях до вірного розуміння слов'янської взаємності Він не лише мріяв, говорив, але і працював заради неї Хохолоушек перший пішов на Балкани, щоб пізнати південних слов'ян, перший звертався за сюжетами літературних творів до історії братніх народів і вказав тим шлях наступним письменникам Тому належить він до тих перших будителів, які внесли в нашу літературу запал боротьби за свободу народу» [13, с 4]

Твори Хохолоушека про Сербію і Чорногорію можна поділити на три цикли 1) повісті про битву на Косовому полі 1389 р і найближчі її наслідки («Pole Kosovo», «Mileva», «Angoga», «Poslední kral Bosensky», «Svatba Benátska»), 2) повісті, які розповідають про тяжкі роки турецького поневолення і про спроби південних слов'ян відвоювати свободу («Hrač», «Křisa»), 3) оповідання та повісті про боротьбу південних слов'ян за свободу на початку XIX ст («Agaria», «Zahynutí Sulí», «Drak Notjajsky», «Nekibe», «Pija», «Hajduci», «Harambaša», «Křvina», «Černohorci»)

Основним джерелом, з якого черпав Хохолоушек матеріал для своїх творів, була сербська народна пісня Ян Махал свого часу зазначав «Можна з певним обмеженням назвати Хохолоушеків «Південь» прозовим відгомном південно-слов'янських народних пісень» («ohlásem písní jihoslovanských») [16, с 30] Тим самим дослідник ставить оповідання і повісті Хохолоушека про слов'янський південь в один ряд з романтичними творами типу відомих збірок Ф Л Челяковського, побудованими на фольклорному матеріалі Думка Махала про зв'язок Хохолоушека з певною романтичною традицією дістала розвиток у новіших дослідженнях, зокрема у працях Марії Ржелкової і Млади Черни [12 17] М Черна висловлює думку, що народна епіка була для Хохолоушека джерелом натхнення і інспірації, дала йому конкретні теми, мотиви, ідеї Вона визначала його оцінку історичних подій, образів і характерів, вибір ситуацій Сербська епіка впливала і на специфічне формування революційного пафосу письменника Ідею слов'янської взаємності Хохолоушек трактував у революційно-романтичному дусі, поєднуючи її з уславленням визвольної боротьби слов'янських народів Саме в сербській епіці знаходив Хохолоушек приклади бойового демократизму [12, с 350—351] Розвиваючи їх у своїй прозі, він стверджує революційно-романтичне розуміння свободи Свобода, на думку Хохолоушека, є найвищим надбанням, найвищою цінністю, бо тільки вона надає цінність життю особистості і цілому народу Битва за свободу — це боротьба не лише за визволення з-під чужоземного ярма, а й за кращий, найбільш досконалий спосіб організації суспільства [17, с 303—304]

Твори, до яких звернулися українські перекладачі, належать до різних циклів У невеликій повісті «Drak Notjajský» («Змій

Нотяйський»), написаний Хохолоушеком у 1846 р, йдеться про часи першого сербського повстання, про битву сербів з турками 6 березня 1806 р «Pole Kosovo» («Косово поле») розповідає про легендарні часи, оспівані у піснях про царя Лазаря і його сподвижників

Свого часу Прокопа Хохолоушека високо цинили як майстра історичної прози, першого в Чехії автора історичних романів [2, с 49] Хохолоушек був відомий і популярний і в інших слов'янських країнах Так, відгукуючись на смерть письменника, сербська «Даница» відзначала, що своєю працею він заслужив у сербів «вечиту благодарност» [3, с 463]

Історичні твори Хохолоушека мало вивчені Вони висувають перед дослідниками історії літератури багато питань, зокрема питання про суспільно-естетичну функцію жанру історичного повіствування Чеський письменник створив повісті і оповідання, які були закликком до єднання слов'янських народів, піднімали слов'ян на боротьбу за свободу Твори Хохолоушека характеризуються надзвичайною своєрідністю, неповторністю стилю І навряд чи мали рацію ті, хто, бажаючи підкреслити значення письменника, називали його чеським Вальтером Скоттом Автор «Півдня» створив новий тип історичного викладу, хоч і використав епохальне відкриття Скотта, письменника, що «підняв роман на ступінь філософії історії» [1, с 5] Як вже зазначалося, стильові особливості творів Хохолоушека багато в чому визначалися його своєрідністю його підходу до фольклорних джерел, характером його фольклоризму

У багатьох своїх творах Прокіп Хохолоушек оспівав гайдуків і гайдуцтво В оповіданнях «Гаидуки» й «Ілія» він дає докладну і надзвичайно поетичну характеристику гайдуцтва, посилаючись при цьому на пісні про народних месників Героєм твору «Drak Notjajsky» також є гайдук Степан Чупич Сміливий, мужній, ршучий, він бере участь у битві з турками під Белградом Хохолоушек поєднує у цьому творі дві сюжетні лінії розповідь про кохання сербської дівчини Олени і турка Османа Джури-бега та історію одного із подвигів Стояна Чупича Олена зрадила свій народ, свою батьківщину Справедлива помста увірвала її життя Письменник говорить про боротьбу Чупича із загарбниками, про народновизвольну боротьбу сербів Український перекладач, розшифровуючи історичні реалії, що їх використовує Хохолоушек (згадки про події з сербської історії, турецькі і сербські слова, цитати з народних пісень), крім авторських приміток, дає чотири свої Одна з них являє особливий інтерес В оригіналі є таке місце «Prostřed člunu klečela dívka, každý ji znal a kdož by byl neznal Helenu Todorovnu? — Křížek jejíž, ji byla matka nemluvněti jakožto štit proti pannám počním a nákaze jejich zlého pohledu zavěsila na krk, držela v rukou, jež spinajíc k nebi pozdvihovala» [15, с 333] У перекладі вираз «proti pannám počním» передано «против почным Виллям» [7, с 513] У примітці говориться

«Виля граєт в воображенні сербов подобну роль як у нас русалка» [7, с 51], Південнослов'янський образ вили вже зустрічався в перекладах і переспівах українських романтиків Перекладач «Змія Нот'яйського» знову звертається до нього Поступово цей образ набуде все більшого поширення в українській літературі з тим, щоб згодом одержати геніальну, новаторську трактовку у безсмертній поемі Лесі Українки «Віла посестра»

У перекладі неодноразово відтворюються бойові заклики сербських повстанців «Svoboda a Srbsko, Smrt dahisum!» [15, с 305], — говорять герої повісті «Свобода и Сербия! Смерть дагисам!» [7, с 8—9]

Переклад повісті «Dvak Notjajski» був однією з перших спроб познайомити українського читача з гайдуцькою темою Але повість була перекладена не живою літературною мовою, а так званім «язичієм», що ускладнювало її розуміння До того ж перекладач йшов шляхом буквального, точніше, буквалістичного перекладу і не передавав особливостей стилю Хохолоушка Були у перекладі недоречності, неввірно перекладені місця Так, у чеського автора читаємо «Dobré to znamení!» mluvili jedni — «bezpochyby připaší nějaku zpravu radostnou» — hadali druzi » [15, с 307] З контексту зрозуміло, що тут йдеться про знамення (рос знамение) У перекладі ж наведене місце звучить так «Добре то знамя!» говорили одні, — «безсумнітельно приносить яку радостную весть» думали другі» [7, с 12]

Інший приклад В одному з епізодів Олена звертається до Османа «Přestaň připásledovati bratři mé! pravila dívka, «staň se křesťanem jako byli otcové tvoji, a milerád tě uvítá bratr můj v chůši sve» [15, с 317] Перекладач поширює, змінює і доповнює зміст цього висловлювання, не враховуючи особливостей характеру героїні «Перестань переслідувати твоїх братей!» говорила дева просительним голосом «будь християнин як були отці твої, и радо поздравит тебе брат мой в своей хате» [7 с 27]

Зазначимо ще, що перекладач дає поділ на розділи, якого в оригіналі немає

Псевдонім Б А Д-ий належить Богдану Дідицькому, який в 50-ті роки був одним із діячів москвофільського напрямку* Повну, всебічну характеристику його діяльності знаходимо в працях І Франка Піддаючи гострій критиці політичну концепцію Дідицького, його погляди на питання про шляхи єднання слов'ян, його «язикову доктрину», Франко в той же час відзначав і деякі заслуги редактора «Зорі Галицької», зокрема в справі ознайомлення українського читача з творами слов'янських письменників Згадаємо хоча б статті «Формальний і реальний націоналізм», «Літературне відродження Полудневої

* О І Дей [4, с 59, 60, 364] дає лише Б А Д і Б Д Свого часу І Франко писав про переклад «Змія Нот'яйського» як про працю Дідицького [11, с 134]

Русі і Ян Коллар» У «Нарисі українсько-руської літератури» Франко говорить і про переклад «Змія Нотяйського» Пізніше цей переклад не привертає увагу дослідників, хоч становить певний інтерес в зв'язку з питанням про систему зв'язків української літератури з літературами інших слов'янських народів⁴

Цікавий переклад повісті «Косове поле» Цей твір вводить читача у світ сербського епосу В повісті виступають основні герої косовського циклу, відтворені епізоди багатьох сербських пісень Згадки про народну пісню, цитати і фольклорні ремінісценції зустрічаються на багатьох сторінках твору Хохолоушек пише «Po obou březích řeky Sitnice, plaň Kosovu protékající, bělají se stany i dmou se kdykoli vítr ně zaduje, jako křídla labutí» [14, с 33] В цих рядках виразно чується відгомін сербської народної пісні, перед нами — розвиток і переосмислення відомого епічного зачину — слов'янської антитези Лопатинський перекладає «По обох боках ріки Сильниці, протікаючої Косове поле, білються шатри і надуваються від завиваючого вітру, неначе крила лебедя» [9, с 43] В одному з епізодів, коли Хохолоушек вводить в текст уривок з пісні без будь-яких коментарів, перекладач додає «Оттаки виспівують пісні по славній Сербщині» [порівн 14, с 9 і 9, с 9]

З першими українськими перекладами пісень Косовського циклу український читач безпосередньо познайомився лише на початку 70-х років Лопатинський готував читача до сприйняття сюжетів і образів цих творів південнослов'янського героїчного епосу

Твір Хохолоушека ставив перед перекладачем складні завдання Основне полягало в тому, щоб знайти відповідний стилістичний ключ для передачі образної системи оригіналу, для відтворення його синтаксису і ритмомелодики Тут потрібне і добре знання чеської мови, і вміння співвіднести твір Хохолоушека з його сербськими джерелами Необхідно було також володіти всіма багатствами української мови, її образними і синтаксичними ресурсами Але Лопатинський пішов тим же шляхом буквального перекладу, що й Дідицький Він також перекладав «язичієм» і в більшості випадків не знайшов потрібних стилістичних еквівалентів піднесенням, яскравим, побудованим на фольклорних джерелах образам оригіналу

Відступи від прямого смислу оригіналу у Лопатинського зустрічаються дуже рідко Хохолоушек пише про Вука Бранковича «Ale jinde těkaly myšlenky jeho, rty byly zařaty, ruce

* У 1908 р у Коломні в серії «Бібліотека для рускої молодіжи» (вип VIII, т СІХ) вийшов «новий» переклад «Змія Нотяйського» з поміткою «Перевъ Яромір Ярославич» По суті це був передрук роботи Дідицького, підданий редакційній правці Ця правка ще більше віддалила текст від живої мови, переповнивши його старослов'янськими У коломінському виданні примітки Хохолоушека не відтворюються, а підрядкові примітки Дідицького введені безпосередньо в текст Яромір Ярославич (псевдонім Йосипа Чанківського) особливо відомий своїми перекладами творів А П Чехова [10, с 166, 169, 171, 173—177, 4, с 411]

pevně sevřeny, temný vzdech se časem vyrval z prsou stisněných, a kdykoli mimovolně pohlede stranou na **Obiliče, nebo na Lazara** před sebou, oko jeho zplanulo takovým záštim, že sám takměř uleknut, je maně k zemi sklonil» [14, с 7] Хохолоушек підкреслює ненависть Бранковича до Обілича і до царя Лазаря Перекладач вносить істотні зміни у звучання цього уривка « глянувши на Обілича, запалало було його око такою ненавистю, що здавалось, неначе готово було пожерти свою жертву» [9, с 8]

У Хохолоушека є таке місце «*Car Lazar uznáva potřebu toho hnouti se ku předu, a ustlati bisurmanstvu hrob v roklích Balkanu, že by s hrůzou budoucně pohlíželo na břehy evropské, ale nesvornost vojvodů jeho jej zdržuje spět, nesvornost zplozená a udržovaná mezi nimi jejich žemani, jež ke zhoubě Srbska může své v tábor byly následovaly*» [14, с 34] Тут надзвичайно важливим є те, що Лазар розуміє загальноєвропейське значення боротьби сербів проти турецької навали. Між тим Лопатинський перекладає «*Цар Лазар бачить, що конче треба посунутись вперед, щоб прилагодити поганцям гроб у тиснинах і яругах балканських, та незгода воеводів стримує його замири — незгода, зроджувана і піддержувана їх жінками, котрі на згубу сербів були притомні у таборі*» [9, с 44] В більшості ж випадків Лопатинський намагається не відступати від оригіналу і перекладати, як вже зазначалося, слово в слово

Переклад Лопатинського відображає певний етап в історії міжслов'янських літературних взаємин і в історії українського художнього перекладу Його слід розглядати в широкому контексті системи слов'янських літературних зв'язків і типологічних сходжень

Зацікавлення творами П Хохолоушека було викликано насамперед їх тематикою Повісті чеського письменника вводили читача у світ героїчної історії південнослов'янських народів, знайомили його з образами південнослов'янського фольклору

Вивчення перших українських перекладів творів Хохолоушека підтверджує необхідність комплексного, системного підходу до проблеми міжслов'янських літературних взаємин Інтерес до життя і визвольної боротьби південних слов'ян викликав зацікавлення відображенням цієї теми в інших слов'янських літературах Українсько-сербські літературні й культурні взаємини невіддільні від усієї системи широких міжслов'янських літературних зв'язків У випадку, який ми розглянули, чеський письменник відіграв певну роль в ознайомленні українського читача з сербською історією та фольклором Українсько-чеські і українсько-сербські літературні зв'язки виступають як важливий компонент складної органічної системи, де прями контакти і контакти через посередника взаємно доповнюють один одного В цій системі важливе місце займає переклад — одна з форм літературних зв'язків, зв'язків братніх культур

Список литературы 1 *Бальзак О* Собр соч в 15-ти т, т I М, 1951
 2 *Георгиев Е* Български образи в славянските литератури София, 1969
 3 Прокопје Хохолоушек [некролог] — Даница, 1864, № 29 с 463
 4 *Дей О I* Словник українських псевдонімів К, 1969 5 *Заборов П Р*
 Литературное «посредничество» в процессе взаимодействия национальных
 литератур — В кн *Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур*
 М, 1961 6 *Заборов П Р* «Литература — посредник» в истории русско
 западных литературных связей XVIII—XIX вв — В кн *Международные*
 связи русской литературы М—Л, 1963 7 *Зм'їй Нотяїнски* Повесть со вре
 мен борьбы Сербов с турками Написана П Хохолоушком Перевод с
 чешского Б А Д-ого Львов, 1854 8 *Конрад Н И* Запад и Восток М,
 1966 9 Косове поле Повесть Прокопа Хохолоушека переложив з чешского
 Лев Лопатинський Львів, 1864 10 *Куц О П* Російська литература в
 українських перекладах і критиці Бібліографічний покажчик Галичина і
 Буковина (XIX ст — 1939) К, 1963 11 *Франко I* Нарис українсько
 руської літератури Львів, 1910 12 *Черна М* Вуково дело у чешкој књи
 жевности — Вуков зборник Београд 1966 13 *Dobeš K* Prokop Chocholou
 šek Praha, 1949 14 *Chocholoušek P* Jih Historicko-romantické obrazy z
 dějin jihoslovanských, díl 1 Praha, 1911 15 *Chocholoušek P* Jih Historicko
 romantické obrazy z dějin jihoslovanských, díl 3 Praha, 1911 16 *Machal J*
 Chocholouškův «Jih» a narodní píseň srbské — Rozpravy filologické, věno
 vaní Janu Gebauerovi Praha, 1898 17 *Řepkova M* Chocholouškův «Jih»
 Příspěvek k poznání pokrokových tradic české literatury — Česká literatura,
 1954, roč 2, с 4

Краткое содержание

В работе рассмотрены первые украинские переводы произве
 дений чешского писателя П Хохолоушека на сербскую тематику

Изучение этих переводов подтверждает необходимость широкого систем
 ного подхода к вопросу о связях между славянскими литературами бинар
 ные (двусторонние) связи могут быть глубоко исследованы только тогда,
 когда они рассматриваются в широком межславянском контексте

*Н А ГРОНОВА, асп.,
 Львівський університет*

«ДОН-ЖУАН» И. ТОМАНА (Історія створення та проблематика)

У післявоєнній чеській літературі жанр історичного
 роману посідає одне з провідних місць [11] Зокрема, аналіз
 творів лише останнього десятиріччя дає нам право говорити про
 справжній «вибух» популярності цього жанру За останні роки
 були опубліковані романи таких визначних авторів, як М Кра
 тохвіла («Час зірок», 1972, «Європа танцювала вальс», 1974),
 Й Томана і М Томанови («Сократ», 1975), В Неффа («Коро
 леви не мають шг», 1973, «Перстень Борджив», 1976), Н Фріда
 («Цісарівна», 1973), Н Бонгартової («Час головокружіння»,
 1976), Б Ржіги («Стань переді мною на коліна», 1971, «Чека
 ють на короля», 1977), М Слаха («Веселі бунтівники», 1975),
 Ч Ержабека («Ранок з піснею», 1973, «Життя та мрія», 1974),

В Писаржа («Три хрести», 1972), В Ербена («Спогади чеського короля Іржіка з Подебрадів», 1974) Найближчим часом побачать світ романи провідного сучасного історичного романописця В Каплицького та його молодшого колеги А Плудека, нові захоплюючі книжки М Іванова, що знаходяться якби на рубежі історичного роману та літератури факту

Автор опублікованої нещодавно оглядової статті, провідний чеський критик та теоретик літератури, академік Й Грабак [16] виділяє три основні напрями в жанрі історичного роману на сучасному етапі До першого з них автор відносить романи В Каплицького, Б Ржіги, В Писаржа, В Ербена, М Слаха, Ч Єржабека та пов'язує їх з традиційним для чеської літератури романом ірасеківського типу До другого напрямку автор зачисляє романи М Кратохвіла, Н Бонгартової, вважаючи основною їх рисою глибоку психологічність Найбільш характерним представником третього напрямку автор вважає В Неффа, який після створення своєї відомої пенталогії про занепад чеської буржуазії посувається в напрямку до іронічної історичної прози, інколи навіть до пародії на романи в дусі А Дюма

Таким чином, сучасний чеський історичний роман, який у своєму розвитку опирається на багаті вітчизняні традиції класичної літератури ХІХ ст (А Ірасек, З Вінтер, В Тршебізький та ін) — явище складне та багатопланове не лише щодо тематичної різноманітності, але й щодо методів оволодіння матеріалом

Історичні романи Й Томана («Людина нізвідки», 1933, «Дон-Жуан», 1944, «Слов'янське небо», 1948, «Після нас хоч потоп», 1963, «Сократ», 1975) важко віднести до одного з цих напрямів Вони поєднують в собі захопливість з філософським змістом, вірне відтворення духу епохи з глибокою психологізацією Як і кожний справжній митець, Й Томан у своїх романах не повторюється, щораз шукає нових методів оволодіння історичним матеріалом У його творчому доробку є й своєрідні гумористичні фантази на історичну тему («Людина нізвідки», «Слов'янське небо»), і широкі історико-епічні полотна («Дон-Жуан», «Після нас хоч потоп»), і історико-біографічний роман («Сократ»)

Роман «Дон-Жуан» посідає в творчому доробку Й Томана особливе, чільне місце Завдяки цьому творові Й Томан здобув славу письменника-романіста європейського масштабу* У цьому творі викристалізувалось усе надбане протягом довгих років самовідданої творчої праці — своєрідне відчуття «зв'язку часів», вміння проникнути у серцевину історичної епохи, показати її нерв, її рушійні сили, — і все це на основі послідовно марксистського підходу до історії

* Роман «Дон-Жуан» перекладено одинадцятьма мовами світу В СРСР він вийшов в російському, українському та литовському перекладах [12, 13, 18]

Вже рік видання книги — 1944-й — сам по собі наштовхує нас на думку про незвичайність історії її створення. Вважається, що роман писався у 30—40-х роках. Болгарський критик Д. Стефанов називає 1941—1944 рр. [10], інші дослідники звичайно вказують період 1939—1944 рр. Однак спогади відомого чеського художника, друга Й. Томана Я. Груса, опубліковані нещодавно [15], дають нам підставу віднести підготовчий період у написанні роману на кінець 20-х років, проте вирішальна фаза роботи над романом припадає на важкі роки війни та фашистської окупації*. У цей період Й. Томан не залишає свого поста у керівництві спілки передових діячів мистецтва «Манес», який він займав з 1923 р. до кінця війни, що свідчить про громадянську зрілість митця, про неабияку стійкість та мужність: адже спілка у ті роки перетворилася на один з центрів опору окупантам. Протягом усіх років війни в клубі «Манеса» зустрічались найвизначніші діячі патріотичних кіл інтелігенції, члени нелегального антифашистського «Комітету інтелігенції», до якого входив і Й. Томан, щоденно працювали тут над матеріалами для підпільної преси Ю. Фучік, К. Конрад, Е. Рошицький та ін.

Й. Томан, вірний своїм патріотичним переконанням, створив роман про життя та смерть іспанського ідальго, пройнятий пафосом антифашистської боротьби, високими гуманістичними ідеями. Зрозуміло, що найбільші можливості у цьому плані мала історична проза, яка давала змогу перенести дію у часі або просторі, вдатися до паралелей та алегорій і тим самим обминути цензурні утиски.

Історична проза поряд з так званим «психологізуючим» (почески psychologizující) романом** відіграє в роки війни та окупації провідну роль у літературі, яка легально виходила тоді у Чехії. Аналізуючи це явище у більш широкому, європейському контексті, українська дослідниця І. Ю. Журавська підкреслює, що «письменники ніколи не зверталися так охоче до вічних образів та мотивів, як сьогодні, і особливо це стосується творів, присвячених другій світовій війні» [6, с. 290].

Й. Томан створює роман, в центрі якого — один з найбільш популярних вічних образів, образ Дон-Жуана, до якого, за підрахунками Й. Томана, зверталися більше ніж 200 митців (письменників, музикантів, художників). Серед них такі славнозвісні майстри, як Мольєр, Бальзак, Меріме, Мюссе, Е. Т. А. Гофман, Моцарт, Байрон, Пушкін, О. К. Толстой, Леся Українка та ін.

Протягом декількох століть свого існування в літературі Дон-Жуан був героєм трагедій і комедій. На відміну від інших «вічних» образів, таких, як Гамлет, Фауст чи Дон-Кіхот, образ

* Докладніше див. про це у нещодавно опублікованому в чеській періодиці уривку з майбутньої книги спогадів Й. Томана [19].

** Див. докладніше у книзі І. Ю. Журавської [5] та в статті І. А. Берштейн [2].

Дон-Жуана, цього вічного Агасфера кохання, постійно залишається немов би «відкритим», допускає щораз нові туманчєння

У цьому образі є щось невлєвимє («путь его двойной, и сам он, кажется, двойся» — О К Толстой) [14, т 4, с 93], він постійно змінюється в залежності не лише від таланту автора та вимог літературних шкіл, але й в залежності від того, як трансформувались суспільні ідеали Характерно, що вже у самій легенді про прототип Дон-Жуана немає єдності Тірсо де Моліна спирався на напівлегендарного Дон-Жуана Тенорю, придворного кастильського короля, якого, за народною легендою, статуя командора кидає до пекла Дещо пізніше в літературі з'являється так званий «справжній» Дон-Жуан, Мігель де Маньяра Віцентелло і Лека (1626—1679), один з найбагатших та родовитих іспанських грандів Він дістає прізвисько Дон-Жуана за свої численні любовні пригоди Наприкінці життя, однак, він стає ченцем, доглядає хворих у грандіозній як на той час лікарні в Севілы

Обставини склалися так, що Й Томан у квітні 1935 р відвідав Севілю, побачив на власні очі цю споруду, побудовану на кошти Маньяри. чув розповіді про незвичайну долю цієї людини Через декілька місяців в Іспанії відбувся фашистський переворот, невдовзі морок неволі поглинув і батьківщину письменника Як і кожен прогресивний митець, Томан, за його власними словами, відчував непереборну потребу «внести свій вклад у боротьбу з ворогом, не мовчати, писати, грати, розповсюджувати — діяти» [19]

12 травня 1942 р — день арешту В Ванчури та багатьох членів його групи (Й Томан лише випадково не потрапив тоді до рук гестапо), став для письменника останнім днем життя на легальному становищі під час війни Почалися місяці поневірянь Й Томан змінює декілька нелегальних квартир у Празі, потім перебирається на село, ніде не маючи можливості затриматись на довший час «Я завжди турбувався тоді, — згадає Й Томан, — про портфель, в якому я постійно тягав за собою рукопис «Дон-Жуана» Де б я не зупинився, я відразу розкладав свої папери, витягав олівець і продовжував описувати жорстокості фашистської «святої інквізиції», що б там у ту хвилину навкруги мене не діялось» [19] Рукопис був написаний навіть не чорнилом, а олівцями різного кольору Робітники празького видавництва «Мелантріх», де роман вийшов у 1944 р, а за рік до цього отримав першу премію в конкурсі на кращий роман, самовіддано набрали книгу безпосередньо з цього рукопису, усвідомлюючи потребу і якнайшвидшого опублікування Через два роки, з нагоди виходу в світ вже третього видання твору, чеська критика писала «Ми всі пам'ятаємо, якою подією став наприкінці війни могутній роман Й Томана «Дон-Жуан» У чеському культурному середовищі тоді не говорили ні про що інше, за книгу віддавали фантастичні суми, бо весь її ти-

раж моментально переишов з прилавків до рук захоплених читачів, які буквально полювали за цією книгою. Хоча відтоді «Дон-Жуан» вийшов ще раз, він знову встиг стати рідкістю і є мрією багатьох і багатьох читачів» [17]. Такий надзвичайний успіх роману свідчить про те, що він прозвучав в унісон з прагненнями та надіями чеських читачів, висловив їх протест та їх біль, відізвався на суттєві проблеми, якими жило тоді суспільство.

Письменник порушує у своєму творі багато філософських та морально-етичних проблем: питання свободи свідомої діяльності людини у співвідношенні з історичною необхідністю, шляхи історичного прогресу, відносини між народними масами та владою, обмеженість норм феодальної моралі та неминуща цінність народної демократичної морально-етичної кодексу, засудження жорстокості й насильства у всіх його видах, проблема відповідальності за заподіяне зло і т. д. Рамки статті не дають змоги комплексно розглянути проблематику роману, тому ми свідомо обмежимося аналізом проблеми «Людина та епоха», яка, на нашу думку, є своєрідним стержнем ідейного змісту роману.

Як сам Й. Томан, так і критика неодноразово підкреслювали алегоричність роману, особливо сторінок, присвячених викриттю звірств інквізиції, зображених автором як символ жорстокості фашистів. Однак антифашистський пафос роману базується, зрозуміло, не лише на цій алегорії, його основа закладена у тлумаченні проблеми «Людина та епоха». Якби автор пішов по шляху лише алегорій чи виключно історичних асоціацій, це був би роман такого типу, який О. Гладков влучно називає «романом-маскарадом» і в якому по суті немає «ані історії, ані сучасності» [3].

Й. Томан в своєму першому історичному романі йде до правди сьогодення складним шляхом — через правду історії. Письменник якраз тому й вибрав для своєї розповіді «справжнього» Дон-Жуана, — це дало йому можливість проникнути у похмуру духовну атмосферу Іспанії XVII ст., реалістично показати, як конкретна історична епоха породжує Добро та Зло. Наблизитися до правди про сучасність через правду про історію, а не лише через алегорії та паралелі, нехай навіть найбільш прозорі та тонкі — ось девіз Й. Томана.

У ролі активно діючого суб'єкта в романі виведений не тільки й не стільки сам головний герой, скільки тисячі неможливих та пригноблених іспанців, які своїми працьовитими руками створили велич Іспанії й щоденно творять історію, вступаючи, хоч поки що несвідомо, у складні взаємини з поняттям «епоха». Образи пригноблених трудивників об'єднуються в романі в збірний образ народних мас. Його вплив відчувається на всіх рівнях ідейно-художньої структури роману, починаючи з такого важливого елемента, як відносини між оповідачем та його словом. Дотримуючись класифікації типів цих відно-

снн, запропонованої В В Одинцовим [9, с 21], можна сказати, що оповідач роману не названий і стилістично не виділений. Однак при детальнішому аналізі стає очевидним, що автор передовіряє значну частину своїх функцій ще й іншому оповідачеві, ім'я якому — народні маси.

Ця особливість побудови роману є принципово важливою, бо лише письменник, озброєний марксистським світоглядом, здатний так повно усвідомити роль народних мас в історії, так широко зобразити їхню історичну творчість, показати їх як здорове ядро нації, носія демократичних морально-етичних норм та традицій. У той час, коли фашисти воліли бачити народи окупованої Європи тупим «натовпом», покірним їх наказам, акцентування активної, творчої ролі народу мало свій глибокий зміст.

Важливість активної присутності збірного образу народних мас підкреслює вже те, що автор вперше вступає у хід роману з безпосередньою розповіддю «від автора» лише десь всередині твору, на с 149: «За тих часів, коли переважна більшість іспанського люду тяжко бідувала» і т д. До цього усї надзвичайно важливі для читача відомості про час, в якому відбувається дія, про атмосферу у країні, про характер її жителів і т д ми одержуємо саме з уст колективного героя. Такий прийом разом з тим дає можливість довідатись багато суттєвого про колективного героя. Зі слів М М Бахтіна, «ми читаємо за розповіддю розповідача (у нашому випадку — колективного героя — Н Г) розповідь про нього самого» [1, с 127]. Для підтвердження цієї думки наведемо хоча б декілька прикладів внутрішніх монологів колективного героя, яких так багато у тексті роману.

1. «Під золоченим свічником інквізиції царює голодний морок, він пожирає все, що наслідюється розумно мислити й по-людському жити. Ми** перебуваємо між двох вогнів. з одного боку, шкуродерна інквізиція, а з другого — живоїдна шляхта» [с 146].

2. «Ми стоїмо на межі зубожіння і голоду. Ми вже навіть не знаємо, який вигляд мають ескудо чи дублон. Ми не подумали про свої недуги і нині не маємо куди прихилити свою голову» [с 349].

3. «Та ми, андалузці, сповнені жагучої любові до сонця — а ти, найсвятіша владичице, знаєш, що нашими устами не глаголять погани! — ми щиро переконані, що наймилішим богам краєм є Андалузія. О Андалузія! Для неї одної б'ється наше серце, хоч ми її добре знаємо, що диявол уподобав собі сей куточок іспанської землі» [с 6].

Наведені вище короткі уривки — це зразок найбільш поширеного (разом з численними діалогами) типу розповіді в

* Тут і далі цитати подаються за текстом українського перекладу роману [13].

** Тут і далі окремі слова у цитатах виділені нами — Н Г.

романі Як бачимо, розповідь ведеться безпосередньо від імені колективного героя (що підкреслює, між іншим, велика кількість відповідних присвійних та особових займенників), який деколи прямо називає себе («ми, андалузці», «ми, іспанці», «ми, грішні андалузці») Досить часто автор конкретизує це «ми» колективного образу в окремих епізодичних героях з народних низів, які формально не відіграють ніякої ролі у розвитку дії, але є надзвичайно важливими для руху ідей Це образи перевізника Себастьяна, якого спалили на вогнищі як еретика, кріпака Клаудіо, який вже важко хворий працює на панщині й вмирає там, селянки Моніки, тіло якої вкрите болячками від того, що вона змушена їсти покидьки

Окремий ступінь між цими двома рівнями конкретизації (узагальнююче «ми» — окремі епізодичні образи) становлять образи безіменних людей з народу, голоси яких звучать найчастіше у численних діалогах Письменник охоче користується цим прийомом, тим більше, що форма ця йому, досвідченому драматургові, близька й підвласна Таких безіменних діалогів у романі дуже багато, зокрема вони супроводжують повернення Мігеля з заслання [с 228], визволення його з в'язниці [с 245] і т д

На с 358—360 ми знаходимо (у нічній сцені на будівництві нової лікарні) великий полілог, в якому особливо чітко відчувається стиль драматурга Полілог супроводжують авторські ремарки «задумливо», «голосніше», «недовірливо», «насмішливо» і т д Усе тут розраховане на слухове сприйняття масової нічної сцени, де чітко розрізнити зором окремих учасників досить важко вони не мають імен, ніяк не описана їхня зовнішність, але голоси чітко індивідуалізовані «кволий голос», «глузливий голос», «грубий голос», «тихий голос», «байдужий голос» і т д На цьому полілозі лежить велике смислове навантаження з неповних двох сторінок читач стільки дізнається про реакцію міста (і шляхти, і бідноти) на переродження Маньяри, про становище і настрої нездолених, скільки не могли б дати багато сторінок розповіді «від автора»

Не випадково саме люди з народу оцінюють поведінку головного героя в критичні, поворотні моменти його життя Ця оцінка відіграє важливу роль у правильному розумінні ідейного змісту роману в цілому Ми маємо на увазі таку, наприклад, репліку мандрівного торговця-еврея «Може, той Маньяра — нещасна людина Бо що то за життя без любові? Я маю вдома жінку й радо повертаюся до неї А до кого може вертатися він? Ні до кого У нього ж немає зовсім нікого, ченче Хіба се не страшно?» [с 218] Ця парадоксальна правда про всесильного графа Маньяру з уст злидаря є ключем до авторського розуміння образу головного героя

Колективному герою в романі також належить невласне-пряма мова, яка переплітається з авторською розповіддю Власне в ній найчастіше смисл вчинків головного героя піддається

суворій перевірці народним етичним кодексом Ось декілька прикладів *

1 «Піддані здалеку обходять Мігеля. Хіба син не гірший за свого батька? Мігелеві гулянки вимагають багато золота, а ми мусимо за це тяжко гарувати [с 227]

2 «Підданих жахає Мігелева зарозумілість. Скільки лиха здатна накоїти людина, яка має михи золота, сотні тисяч підданих і не відає, куди себе діти з нудьги І, вантажачи кладь на кораблі Маньярів або збираючи оливки й кукурудзу на маньярських землях, вони з огидою вимовляють ім'я Мігеля»... [с 256]

Очима людей з народу автор намагається показати той час, коли відбувається дія роману, тобто Іспанію часів правління Філіпа III та Філіпа IV, коли понад 30 років іспанські селяни воювали та гинули по всій Європі за незрозумілі й чужі для них цілі. Якщо нагадати ще про релігійний фанатизм, який став державною політикою, про вогнища та терор інквізиції, про сваволю феодалів по відношенню до своїх кріпаків, то зрозуміло, який важкий тягар лежав у той час на плечах трудового народу. Надзвичайно яскраво Й. Томан змальовує також духовну атмосферу тієї епохи, коли незгідним з церквою та світською владою залишалось у найкращому випадку «стати сумирним громадянином у нічному ковпаку, який шанує розумні й безглузді закони своєї країни, який нишком наряджає дітей, скрадається не життям, а повз життя, неначе лобитий пес, і дбає тільки за свій шлунок» [с 92]

Письменник вкладає в уста свого головного героя слова палкого протесту проти духовного та фізичного насильства, проти тиранії та жорстокості: «Я негую вас, сильні світу сього, бо ви грабіжники й лицеміри! Я негую ваші аутодафе, на яких ви живцем спалюєте людей, бо вам припали до вподоби їхні статки. Сутінь і півтемрява, що з них висуваєте свої загребуці руки, як восьминіг мацаки, ваші таємні суди, тортури допитуваних, ваша захланність, скнарність і облуда — це все відворотне мені. Я не хочу мороки й олжі, я жадаю світла й сонячного щастя!» [с 219]

Зрозуміло, що до чеських читачів, батьківщину яких у той час, коли писалися ці слова, заливало криваве море насильства, сваволі та жорстокості, цей заклик до боротьби за сонячне щастя та гідне людяні життя промовляв надзвичайно виразно.

Отже, тлумачення проблеми «Людина та епоха» стало своєрідним ідейним стержнем роману. Воно допомагає вірно зрозуміти образи твору, які так або інакше співвідносяться з колективним образом народних мас. У романі з підзаголовком «Життя та смерть дона Мігеля де Маньяра» виразно чути голос народних мас, які змальовані як здорове ядро нації та творець історії.

* Напівжирним шрифтом виділено авторську мову, курсивом — не власне-пряму, розрядкою — внутрішній монолог

Слід зазначити, що в романі «аспект відмінності між приватним і суспільним життям історичних діячів поширений на всіх людей без винятку і завдяки цьому розрісся до розмежування суб'єктивно-особистої та об'єктивно-суспільної сторін історичного процесу» [4, с. 43], що, на думку І. К. Горського, є характерною ознакою творів соціалістичного реалізму.

Список літератури 1 Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики М., Художественная литература, 1975 2 Бернштейн И. А. Литература непокорившегося народа — В сб. Литература антифашистского сопротивления в странах Европы 1939—1945 М., Наука, 1972 3 Гладков А. Необходимость и границы вымысла — Вопросы литературы, 1965, № 9 4 Горский И. К. Исторический роман Сепкевича М., Наука, 1966 5 Журавская И. Е. Чешский антифашистский роман К., Наукова думка, 1969 6 Журавська І. Ю. Зарубіжний антифашистський роман К., Дніпро, 1976 7 Калищева Н. А. Чешский театр 20—30 рр та драматургія Й. Томана — Проблеми слов'янознавства, 1976, № 13 8 Калищева Н. А. Сценічна історія драми Йозефа та Мирослава Томанових «Народний король» — Проблеми слов'янознавства, 1977, № 15 9 Одинцов В. В. О языке художественной прозы Повествование и диалог М., 1973 10 Стефанов Д. Післямова до болгарського перекладу роману Й. Томана «Дон-Жуан» — У кн. Томан Й. Дон-Жуан. София, Народна культура, 1972 11 Чеська література на сучасному етапі розвитку європейських соціалістичних літератур Тези інституту чеської та святової літератури ЧСАН — Ceska Literatura, 1977, № 6 12 Томан Й. Дон-Жуан/Перевод и послесловие А. Аросевой М., Художественная литература, 1973 13 Томан Й. Дон-Жуан/Переклад Д. Андрухова К., Дніпро, 1968 14 Толстой А. Н. Собр. соч. в 4-х т. М., Правда, 1969 15 Grus I. Vzpomínání na spisovatele — Rudé právo, 1977, 3 února 16 Hrabak J. K současnému stavu naší historické prózy — Literární měsíčník, 1976, N 7 17 Hovory o knihách — Bezplatná vnoční příloha nakladatelství Melantrich, 1946 18 Toman J. Don Juanas Vilnius, Vegas, 1975 19 Toman J. Zahalt se v hrde mlčení? — LUK, příloha Tvorby, 1975, květen 20 V S — Josef Toman. Don Juan — Nový život, 1956, N 10

Краткое содержание

В статье анализируется роман «Дон-Жуан» — один из наиболее значительных исторических романов выдающегося писателя ЧССР Й. Томана, созданный им в период второй мировой войны. Автор статьи показывает, что именно трактовка проблемы «Человек и эпоха» стала своеобразным идейным стержнем произведения и дала возможность внести в этот необычный роман на «вечную» тему антифашистские, свободолюбивые идеи. Анализ романа дан на фоне общего состояния чешской литературы в годы последней войны.

О. М. МЕДОВНИКОВ, ст. викл.,
Львівський університет

ТВОРЧИСТЬ ЯРОСЛАВА КРАТОХВИЛА В ОЦІНЦІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ТА РАДЯНСЬКОЇ КРИТИКИ

В історії чеської літератури постать Ярослава Крадохвила (1885—1945) оригінальна та специфічна. Природжений тонкий художник слова, він не вважав себе професійним письменником.

менником [10, с 243] Мовчазний, тихий, на трибуні він перетворювався у полум'яного оратора та гнівного викривача буржуазії Звичайний чиновник землеробного управління — він постійно був у вирі політичного та літературного життя Не перебуваючи формально у лавах Комуністичної партії Чехословаччини, він, душею відданий партії комуністів, — активний учасник антифашистського підпілля Людина, що так любила життя, боролася за його чудове майбутнє, що пройшла випробування у двох війнах, Кратохвіл загинув у концтаборі за місяць до визволення своєї батьківщини від фашистів

Це про Я Кратохвіла та його соратників писав у пригтанні Союзу чехословацько-радянської дружби з нагоди його 50-річчя Генеральний секретар ЦК КПРС тов Л І Брежнев:

«Тисячі активістів товариства * і створеного пізніше Союзу друзів СРСР, працюючи в умовах поліцейського терору і переслідувань, стали самовідданими борцями за підтримку Країни Рад і зміцнення дружби між нашими народами Несучи в маси правду про СРСР, про соціалізм, ці люди разом з комуністами боролись і за соціалістичне майбутнє Чехословаччини І знаменно, що, коли почалася друга світова війна, друзі СРСР першими стали в ряди активних борців проти гітлерівських окупантів і енесли гідний вклад у велику перемогу над фашизмом» [1, с 250]

Велика Жовтнева соціалістична революція, її ідеї, наслідки революційних перетворень в Країні Рад були рушійною силою творчості Ярослава Кратохвіла, критерієм його життя Відповідаючи на анкету до 20-річчя Жовтня «Чим для мене був і є СРСР?», Кратохвіл писав

«— Був — початковим сигналом до бурі,
вказівкою шляху до людини,
опорою та джерелем надії,
центром уваги та зацікавленості,
вчителем та школою,
визволителем від нікчемності та спустошеності,
джерелом віри в людину,
прапором боротьби

І тому, що в усі кризові моменти, чим далі, тим зрозуміліше, що СРСР є єдиним виходом, шляхом та мостом з руїн нашої цивілізації до оплоту справжньої людяності, для мене СРСР, як і для всього людства, є всемогутньою опорою, за допомогою якої ми оберігаємо від потоків бруду все своє існування, усі свої людські ідеали» [10, с 234]

Все, що вийшло з-під пера Ярослава Кратохвіла, було більшою чи меншою мірою пов'язано з Росією, з Радянським Сою-

---

* Йдеться про Товариство культурних та економічних зв'язків з Новою Росією, в заснуванні якого Кратохвіл брав активну участь разом із З Недлі та І Ольбратом — О М

зом Він одним з перших в буржуазній Чехословаччині почав писати про молоду Країну Рад*.

І перша ж його книга — історична хроніка «Шлях революції» (1922), яка розповідала правду про «героїчний похід» чехів та словаків в Росію під час громадянської війни, стала предметом гострої політичної боротьби. Реакціонери вимагали розправи над Кратохвілом, заборони книги, називали її «комуністичним коментарем» походу [14, с. 88]. І тільки марксистська критика змогла по-справжньому оцінити книгу, яку «Руде право» — газета чехословацьких комуністів — назвала «книгою кривавої правди».

Іржі Волькер називає її «героїчною книгою». Гарячу підтримку «Шлях революції» знаходить у численних рецензіях Й. Гори та З. Неєдли, який в одній з них пише: «Кратохвіл нічого не виправдовує, нічого не пояснює, тільки постійно і дуже відверто відкриває перед нами, як це власне було» [9, с. 13]. Вже в цій книзі відкривається читачеві художній талант Кратохвіла. Це одним з перших відзначає Л. Штолл у рецензії до другого видання книги [14, с. 89].

Один із засновників марксистської літературної критики в Чехословаччині Б. Вацлавек, якого дуже поважав та любив Кратохвіл, пізніше, в 30-х роках, назве «Шлях революції» «свідомством самих початків Жовтневої революції» [17, с. 251]. У статті «Коріння соціалістичного реалізму в сучасній чеській літературі» Вацлавек зазначає, що серед творів, «які зробили важливий крок від реалізму старого до реалізму соціалістичного», є твори і Я. Кратохвіла, «який вже «Шляхом революції» вказав розуміння шляху, яким починає йти світ» [17, с. 219].

Друга книга Я. Кратохвіла — збірник оповідань «Село», яка хоч і була написана в 1914 р., вийшла тільки в 1924 р., також привертала увагу літературних критиків. Зокрема, молодий Юліус Фучік у рецензії (газета «Руде право» від 23 серпня 1925 р.) пише, що талант художника у Кратохвіла «міцний, близький до землі, природжений та безпосередній» [9, с. 17], що в своїх оповіданнях Кратохвіл «має віру у звільнення села від безутішності його існування» [9, с. 23].

Кратохвіл продовжує розробляти тему своєї першої книги, художньо опрацьовує історію чехословацької легії в Росії. І от, як наслідок, у 1934 р. у світ виходить роман-епос «Джерела». За широтою авторського задуму, художнім змалюванням картин історичного розвитку революції в Росії він одразу зайняв місце поруч з романами М. Майєрової, П. Ілемницького, В. Ванчури.

Прогресивна критика, комуністична преса сприйняли роман схвально. Ф. К. Шальда, підкреслюючи художню майстерність

---

* Слід зазначити, що в 20-х роках у Чехословаччині жодна зарубіжна країна не привертала до себе такої уваги, як Радянський Союз. Бібліографія Бегоучека та Рісса наводять дані про 1800 окремих книжкових видань про Радянський Союз [2, с. 421].

Кратохвіла, оцінив роман, як «один з найкращих романів чеських», як «твір наповдив зрілий, насичений та серйозний» [9, с 26]. Б Вацлавек одним з перших відносить Кратохвіла до представників літератури соціалістичного реалізму У згадуваній статті «Коріння соціалістичного реалізму у сучасній чеській літературі» він зазначає, що «Джерела» художньо змальовують початки чеського (виділено Вацлавеком — О М) шляху до нового людства, назначають перспективу дальшої соціальної фази» [17, с 219]

Гаряче схвалюють роман Я Кратохвіла Й Гора, А М Піша, Е Басс, В Каплицкий та інші прогресивні митці Чехословаччини У той же час реакційна права критика виступає з нападками на Кратохвіла та його роман Але, незважаючи на це, під натиском прогресивної громадськості «Джерела» визнають кращим романом 1935 р та присуджують його автору премію А Ірасека

Друга світова війна, трагічна загибель Ярослава Кратохвіла в концтаборі Терезін не дали змоги письменнику втілити в життя всі його творчі задуми

Перемога Лютневої революції 1948 р, становлення та розвиток нової соціалістичної Чехословаччини зробили можливим на весь голос заговорити про тих, хто присв'ятив життя боротьбі за соціалістичні перетворення своєї батьківщини

Творчість Кратохвіла стає предметом популяризації, серйозного вивчення та дослідження У численних спогадах про письменника його друзі — чехословацькі літератори називають Кратохвіла «борцем за свободу» [20], «фанатиком правди» [12], «видатною особою нашої прози» [13]

Найбільш відомі критики соціалістичної Чехословаччини ставлять ім'я Я Кратохвіла в один ряд з іменами Я Гашека, В Ванчури, Й Гори, І Ольбрахта, М Майєрової, М Пуйманової, К Чапека [3, с 393, 6, с 270, 8, с 51] Публіцистичні діяльності Я Кратохвіла присвячені статті Я Ваври «Жовтнева революція та СРСР в чехословацькій публіцистиці та репортажах 1918—1929» [18, с 85] та «Жовтнева революція та громадянська війна в легіонерських мемуарах та публіцистиці 1919—1938» [19, с 46]

Але, як бачимо, все це лише короткі відгуки на літературну спадщину Кратохвіла, фрагментарні дослідження його творів. Перша монографія, присвячена творчості Кратохвіла, — «Шлях Ярослава Кратохвіла» Радко Пінца — з'являється у 1964 р [14] На основі величезного і в більшості ще невідомого архівного матеріалу Пінц простежив життя письменника, дав глибокий аналіз основних творів Кратохвіла, підкреслюючи нерозривний зв'язок його творчості з становленням методу соціалістичного реалізму в чеській літературі 20—30-х років Одночасно Пінц впорядковує, редагує та видає дві книжки мало відомих творів Ярослава Кратохвіла «Я не був стороннім спостерігачем» [10] та «Посів» [11] Він також видає збірку

рецензій, спогадів, листів К Конрада, З Неєдли, Ю Фучика, Ф К Шальди, М Пуиманової, І Ольбрахта, Б Вацлавека, П Безруча та інших видатних діячів чехословацької соціалістичної культури про Я Кратохвіла [9] Р Пінц написав передмови або післямови майже до всіх післявоєнних видань творів Я Кратохвіла Передчасна смерть не дала змоги Пінцу підготувати до видання повний текст роману-епопеї «Джерела» (включаючи ще невідомі читачеві сторінки, що містились в архіві письменника, який знайшов Р Пінц) Тепер цю роботу продовжує відомий чехословацький літературознавець Радко Питлік, дослідник чеської літератури 20—30-х років, який ще у 1961 р звернувся до творчості Я Кратохвіла в статті «Розуміння дійсності в «Джерелах» Ярослава Кратохвіла» [15]

У 70-х роках з'являється оригінальний літературний портрет Кратохвіла Його автор — друг письменника, відомий чехословацький поет, критик та перекладач Іржі Тауфер У своїй книзі «Доли та гори» він малює портрет Кратохвіла з надзвичайною теплою, вказує на значення творчості письменника-антифашиста для розвитку та становлення літератури соціалістичної Чехословаччини Він пише «Кожного разу, згадуючи про Ярослава Кратохвіла, я з особливою гостротою усвідомлюю ту різноманітність особистостей, що складала революційний культурний фронт передвоєнної Чехословаччини, ту багатогранність індивідуальностей та характерів, які так притаманні усьому комуністичному рухові, що об'єднує людей єдиного переконання та єдиних дій

В лавах цього фронту Я Кратохвіл був постаттю особливо яскравою» [16, с 17] Далі Тауфер підкреслює «До цього часу ще не оцінено як слід те, що він був одним з небагатьох чеських письменників, які глибоко та досконало знали та розуміли Росію Кратохвіл пізнав її в ту щасливу історичну мить, коли революційний вибух зруйнував російське минуле та навстіж відкрив двері у майбутнє світу» [16, с 18]

Зауваження слухане І найбільше воно стосується радянських істориків та перекладачів чеської літератури З творів Ярослава Кратохвіла видапо в Радянському Союзі тільки збірник оповідань «Село» (у 1961 р з передмовою Н Ніколаєвої) та роман «Джерела» (у 1969 р з передмовою І Тауфера) Хоча немає сумніву, що радянському читачеві було б цікаво познайомитись і з «Шляхом революції», і з книгою «Барселона—Валенсія—Мадрид», і з нарисами та репортажами про Радянський Союз

Вперше на сторінках радянської преси ім'я Кратохвіла з'явилося у 1935 р У журналі «За рубезжом» (№ 23) радянський літературознавець та перекладач І Іполіт, який інстгувався та товаришував з Кратохвілом, вміщує схвальну рецензію на роман «Джерела» Після того ім'я Кратохвіла фігурує лише у виданнях довідникового, енциклопедичного характеру А в деяких працях ім'я Кратохвіла незаслужено забувається, як, на-

приклад, у статті Р Філіпчикової «Нарис про Радянський Союз 20—30-х рр в літературі Чехословаччини» [7, с 253]

Але останнім часом завдяки зусиллям відомого радянського дослідника чеської літератури Р Р Кузнецової творчість Ярослава Кратохвила стає предметом всебічного дослідження Професор Р Кузнецова присвятила Я Кратохвилу, його роману «Джерела» велику главу в книзі «Становлення роману-епопеї нового типу в чеській прозі» [4, с 59—113] У цій главі, розповідаючи радянському читачеві про Кратохвила та його долю, автор зупиняється на проблемі людини та історії та епопеї Я Кратохвила Аналізуючи «Джерела», Р Р Кузнецова доходить висновку, що «сфера духовного емоційного життя людини в обставинах подій епохального значення зайняла видне місце в чеському соціальному романі, і Кратохвилу належить роль одного з зачинателів цієї нової тенденції у створенні літературних характерів» [4, с 113]

Ярослав Кратохвил займає одне з чільних місць у чехословацькій літературі міжвоєнного періоду, значення його творчості для розвитку соціалістичної літератури в Чехословаччині величезне На це ще раз вказує Д Марков у монографії «Проблеми теорії соціалістичного реалізму» [5, с 226—227]

Але ніхто не розглядав питання про зв'язки Кратохвила з Радянською Україною (письменник тричі побував на Україні, мав можливість спостерігати життя українського народу в до-революційний час (1917) і в період колективізації (1931) Чекає на розгляд проблема наступності в творчості Кратохвила — від «Шляху революції» до «Джерел» Цікаво буде простежити становлення творчого методу в творах Кратохвила та ін

Як бачимо, історики літератури працюють над творчою спадщиною Ярослава Кратохвила, але, безперечно, це лише початок роботи Творчість Кратохвила — великого друга Радянського Союзу, талановитого майстра слова, — ще чекає на свого дослідника

Список літератури 1 *Брежнев Л І* Ленінським курсом, т 5 К, Полтвидав України, 1976 2 *Влашин Ш* Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на чешскую литературу 20-х годов — В кн Великая Октябрьская социалистическая революция и мировая литература М, Наука, 1970 3 *Влашин Ш* Тридцать лет борьбы за новую действительность — В кн Литература и время М, Прогресс, 1977 4 *Кузнецова Р Р* Становление романа-эпопеи нового типа в чешской прозе М, Изд-во МГУ, 1975 5 *Марков Д* Проблемы теории социалистического реализма М, Художественная литература, 1975 6 *Рзоушек В* Чешская литература против фашизма — В кн Литература и время М, Прогресс, 1977 7 *Филипчикова Р Л* Очерк о Советском Союзе 20—30-х годов в литературе Чехословакии — В кн Ученые записки Института славяноведения, т 21 М, Изд-во Академии наук СССР, 1960 8 *Штолл Л* Наше отношение к Октябрю — В кн Литература и время М, Прогресс, 1977 9 *Hrst vzpominek a pohledů na Jaroslava Kratochvíla* Praha, 1965 10 *Kratochvíl J* Nebyl jsem pouhým divákem Praha, 1966 11 *Kratochvíl J* Setba Praha, 1965 12 *Opeřik J* Fanatik pravdy — Host do domu, 1958, N 2 13 *Petrnáchl J* Velká osobnost naší prozy — Rude pravo, 1955, 17 ledna 14 *Pinz R* Cesta Jaroslava Kratochvíla Praha, 1964 15 *Pytlík R* Pojetí skutečnosti v Pramenech

Jaroslava Kratochvila — *Česká literatura*, 1961, N 2 16 *Taufer J* Uděly a díla Praha, 1973 17 *Václavek B* Tvorba a společnost Praha, 1961 18 *Vávra J* Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918—1929 — In *Prispěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků* N 2 Praha, 1969 19 *Vávra J* Říjnová revoluce a občanská válka v legionářských pamětech a publicistice 1919—1938 — In *Prispěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků* Praha, 1976, N 3 20 *Vodička J* Bojovník za pravdu — *Hlas revoluce*, 1951, N 2

Краткое содержание

Большой друг Советского Союза, писатель-антифашист Ярослав Крадохвил все свое творчество посвятил революционной борьбе. По оценке марксистской критики Чехословакии (Вацлавек, Шальда, Штолл) Крадохвил был одним из основателей метода социалистического реализма в чешской литературе. Однако творчество Крадохвила требует еще более глубокого изучения, особенно советскими исследователями чехословацкой литературы.

ПИТАННЯ МИСТЕЦТВА

---

*О О РІПКО, заступник директора,
Львівська картинна галерея*

ТВОРИ МАЙСТРА ТРИПТИХА З ВОЙТОВОГО В ЗБІРЦІ ЛЬВІВСЬКОЇ КАРТИННОЇ ГАЛЕРЕЇ

За сімдесят років існування Львівської картинної галереї в ній зібрано величезну кількість художніх цінностей від найдавніших часів до наших днів Шляхи придбання їх різноманітні, і кожний твір має свою цікаву історію Постійно ведеться дослідження експонатів з метою виявлення авторів невідданих робіт, часу створення, належності до тієї чи іншої школи

В експозиції Львівської галереї знаходиться поруч три експонати на вершні вівтаря (дерево, темпера, 97×102,5, півколо, інв № Ж-2200) та два крила вівтаря (дерево, темпера, 173,5×65, інв № Ж-2131 та 2132) На вершні передане галереї Львівським музеєм українського мистецтва Як вдалося встановити за інвентарними книгами цього музею, експонат під № 4301 (наверша) був закуплений у 1908 р у Воловці Разом з наверхами були придбані ще два твори, які в 1933 р були надіслані до Варшавського національного музею, про що свідчить запис в інвентарній книзі директора музею І Свенціцького Місцезнаходження їх поки що не в'ясане

Два вівтарні крила надійшли в 1940 р з Промислового музею (тепер Державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР), жодних документів про перебування їх у музеї не збереглося Вони, однак, названі в каталозі міського музею художнього промислу у виданні «Музеї міста Львова» [7] Короткий опис і розміри, подані в ньому, підтверджують, що мова йде про ті ж крила вівтаря, що знаходяться в картинній галереї

На аверсі лівого крила, розділеного по висоті на дві композиції, зображені попарно святі Флоріан і Еразм, Варвара і Катерина, на аверсі правого — Григорій і Рох, Агнеса і Магдалина, всі з атрибутами, в канонічних позах На реверсах представлені сцени страстей Христа на лівому крилі — «Бичування» (вгорі), «Падіння під хрестом», на правому — «Коронування терновим вінком», «Розп'яття» На вершні містить сцену «Успіння»

З часом в галереї була зауважена спорідненість живописної манери усіх трьох творів, і їх експоновано разом з підписом «Краківська школа, I чв XVI ст» Ім властивий пізньоготичний стиль із рисами декоративізму, більшою або меншою мірою притаманними творам краківської школи того часу, яка охоплювала не лише групу суто краківських митців, але й численних майстрів, які працювали в східних провінціях так званої Малої Польщі

Краківський живопис першої половини XVI ст більше протистояв впливам ренесансу, ніж архітектура та скульптура Це пояснюється буйним розквітом цехового малярства XV ст, яке широко впроваджувало готичний живопис І хоча на рубежі століть тут з'являється чимало іноземних архітекторів та скульпторів, місцеві живописці й дали самі задовольняють попит в малярських творах, що також сприяло затриманню пізньоготичної традиції Однак на початку XVI ст в краківське малярство також проникають елементи Ренесансу в його північноєвропейській редакції, що відрізнялася від італійського суто реалістичного бачення і спостереження повсякденного життя, уваги до деталей Північний ренесанс був психологічно ближчий до «натурності» пізньоготичного живопису цих місць, він органічно зростав і сплітався з ним

Риси північного Відродження проникали в краківську школу насамперед через графіку, книжкові ілюстрації, що походили з Німеччини і Нідерландів і поширювалися по всій Європі Разом з тим і на землях Малої Польщі (в першу чергу — Кракові) на початку XVI ст активізується мистецтво книжкової мініатюри У Кракові працювали також нюрнберзькі майстри, представники ранньоренесансної німецької школи, котра містила в собі чимало рис пізньої готики, що спиралася в своїй творчості на графіку Дюрера. Хоч і значно меншою мірою живопис Кракова переживав і опосередкований вплив італійського ренесансу

У музеях та архітектурних пам'ятниках ПНР збереглося чимало зразків темперного живопису краківської школи того часу Та нас особливо зацікавила група вівтарних творів з Краківського національного музею і Тарновського децезіального музею, приписана Майстру триптиху з Войтового, дивовижно близька за своїми стилістичними ознаками до згадуваних трьох творів із збірки Львівської галереї Пізніше до цієї групи приєднався ще вівтар з костюлу с Лібуші

Репродукуючи фрагменти вівтаря з Войтового (Краківський і Тарновський музеї) і вівтаря з Лібуші, М Валцький [14] слідом за дослідником С Томковичем [13] підтверджує належність їх одному авторові, якого називає Майстром триптиху з Войтового

Розглянемо ці твори

У Тарновському децезіальному музеї триптих (дерево, темпера, розмір середньої частини 144×125, крила — 144×65,

инв № 129) — з парафіального костюлу з Войтового містить сцени в центрі — «Коронування Марії», аверси ліве крило — «Благовіщення», «Поклоніння трьох царів», праве крило — «Св Анна», «Відвідання Марії Єлизаветою», реверси ліве крило — «Падіння під хрестом», «Увічання терновим вінком», праве крило — «Христос перед Пилатом», «Молитва в саду» Центральна частина вівтаря містить текст з Амброзіального гімну і дату «1525»

У дерев'яному костюлі в Лібуші знаходиться вівтар (дерево, темпера, розмір середньої частини 236×205, крила 236×102,5), який складається з сцени коронування Марії в наверхній, в центральній частині — Богоматір з немовлям в оточенні св. Станіслава та Іоана Хрестителя Аверси ліве крило — «Благовіщення», «Адорація дитятка», праве крило — «Відвідання Марії Єлизаветою», «Поклоніння трьох царів», реверси ліве крило — «Бичування», «Падіння під хрестом», праве крило — «Увічання терновим вінком», «Розп'яття»

Порівнюючи названі твори з експонатами нашої галереї, зауважуємо не тільки дивний збіг розмірів усіх трьох, але й адекватність розміщення та трактування сцен на реверсах

Структурний аналіз підтверджує, що не тільки реверси, але й інші частини повністю виконані одним майстром, до того ж майстром цілком сформованим, із своєю манерою у ставленні до сюжету і відборі зображальних засобів Художник скрізь дотримується виробленої ним системи в композиції, композиційних ритмах розташування фігур, освоєнні площини, трактовці кольору й світлотіні

У пошуках рівноваги композиційних форм він тяжіє до дво- або трифігурної композиції, в якій постаті розташовуються симетрично відносно центральної осі У двофігурних сценах, котрих у Майстра чимало, між рівновеликими посталями утворюється цезура, яка підкреслює членіння і разом з тим єднання рівнозначних персонажів (сцена святих з атрибутами) Трифігурні композиції виникають в сценах страстей, де основною стає фігура Христа, виділеної центральною вертикаллю Так через схему композиції Майстер розкриває зміст канонічно трактованого сюжету

У композиціях панує твердий, непохитний ритм вертикалей (крім сцен у наверхніх), що створюється міцно поставленими фігурами й паузами між ними, і не менш чітких горизонталей, які починаються від обрамлення сцен і розвиваються у лінійних позомах і декотрих деталях Одномірність запропонованого художником ритму підтверджує рух складок одягу, одномасштабний без залежності від природи та фактури тканин По всіх площинах драперій іде гра ліній, що утворюють орнамент, модулем якого є роздвоєні петлевидні заломки-складки

Вагомим внеском у формування орнаментальності є умовна світлотінь, чергування однакових по світлоносності темних і ясних плям, що посилює площинність Колорит творів локаль-

ний, найчастіше пасивний з точки зору емоційного навантаження, хоч кольорні часом і зберігають за собою згідно середньовічних канонів символічний характер

Цікавою в маляра є трактовка фонів. Золоті тла всіх аналізованих робіт ритовані ренесансним орнаментом з мотивами виноградної лози з гронами або вазонків із ритмічно розташованими галузками

Впадає у вічі ідентичність німбів у всіх великих і малих композиціях, не виключаючи й наверх. Німби золочені і тиснені двома ритованими концентричними колами. Золоте тло, поєднане з пишністю одягу персонажів, надає аверсам великої урочистості. Фрагменти архітектури, подекуди введені в композицію, сприяють підсиленню цього враження

В композиціях реверсів більше вигадки, свободи. Тут художник сміливіше відходить від традиції площинності в пошуках відчуття глибини. Воно в різних розворотах, позах дещо огрублених фігур, в лінійній перспективі подумів і викон («Бичування»)

Найбільшій свіжості і жвавості цим композиціям надає спроба введення краєвиду з умовними скелями та узагальнено трактованою рослинністю. Очевидно, це тло — краєвид — ще відірване від площини переднього плану, на якому розгортається дія. Краєвид і сам трактований площиною, він складається з образів-символів природи

Своєрідно у всіх порівнюваних творах трактовані обличчя. Персонажі поділяються за виком, статтю або характером на кілька стереотипів. Кожний з них при незначних варіаціях ракурсів непорушно зберігає «чистоту» свого типу. Однак і між собою вони мають спільність в рисунку певних деталей, зокрема, опуклих очей, дуговидних брів, дрібного округлого підборіддя, малих твердих уст. Вони допомагають художникові в передачі почуттів через певні відхилення від статичної норми. Так, горе, біль або співчуття передані не стільки поворотами тіла, скільки умовно-вигнутими вгору біля перенісся бровами. І це скоріше знак почуття, ніж його вияв

Пізньюготичне мислення Майстра з Войтового набуває підкреслено абстрагуючого характеру, що проявляється у твердо виробленій системі символів-знаків, що мають умовно, за своїм «кодом» розкривати сюжети, їх зміст, відтворювати стосунки між персонажами, їх почуття та емоційні рухи

Постать Богоматері з «Успіння» (Львівська картинна галерея) та «Коронувань» (Лібуші і Войтове), теж становлячи свій стереотип, відрізняється від інших особливим емоційним забарвленням. Образ Марії надає сценам надзвичайного ліризму. Відчуття м'якої ніжності, жіночості і погідності майстер досягає не лише трактуванням її одягу, волосся, але насамперед пластичним рухом тіла і легким нахилом голови

Мистецький талант, інтуїтивна потреба завершеності форми підказують Майстрові для наверха триптихів інші ритми та

композиційні ходи Ним розробляється складніша, хоч і площинна, центрична композиція («Успіння»). У наверхні панує вже не ритм вертикалей і горизонталей, а м'який, «ліричніший» ритм кривих ліній. Наверхні має заокруглену (в Лібуші — шоломоподібну) форму, що увінчує триптих і приводить до відчуття цілості, архітектонічної завершеності.

І якщо художник залишається в рамках пізньоготичного підходу до передачі ієратичної ідеї, і в цілому вся сума складників зображальної мови почерпнута з арсеналу пізньої готики, не можна, однак, не зауважити сприйнятливості його до впливу ренесансу, яка виражається в пробудженні інтересу до світу, до оточення, введенні побачених в житті і сумлінно відтворених конкретних деталей знярядь, орнаментів тканин, одягу (німецького крою початку XVI ст.)

Вправний маляр, досить тонкий рисувальник з твердо виробленою рукою, він не є сліпим наслідувачем чужих традицій, знахідок, манери. Так само не повторює він і свої попередні роботи, а вносить зміни, продиктовані іншим місцем призначення, настроєм, розміром, часом.

Із спостереження над його творами виникає образ митця, вірного собі, своїм творчим і ідейним принципам, що склалися внаслідок знайомства із сучасними йому творами європейських майстрів графіки і живопису, митця професійно зрілого, з чималим досвідом і значною кількістю робіт.

Ким міг бути цей майстер?

В актах м. Беча, опублікованих Ф. Буяком [2], фігурує лише один маляр Теофіл, що одержав гроші за будову школи в Бечу в 1528 р. Це був досить відомий у свій час майстер, що працював на півночі Словаччини і Малої Польщі, художник Теофіл Станцель [12].

Вивчення діяльності його на території Словаччини займалися численні словацькі та угорські історики мистецтва [1, 3—6, 8]. Першим дослідником Т. Станцеля в Польщі є Ю. Росс, який опублікував дві розвідки, що стосуються поїздок художника [9] і його роботи поблизу Беча [10]. Ю. Росс вперше ідентифікував особу, знану лише як «Теофіл» з надрукованих Ф. Буяком архівів, з майстром Теофілом Станцлем, досить докладно виклав біографічні відомості, що постають з опублікованих в його статтях листів Станцеля, зробив цікаву спробу вивчення його творчого доробку.

Теофіл Станцель народився вірогідно в маленькому місті Бардієві (Бартві) в північній Словаччині. Виїжджаючи з Бардієва, він листується з сестрою, що проживає там, а також з її чоловіком, поетом-гуманістом Ецком, швейцарцем за походженням, який оселився в Бардієві в 1517 р. і виконував обов'язки ректора міської школи, синдика, радника і міського судді. З листів, надісланих з Левочі, великого культурного центру у Північній Словаччині, відомо, що він працював там вісім років (1516—1524). Пізніші листи інформують, що він пере-

бував по черзі в містах Бечі, Ясло та Ярославі, вже в Малій Польщі, а в 1530 р збирався переїхати до Львова

Відомо також, що Станцель був не лише маляром, але й позолотником, розумівся на будівництві (навіть і такому складному, як зведення купола) В Левочі, де він збудував собі оселю, він спіпрацював з різьбярем Павлом, що дає підставу угорським дослідникам приписати йому ряд робіт у місцевих культових спорудах Тут він займався також розписуванням приватних будинків міщан і для виконання численних замовлень змушений був навіть залучати помічників

З листа Станцеля до Ецка, написано з Беча в 1528 р, з характеру описаних у ньому робіт Росс припускає, що Станцель міг прибути до Малої Польщі вже в 1524 р А в 1528 р в Бечу будеється парафіяльна школа, в рахунках якої згадується «майстер Теофіл» На жаль, школа ця вже в ХІХ ст була руйною Інших, підтверджених архівними документами, робіт Станцеля також не збереглося Відомо, однак, що у відповідні роки в Бечу, Ясло, Ярославі було створено ряд робіт, автором яких міг бути саме цей художник Адже іншого імені на тогочасному мистецькому горизонті немає І дивно було б замовляти такі відповідалні роботи, як вівтар тільки що побудованого костьола (наприклад, в Лібуші), іншому художникові, коли в Бечу живе відомий майстер Теофіл Станцель Саме в ці роки виконано чимало вівтарних творів і в селах, розташованих поблизу Беча

У 1523 р постає поліхромія в костьолі Лібуші, а слідом за нею й вівтар У 1525 р — створений вівтар у Войтовому Ю Росс знаходить чимало спільного між названими вівтарями навколобецьких костьолів і творами в Левочі (Отже, можуть бути аналогі і з творами із збірки Львівської картинної галереї) Це дає підставу твердити про міцні мистецькі зв'язки між живописом північної Словаччини і краківської школи Однак аналогі ці поки що не настільки безсумнівні, щоб гіпотезу можна було прийняти і приписати аналізовані твори Теофілу Станцелю без знаку запитання

Лишається чимало цікавих проблем, які можуть бути вирішені при дальшому дослідженні і безпосередньому зіставленні формальних якостей творів з Левочі і робіт Майстра з Войтового

Твори із збірки Львівської галереї можуть бути атрибутовані як роботи Майстра триптиху з Войтового (Теофіла Станцеля?) Що до їх походження, то воно також викликає ряд закономірних запитань Наверша, як говорилося вище, — придбане в с Воловець Отже, воно могло бути виконане для якогось неіснуючого вже сільського костьола біля м Беча Але сіл з такою назвою чимало на землях східної Польщі і західних областей України

Два крила вівтаря, походження яких невідоме, могли бути створені в будь-якому місті північної Словаччини, Малої Поль-

щі і навіть у Львові, якщо автором їх був дияcono Теофіл Станцель

Список літератури. 1 *Abel J* Mulortenei adatok a XVes XVI századbol «Tortemelm Tar» Budapest, 1884, st 532—545 2 *Bujak F* Materiały do historii miasta Biecz (1361—1631) Krakow, 1914, s 53, n 170 3 *Dwald K* Szepesvarmegye művészeti emlékei, 2 Budapest, 1906, st 95—97, 4 *Dwald K* Magyarország csúcsiveskori szarnyasoltarai Budapest, 1911, st 21—22, 5 *Ivanyi B* A locsei «Krisztus Feste» testverulet jeguzokonyve 1431—1584, «Közlemények szepesvarmegye Multjabol», 3, Zocze 1911, s 140—141, 6 *Myskowszky V* Bartia kozepkori muemlekei, «Monumenta Hungariae Archeologica», t 4, p 2, Budapest, 1880, s 31, 7 Muzea gminy miasta Lwowa Lwow, 1929, s 82, n 268—269, 8 *Radocsay D* A kozépkori magyarorszag falképei Budapest, 1954, s 79, 9 *Ross J* Wędrowki malarza Teofila Stancla — Małopolskie studia historyczne, Kraków, 1959, str 97—105, 10 *Ross J* Ze studiów nad twórczością malarza Teofila Stancla — Biuletyn historii sztuki, Warszawa 1965, n 4, str 319—332, 11 *Slawski T* Biecz i okolice Warszawa, 1973, str 63—67, 12 *Thieme-Becker* Allgemeines Lexicon der bildenden Kunstler. T 31 Leipzig, 1937, P 460 (Stanczel Theophilus), 13 *Tomkowicz S* Inwentaryzacja zabytków w Galicyi Zachodniej — Teka grona konserwatorów Galicyi Zachodniej, t 1, Krakow, 1900 s 315, 14 *Walicki M* Malarstwo polskie Warszawa, 1961, il 162—165

Краткое содержание

В статье рассматривается вопрос об авторстве трех произведений из собрания Львовской картинной галереи полукруглой верхней части алтаря (инв № Ж-2200) и двух его крыльев (инв № Ж-2133 и 2132) Как следует из детального структурного анализа этих работ, тщательного сравнения их художественных достоинств с другими работами, находящимися за пределами СССР, они принадлежат кисти Мастера триптиха из Войтового (Теофила Станцлю)

*Х Б БЛАЖКЕВИЧ, ст викл,
Львівська консерваторія*

ВІТЧИЗНЯНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ МУЗИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ СРСР І ПНР (Огляд праць І. Ф. Белзи)

Однією з умов успішного розвитку кожної культури є її здатність до спілкування з культурами інших народів Найбільш повно її плідотворно ця властивість розвивається в наш час, коли соціалізм вийшов за межі однієї країни і перетворився у світову систему, основним принципом існування якої є соціалістична співдружність — «справжній братерський союз народів, спаяних єдністю переконань і спільністю цілей» [1, с 9]

Серед багатогранних взаємозв'язків народів соціалістичних країн велика частка припадає на долю радянсько-польських культурних відносин, які мають глибоке історичне коріння й переросли в міцну і непохитну традицію Укладений в квітні 1945 р Договір про дружбу, взаємну допомогу та співробітниц-

цтво між Радянським Союзом та Польською Народною Республікою відкрив нову сторінку радянсько-польських взаємин. Прагнення постійно розвивати і поглиблювати культурні зв'язки стало велінням часу, життєвою потребою двох братніх народів.

Важливим елементом радянсько-польського культурного обміну є співробітництво в галузі мистецтва, в тому числі й музичного. Радянські та польські дослідники докладають багато зусиль для повного та всебічного висвітлення музичних зв'язків між народами наших країн як в минулому, так і в наш час. Ця проблематика знаходиться в полі зору багатьох радянських музикознавців, зокрема І Ф Белзи, Л С Гінзбурга, С А Семєновського, А А Соловцова, Ю А Кремлева. Провідне місце серед них належить музикознавцю-славісту професору І Ф Белзі, автору багатьох праць в галузі музики, літератури та мистецтва зарубіжних народів.

Слов'янською музичною культурою І Ф Белза зацікавився ще на початку своєї творчої діяльності — під час читання курсу лекцій з історії слов'янської музики в Київській, а пізніше в Московській консерваторіях [33]. Однак серйозною розробкою цієї проблеми вчений займався уже в післявоєнні роки. Музикознавець зробив історію становлення польської музичної культури надбанням широких кіл радянської громадськості, показав роль зв'язків з музикою східних слов'ян в процесі формування її національної самобутності. Саме під цим кутом зору проходила вся наукова діяльність І Ф Белзи 50—60-х років, найбільш плідних в дослідженні даної проблеми.

Вперше питання музичних зв'язків сусідніх слов'янських народів вчений розглядає у нарисі «Російські класики і музична культура західного слов'янства» (1950). У своїй наступній праці, присвяченій 75-й річниці відомого польського композитора кінця ХІХ—початку ХХ ст М Карловича, І Ф Белза наголошує на використанні кращих традицій російської культури в творчості передових представників польського музичного мистецтва [3, с 61]. Аналізуючи творчість композитора, І Ф Белза зазначає, що в його музичній мові, подібно до Ф Шопена і С Моношкі, відбилася багатогранність джерел польської музичної культури, невичерпне мелодико-ритмічне та ладове багатство польського фольклору. Найвність в мелодизмі М Карловича інтонаційних особливостей білоруської піснотворності І Ф Белза пояснює сягаючою в далеке минуле спільністю слов'янських музичних культур [3, с 94].

У статтях, присвячених творчим контактам М Огіньського, М І Глінки, С Моношкі, О С Даргомижського, дослідник наголошує, що саме зв'язки з прогресивною культурою Росії збагатили ґрунт, на якому виростала творча індивідуальність багатьох польських композиторів [4, 5, 37].

Заслужують на увагу історичні нариси І Ф Белзи, присвячені становленню і розвитку російсько-польських зв'язків в га-

лузі музичного мистецтва [10, 36] Простежуючи формування демократичних тенденцій польської музичної культури з давніх часів, радянський музикознавець підкреслює немаловажну роль у цьому процесі впливів і зв'язків з культурами братніх східно-слов'янських народів, що здійснювалися шляхом проникнення в польське мистецтво жанрів і пісенних інтонацій як у сфері народно-музичної творчості, так і в професійному мистецтві

Більш детально І Ф Белза зупинився на дослідженні контактів ХІХ ст, що встановилися між передовими колами громадськості обох країн, об'єднаними прогресивними визвольними ідеями Зокрема автор розглядає діяльність культурного осередку, яким став салон славної польської піаністки-композитора М Шимановської в Москві в першій чверті ХІХ ст, центральними фігурами в якому були О С Пушкін і А Міцкевич

Постійні зустрічі й творчі контакти діячів мистецтв обох народів сприяли зміцненню дружби і поширенню взаємозв'язків у різних сферах художньої творчості і в наступні роки. Братерська підтримка митців Росії на чолі з класиком російської музики М І Глінкою сприяла популяризації творчості таких польських композиторів як Ф Шопен, К Курпінський, К Ліпінський, С Моношко І Ф Белза зазначає, що найвищий прояв любові до польського народу та його культури виражався в звертанні російських композиторів до польської тематики, зокрема до поезії А Міцкевича, що в свою чергу викликало використання та перевтілення інтонаційного та емоційного строю польської музики Далі автор підкреслює, що «відносини Огінського, Шимановської, Ельснера та інших польських музикантів з їх російськими друзями слід розглядати не як окремі біографічні епізоди, а як сторінки історії російсько-польських культурних зв'язків» [10, с 48]

Глибоко і всесторонньо процес взаємодії музичних культур братніх народів показаний у фундаментальному дослідженні І Ф Белзи з історії польської музичної культури [8] Відкидаючи погляди тих реакційних польських істориків-музикознавців, які твердили про переважаючу роль західних впливів на формування польської музичної культури, вчений підкреслює, що національна самобутність польської музики утвердилася завдяки міцності власних демократичних традицій, а також завдяки безперервному зв'язку з музичними культурами російського, українського, білоруського, чеського, словацького та інших слов'янських народів [8, т 1, с 4] Спираючись на марксистсько-ленінську методологію, він трактує процес розвитку музичного мистецтва як частину життя країни, що знаходиться в тісному зв'язку з іншими видами художньої творчості літературою, образотворчим мистецтвом, театром, естетичною думкою

Перші паростки зв'язків братніх народів проросли на ґрунті народно-пісенної творчості, основною рисою якої «слід визнати прагнення до глибокої змістовності музичного мистецтва, вираженої через співучу, задушевну, що йде «від серця до сер-

ця» мелодійність» і яка в польській музичній культурі проявляється ще в XVI ст [8, т 1, с 76]

Простежуючи історію розвитку польського музичного мистецтва в наступну епоху, І Ф Белза зазначає, що однією з причин поглиблення культурних відносин сусідніх народів було дальше зближення та зміцнення єдності російського, українського, білоруського, польського народів в період селянських повстань проти феодальної Речі Посполитої. Визвольний рух XVII ст сприяв посиленню солідарності братніх народів не тільки в соціальній та національній боротьбі, але і в найрізноманітніших ділянках як народної, так і професійної художньої творчості «І та обставина, — зазначає автор, — що в XVII ст українські і польські селяни нерідко разом боролися з «мостивими панами» не могла не відбитися в пісенній творчості обох народів, не могла не закріпити з давніх часів існуючі в ній риси спільності» [8, т 1, с 72]. Саме історичною спільністю пояснює І Ф Белза поширення в музиці східних і західних слов'ян XVII ст характерного мелодійного типу, інтонаційність якого набула визначення «сексовості» і стала ознакою загальнодемократичного значення, збагативши згодом інтонаційну скарбницю західноєвропейської музичної культури. Однак «офіційне» мистецтво Польщі, норми якого зумовлювалися вимогами укладу життя аристократії та культових обрядів, орієнтувалося на західноєвропейські взірці і, як підкреслює І Ф Белза, відзначалося низькопоклонством перед іноземщиною.

Польська музика знаходила палких прихильників у Росії. Автор вважає, що тільки «творче спілкування з російською народно-музичною культурою і нерозривно пов'язаними з нею демократичними формами музичного професіоналізму допомагало західнослов'янським народам в їх боротьбі за самобутність вітчизняного мистецтва» [8, т 1, с 203]. Одним з яскравих прикладів залучення західнослов'янських музикантів до російської музичної культури стала діяльність в Росії Ю Козловського, поляка за походженням, який вважається одним з творців російського романсу. Вчений стверджує, що заслуга Ю Козловського полягає в тому, що він намагався синтетично об'єднати багатства польської музичної культури, з якою він не поривав зв'язку, з багатствами російської музики. Тому в творчості Ю Козловського часто з'являється якби інтонаційний сплав, що виник у результаті своєрідного, глибоко закономірного узагальнення характерних ознак східнослов'янської та західнослов'янської пісенності [8, т 1, с 269].

Саме спорідненістю музичних культур слов'янських народів І Ф Белза пояснює факт успішного залучення Ю Козловського до російського музичного професіоналізму. Проте він зазначає, що таке явище не було одностороннім і наводить численні приклади представництва східнослов'янських національностей в польській музичній культурі, найчастіше в ролі музикантів, які служили при дворах польської знаті. Так, на підставі докумен-

тів першої половини XVIII ст, які збереглися в краківських архівах, дослідник констатує, що серед музикантів однієї з міських капел зустрічаються імена українських музикантів, наприклад, В Малишка, який грав на скрипці, трубі, валторні та гобої (1718 р). При згадці про музично-театральний жанр він наводить ім'я Ф Д Князьніна, білоруса за походженням, у п'єсі якого «Цигани» передбачалось виконання, поряд з циганськими і польськими, українських пісень

У своєму дослідженні І Ф Белза звертає увагу на одного з перших слов'янських музикантів-теоретиків М П Ділецького, українця за походженням, вихованого польськими музикантами-професіоналами, який зробив вагомий внесок в розвиток російської музично-теоретичної думки. Крім того, він подає численні приклади використання мелодизму східнослов'янських народів в різних жанрах польської професійної музики. Цікавим видається факт з творчості маловідомого польського композитора XVIII ст А Мільвіда як один із взірців використання східнослов'янського музичного фольклору в симфонічній музиці. У симфонії, яку композитор назвав «Біда руська», використаний жанр думи (друга частина) і білоруський народний мелос.

Прикладами використання українських пісенних інтонацій були популярні в Польщі на початку XIX ст варіації для фортепіано на тему пісні «Іхав козак за Дунай». В Лесселя і другий скрипковий концерт К Ліпінського, в якому звучать інтонації західноукраїнських народних пісень. Композитори намагалися узагальнити польські та східнослов'янські (переважно українські) інтонації І, як підсумовує І Ф Белза, — «це прагнення ще більш яскраво проявилось у Монюшка», основоположника польської національної опери [8, т 2, с 96].

Посилення зв'язків споріднених слов'янських культур сприяє виникненню нових форм і видів музичних відносин. Взаємне звертання композиторів до тематики та інтонаційної скарбниці братніх народів, що особливо поширилося в художній творчості XIX ст, привело і до зацікавлення його музично-виконавською культурою. І Ф Белза зазначає, що виконавське мистецтво, як і композиторський доробок таких представників польської музичної культури дошопенівської епохи, як М Шимановська, Ф Островський, К Ліпінський та інші, знайшли гарячу підтримку і теплий прийом у багатьох культурних центрах того часу.

Зміцнення музичних зв'язків двох слов'янських країн вчений розглядає як прояв братерської солідарності передової російської та польської інтелігенції в боротьбі з міжнародною реакцією і царизмом, який був ворогом і російського і польського народів [8, т 2, с 10]. Саме цим І Ф Белза пояснює ту велику моральну підтримку російських друзів, що допомагала М Шимановській та її співвітчизникам перенести тяжкі випробування, які випали на їх долю після поразки повстання 1830—1831 рр.

У 50-ті роки з'явилися статті та нариси І Ф Белзи, присвячені ювілейним датам польських композиторів Ю Ельснера, К. Курпінського, С Монюшка, М Огінського [7, 14, 15, 16]

Особливо уваги заслуговує «відкриття» радянським музикознавцем кількох польських композиторів, зокрема блискучого піаніста і композитора Ф Островського, матеріали про якого ввійшли в 2-й том «Історії польської музичної культури» [8] та в окремі монографічні статті [22, 20] Його ім'я майже повністю було виключене з польської історіографії, хоча творчість і виконавська майстерність Ф Островського поряд з творчістю М Огінського, М Шимановської, К Курпінського, Ю Ельснера «тією чи іншою мірою підготувала розквіт польської музики в класичний період її розвитку» [13, с 132] і була тісно пов'язана з російською музичною культурою

На початку 60-х років список праць І Ф Белзи поповнився нарисом про Ю Зарембського — талановитого польського музиканта другої половини ХІХ ст, майстерного виконавця і палкого пропагандиста фортепіанної спадщини Ф Шопена Його зв'язки з передовими митцями Росії — А П Бородиним та М. Г Рубінштєином, а також відчуття єднання з прогресивною російською музичною культурою — ще одна ланка могутньої течії, якою є дружба двох братніх народів [23] Дещо пізніше, в одній з статей І Ф Белза доповнює біографію польського композитора новими фактами, розкриваючи його зв'язки з Петербурзькою консерваторією [28]

До незаслужено забутих польською історіографією й відновлених радянським дослідником композиторів відноситься поряд з Ю Зарембським і М Огінським, монографія про якого видавалась в Радянському Союзі вже двічі (30, 32) І Ф Белза змальовує артистичну постать М Огінського як «одного з найбільш талановитих і яскравих попередників Шопена» [32, с 122] Заслуга композитора, на думку І Ф Белзи, полягає насамперед в тому, що він був автором першого польського музично-історичного трактату «Листи про музику», в якому він з глибокою повагою висловлювався про передову культуру великого російського народу [8, т 1, с 291]

У передмові до нотного видання фортепіанних творів М Огінського І Ф Белза пише про палку любов і глибокий, що ніколи не слабнув, інтерес композитора до російської народної пісні, яку він вивчав, до російського виконавського мистецтва [9] Своїми контактами з прогресивними діячами російської музичної культури він підготував сприятливу атмосферу для буйного розквіту російсько-польських відносин ХІХ ст

Протягом усієї своєї наукової діяльності І Ф Белза виявляє глибоке зацікавлення шопенівською тематикою [17, 18] Засуджуючи несправедливі версії про «дентизм» Ф Шопена і «салонну» основу його творчості, він розкриває спадковість в його мистецтві національних джерел польської народної музики та досвіду, нагромадженого його попередниками Своєю творчістю

Ф Шопен «беззмжно розширив горизонти вітчизняної музичної творчості і підняв її до класичних висот» [24, с. 10] Радянський дослідник у своїх раних працях ґрунтовно висвітлює шлях визнання і поширення музики Ф Шопена в Росії, культурна атмосфера якої була вже збагачена знайомством з творчістю його попередників Автор підкреслює, що історія проникнення творчості Ф Шопена в російське музичне мистецтво створила свої традиції інтерпретації його музики і в плані ідейно-образному і в принципах виконавства, які й до тепер підносять радянську виконавську школу на найвищий рівень, про що свідчать виступи радянських піаністів на міжнародних конкурсах ім Ф Шопена [17]

Монографія про великого польського композитора Ф Шопена [31] підводить підсумок багаторічних досліджень І Ф Белзи Головна мета, яку переслідував радянський музикознавець,— відтворити справжнє творче обличчя Ф Шопена не тільки з його геніальною музичною обдарованістю, але і з благородством та силою його інтелекту, вивести образ митця, який твердо знав, у чому полягає його патріотичне служіння батьківщині й польському народові Дослідник простежує весь шлях становлення творчої індивідуальності композитора у світлі зв'язків з братами східнослов'янськими народами І Ф Белза характеризує музику Ф Шопена як глибоко слов'янську, тому вважає необхідним підкреслити, що в його творчості, як і в творчості російських композиторів «незмінно проявлялася спільність, що відчувалася не тільки в засобах виразовості, але і в ідейній спрямованості», зумовленій спільністю визвольних стремлень [31, с. 283]

Серед інших праць І Ф Белзи, написаних в 60-ті роки, заслуговує на увагу історичний огляд російсько-польських музичних зв'язків з початкових етапів формування слов'янських культур до сьогодняшнього дня [27] Взявши за основу матеріали збірки «З історії російсько-польських музичних зв'язків» і доповнивши та розширивши їх численними фактами з «Історії польської музичної культури», І Ф Белза створює узагальнюючий нарис, провідною думкою якого є історична спільність слов'янських народів, що з незапам'ятних часів проявилася в слов'янських країнах і зумовила спільність визвольних стремлень і високих гуманістичних ідеалів

Спираючись на літературні джерела, архівні документи та музичний матеріал, вчений проводить незаперечні докази існування мистецьких контактів братніх народів ще в XI ст Він стверджує, що джерела цих зв'язків знаходяться передусім в народно-національних традиціях І, незважаючи на те, що в силу історичних обставин панівні класи Росії і Польщі виявляли антагоністичні, загарбницькі тенденції, братерські почуття, що об'єднують наші народи, втілювалися в художніх образах народної творчості, в мистецтві російських і польських майстрів, що були натхненні високими визвольними ідеями Саме під та-

ким кутом зору автор простежує історію російсько-польських музичних зв'язків, починаючи від XIV ст аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Він у загальних рисах показує розвиток традицій радянсько-польських музичних зв'язків у нових історичних умовах, які відзначаються дальшим зміцненням дружби і всебічного співробітництва між СРСР і ПНР.

Приділяючи головну увагу дослідженню історії польської музики та її взаємин з музикою східнослов'янських народів в минулому, І Ф Белза неодноразово вдавався до висвітлення сучасних радянсько-польських музичних зв'язків, підкреслюючи при цьому, що піколи в минулому творчі контакти митців сусідніх народів не були такими міцними і плідними, як в наш час [6, 35]. Ще у 50-ті роки дослідник зробив огляд радянсько-польських музичних зв'язків післявоєнного періоду [19], проаналізував творчість радянських композиторів, що зверталися до польської тематики [12].

В одній із останніх публікацій [34] І Ф Белза досліджує поширення в радянській музичній культурі творчого доробку видатних польських композиторів сучасності — Г Бацевич, В Лютославського, К Пендерецького, Т Сікорського та багатьох інших через призму оцінки їх радянської музичною громадськістю.

Аналізуючи явище перцепції (регерсерґа) польської сучасної музики в Радянському Союзі, І Ф Белза трактує його як продовження розвитку традицій музичних взаємозв'язків наших народів після Жовтневої революції, яскравим результатом яких стала творчість польського композитора ХХ ст К Шимановського «Усі дослідження творчості Шимановського, — писав І Ф Белза, — відзначають вплив Скрябіна на Шимановського, що частково пояснюється близькістю великого російського композитора до Шопена. Переплетення цих трьох імен можна справедливо вважати символом спільності російської і польської музичних культур » [29, с 6].

Значну увагу у своїх працях І Ф Белза приділяє розвитку сучасного польського музикознавства [21, 25, 26]. Відзначаючи розквіт і значення досягнень польської музично-критичної думки в галузі історії, теорії і фольклору, радянський вчений позитивно оцінює діяльність таких провідних польських музикознавців, як А Хібінський, З Лісса, В Рудзінський, С Лобачевська, Я Івашкевич та ін.

Підсумовуючи науковий доробок професора І Ф Белзи, необхідно відзначити, що його перу належить близько ста праць, присвячених історії музичної культури ПНР та її зв'язків з братньою культурою народів Радянського Союзу. Велика ерудиція вченого, тонке дослідницьке чуття, вміння шукати і добирати джерельні матеріали [33, 38, 39], вдале поєднання аналітичного та історично-оглядового методів дослідження дали прекрасні результати. Завдяки йому музикальна культура народів Радянського Союзу і Польщі поповнилася незаслужено забути-

ми іменами, а також численними фактами, які переконливо свідчать про споконвічне єднання братніх культур, їх кращих представників, що стало міцним фундаментом всезростаючого культурного співробітництва наших країн на сучасному етапі їх історичного розвитку

Список літератури 1 Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І Брежнєва на Конференції комуністичних і робітничих партій Європи в Берліні 29 червня 1976 р — Під прапором ленінізму, 1976, № 14 2 *Бєлза І*. Русские классики и музыкальная культура западного славянства М — Л, 1950 3 *Бєлза І*. Мечислав Карлович М — Л, 1951 4 *Бєлза І* Моношкo в России — Советская музыка, 1952, № 6 5 *Бєлза І* Польские друзья Глинки — Советская музыка, 1953, № 6 6 *Бєлза І* Польская музыка в СССР — Славяне, 1953, № 4 7 *Бєлза І* Учитель Шопена (К 100-летию Эльснера) — Советская музыка, 1954, № 4 8 *Бєлза І* История польской музыкальной культуры В 3-х т М, 1954—1972 9 *Бєлза І* Фортепианные сочинения Михаила Клеофаса Огиньского — В кн Михаил Клеофас Огиньский Избранные произведения для фортепиано М, 1954 10 *Бєлза І* Из истории русско-польских музыкальных связей М, 1955 11 *Бєлза І* Мария Шимановская М, 1956 12 *Бєлза І* «Гражина» Б Лятошинского — Сообщения Ин-та истории искусств АН СССР, 1956, вып 9 13 *Бєлза І* Забытый польский композитор — Сообщения Ин-та истории искусств АН СССР, 1956, вып 9 14 *Бєлза І* Выдающийся польский музыкант — Советская культура, 1957, 17 ноября 15 *Бєлза І* Творец польской национальной оперы — Славяне, 1958, № 4 16 *Бєлза І* Михаил Клеофас Огиньский — Советская музыка, 1958, № 10 17 *Бєлза І* Шопен и русская музыкальная культура — «Аннаles Chopin» 2 P.W.M., 1958 18 *Бєлза І* Русские книги о Шопене — «Аннаles Chopin» 2 P.W.M., 1958 19 *Бєлза І* На берегах Вислы — Советская культура, 1958, 7 ноября 20 *Бєлза І* Фортепианные сочинения Феликса Островского — В кн Феликс Островский Два полонеза (№ 2, 3) Адажио и рондо М, 1958 21 *Бєлза І* Польское музыковедение в послевоенные годы — В кн Избранные статьи польских музыковедов М, 1959 22 *Бєлза І* Забытый польский композитор — Советская музыка, 1960, № 11 23 *Бєлза І* Юлиуш Зарембский М, 1960 24 *Бєлза І* Облик художника — Советская музыка, 1960, № 2 25 *Бєлза І* Развитие музыкальной науки в Польше и Чехословакии в 1945—1960 гг — Уч зап Ин-та славяноведения, 1962, т 25 26 *Бєлза І* Развитие музыкально-исторической науки в Польше и Чехословакии в 1945—1960 гг — В кн О славянской музыке М, 1963 27 *Бєлза І* Пути развития русско-польских музыкальных связей — В кн Русско-польские музыкальные связи М, 1963 28 *Бєлза І* Петербургский диплом Юлиуша Зарембского — Советская музыка, 1963, № 2 29 *Бєлза І* Фортепианные просзведения Шимановского — В кн К Шимановский Пьесы М, 1964 30 *Бєлза І* Михаил Клеофас Огиньский М, 1965 31 *Бєлза І* Шопен М, 1968 32 *Бєлза І* Михаил Клеофас Огиньский 2-е изд М, 1974 33 Славяне и запад К 70-летию И Ф Бєлзы М, 1975 34 *Bєlza I* Recesja wspotczesnej muzyki polskiej w Związku Radzieckim — Muzyka, 1975, N 3 35 *Bєlza I* Muzyka polska w Związku Radzieckim — Muzyka, 1954, N 11—12 36 *Bєlza I* Rosyjsko-polskie stosunki muzyczne — Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego, 1955, N 1—2 37 *Bєlza I* Michal K Oginiski i jego związki z kulturą rosyjską — Muzyka, 1954 N 1—2 38 *Biatokozowicz B I* Bєlza (W 70-tą rocznicę urodzin) — Slavia orientalis, 1974, N 3 39 *Zurowski M* Siedemdziesiąte urodziny I Bєlzy — Przegląd humanistyczny, 1974, N 3

Краткое содержание

В статье дан обзор работ известного советского музыковеда — слависта профессора И Ф Бєлзы по истории музыкальных связей между народами Советского Союза и ПНР как в прошлом, так и на современном этапе

*К. К. ТРОФИМОВИЧ, доц.,
Львівський університет*

ДЕЯКІ ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ВЕРХНЬОЛУЖИЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Дев'ять років тому, коли ми тільки-но розпочали ґрунтовно досліджувати становлення та розвиток літературної мови верхніх лужицян, нами була опублікована стаття, в якій висловлювалися думки про мету і завдання роботи [10]. Деякі положення статті потребують уточнення. У завершений і поки що неопублікованій монографії «Становлення і розвиток верхньолужицької літературної мови» * ці уточнення зроблені. Про них йтиме мова в даній статті.

Перш за все необхідно чітко сформулювати думку про те, що лужицькі серби є народністю, яка користується однією народною мовою, досить сильно диференційованою в діалектному відношенні [8, с. 47]. Це положення набуло між тим офіційного визнання в радянській науці і прийняте в останньому виданні Великої Радянської Енциклопедії [7, с. 50]. Наявність двох літературних мов (верхньолужицької й нижньолужицької) цього положення не заперечує **.

У статті 1970 р. не було чіткого визначення поняття «верхньолужицька літературна мова». Вказувалося, наприклад, що «в кінці XVII і на початку XVIII ст. починають вже закріплюватися певні норми писемної мови» [10, с. 60]. Тут та в інших місцях не робилося чіткого розмежування між різними варіантами літературної мови.

В дійсності історія становлення й дальшого розвитку літературної мови верхніх лужицян виглядає так. При зародженні писемності на території Верхньої Лужиці (XVI ст.) існувала ве-

---

* Результати дослідження були частково опубліковані автором у ряді статей та повідомлень, частина яких названа у списку літератури. Про них ми доповідали також на наукових конференціях Львівського університету та на інших наукових форумах, зокрема на міжнародній науковій конференції «Слов'янські культури в епоху формування і розвитку слов'янських націй», яка була проведена в Москві у 1974 р. в рамках Проєкту ЮНЕСКО по вивченню слов'янських культур.

** У зв'язку з вищесказаним мусимо визнати, що заголовок нашої статті [10] був невдалим. З нього можна зробити висновок про існування начебто однієї літературної мови у лужицян, що неправильно. У статті насправді йшла мова про верхньолужицьку літературну мову.

лика розмаїтість у мові викладу пам'яток (переважно перекладів книг для потреб церкви), тому що автори користувалися різними говірками, застосовуючи правила передачі звуків на письмі за власним розсудом. В останній чверті XVII ст спостерігається розмежування між мовою писемності католиків і протестантів. До середини XIX ст чітко сформувалися два варіанти писемної мови — центральний (протестантський) та периферійний (католицький). Різниця між ними була не тільки зовнішня, як багатом здавалося, тобто графічно-орфографічна, але й структурна. Оскільки обидва варіанти писемної мови базувалися на різних діалектних основах, то це позначилося й на фонетиці, граматиці й словниковому складі названих варіантів.

В середині XIX ст, тобто на початку національного відродження, передові діячі національної культури і науки розпочали бурхливу діяльність, спрямовану на згуртування всіх верхніх лужичан для боротьби за громадянські права пригніченого маленького народу. У цій боротьбі покладалися великі надії на нову літературну мову, яка була покликана об'єднати протестантів і католиків у єдиному письменстві. Товариство «Матиця сербська» (засноване в 1847 р.) кодифікувало норми цієї нової літературної мови, взявши за основу норми (хоч і нестабільні) центрального варіанту з внесенням до них деяких рис периферійного.

Вся історія становлення нової літературної мови та її розвитку аж до 30-х років XX ст * — це взаємодія двох старих варіантів з новим. До кінця 30-років XX ст нова «матична» мова встигла завоювати чільне місце у світській художній літературі та в сфері науки. Два старі конфесійні варіанти функціонували в сфері церковного життя, але й на них позначився вплив норм нової літературної мови, особливо на периферійному варіанті.

Твердження про «об'єднання обох літературних мов» (тобто обох варіантів літературної мови), яке було необережно висловлене в нашій статті [10, с. 62], слід визнати невдалим. Фактично обидва варіанти продовжували існувати, але нова літературна мова верхніх лужичан, якою вони й сьогодні користуються, зайняла міцні позиції в суспільстві, обмеживши вживання старих варіантів релігійною сферою.

Чи не найважливішою причиною збереження двох конфесійних варіантів вважалася неприязнь між католиками і протестантами (інколи вона переростала в антагонізм). Є чимало фактів, які яскраво свідчать про те, що релігійна короткозорість не дозволяла представникам одного віросповідання (в першу чергу протестантам) модернізувати застарілу систему графіки й орфографії, прийняти більш прогресивні способи написання релігійних антиподів, але не можна консервативність

---

* Тоді німецький фашизм брутально розтоптав національну культуру лужичан.

протестантів зводити лише до суб'єктивних факторів, як це часто робилося багатьма дослідниками. У процесі дослідження цього питання ми переконалися, що відмовитися від традиційних написань і перейти, наприклад, на компромісну графічну систему М Горника католикам було об'єктивно набагато легше, ніж протестантам, бо графічні нововведення створювали для останніх майже непереробні труднощі в читанні й письмі.

Необхідно внести уточнення в питання про рушійні сили національного відродження. Роль національної буржуазії у творенні націй і національних літературних мов велика. Наприклад, у Чехії, яка була зразком для наслідування в лужичан, національна буржуазія відіграла величезну роль у формуванні національної літературної мови. Лужичани в націю не перетворилися (не було, наприклад, в них ні сталої спільності економічного життя, ні спільності території, тобто факторів, необхідних для формування нації), проте нова літературна мова і тут утворилася.

У спеціальній літературі давно прийнята концепція, що національні літературні мови виникають з зародженням буржуазних відносин. Ця концепція базується на висловлюванні В. І. Леніна про те, що для розвитку торгового обороту, для тісного зв'язку ринку з кожним хазяїном і хазяїчком потрібна єдина для всієї нації мова [1, с. 246]. Звичайно, автори досліджень пишуть про те, що з переходом від феодалізму до капіталізму писемна мова набуває нових якостей, що на базі літературної мови попереднього періоду для потреб капіталістичного розвитку вона перетворюється в єдину для всієї нації літературну мову [3, с. 243, 4, с. 54—68, 12, с. 4]. Автори, як правило, наводять тільки приклади трансформації літературних мов народностей у літературні мови націй.

Усе це справедливо й не викликає заперечень, але наше дослідження дозволяє зробити доповнення до відомих описаних фактів.

Не кожна народність перетворюється в націю, тому й статус літературної мови в такій народності особливий. Лужицькі серби були при феодалізмі народністю, залишилися народністю і в той час, коли на землях Німеччини зароджувалися, а потім і перемогли капіталістичні відносини. Однак лужичани, які не створили свого економічного базису, необхідного для формування нації, були співучасниками утворення нового економічного базису в Німеччині, були втягнуті в ринкові відносини цієї країни. Перемігший в Німеччині капіталізм вніс зміни у виробничі відносини також серед лужичан, змінив їх побут, вплинув на спосіб мислення, зробив в останній чверті XIX ст. всіх лужичан двомовними. Як було сказано й характер боротьби за національні права після об'єднання Німеччини змінився. Усе це, безумовно, дозволяє зробити висновок, що лужичани як феодальна народність в оточенні феодальної німецької народності являли собою іншу формацію, ніж народність

у капіталістичній Німеччині. У німецькій країні перемігшого капіталізму, в оточенні німецької нації, лужицькі серби стали буржуазною народністю. Це твердження має значення для розуміння статусу та розвитку літературної мови.

Якщо в Німеччині національна літературна мова була необхідна для формування, утвердження і розвитку економічного капіталістичного базису всіх об'єднаних в одній державі німців, то у випадку лужичан роль літературної мови була інша.

Поява єдиної для всіх верхніх лужичан літературної мови диктувалася не потребами економічного розвитку, тобто не вимогами базису. Для прогресу в промисловості чи сільському господарстві, для економічного об'єднання різних районів, для розвитку ринку в рамках держави лужицька мова не могла використовуватися. Таку роль відіграла в державі німецька мова. Національна літературна німецька мова служила також для обслуговування великої надбудови буржуазного суспільства.

Єдина літературна мова верхніх лужичан виконувала свої суспільні функції тільки в галузі надбудови. Тут вона була покликана згуртувати частину народності (верхніх лужичан) для боротьби за соціальну та національну рівність [13, с. 310], за відстоювання національної культури. Нова літературна мова обслуговувала суспільство в галузі естетичного впливу на людей. Застаріла література, яка забезпечувала потреби церкви і виховання християнської моралі, обмежена в тематиці й бідна в жанровому відношенні, не могла в XIX ст задовольнити потреби суспільства. Художня література, написана новою літературною мовою, одержала нові можливості художнього виразу. Єдина літературна мова верхніх лужичан служила засобом прилучення до світової культури, сприяла проникненню окремих зразків художньої літератури в сусідні слов'янські країни. Використовуючи графіку на латинській основі, що нагадувала графіку польської, чеської, хорватської мов, літературна мова верхніх лужичан досить легко могла сприйматися іншими слов'янами. Розвиток лужицької науки (переважно гуманітарних напрямів) став можливий тільки після того, як «матична» мова (назва від говариства «Матиця сербська») була визнана передовими представниками громадськості як єдиний можливий засіб передачі наукових думок. У 20-ті роки XX ст літературна мова проникла також у школи.

Таким чином нова верхньолужицька літературна мова виконувала ряд суспільних функцій по обслуговуванню буржуазної народності, які в період існування феодальної народності не були властиві обом варіантам писемної мови верхніх лужичан [6].

Одним з нерозв'язаних питань, як відзначалось раніше, була періодизація верхньолужицької літературної мови. Наше дослідження дозволило визначити чотири періоди, кожен з яких починався приблизно такими роками: 1848, 1871, 1895, 1919.

Початок нової «матичної» літературної мови фіксується точно, бо в 1848 р були вперше кодифіковані норми цієї мови. Протягом першого періоду ця кодифікація удосконалювалася й була завершена найавторитетнішим виданням К-Б Пфуля: верхньолужицько-німецьким словником (1866 р) та граматику (1867 р). Цей етап в історії верхньолужицької літературної мови збігається з періодом, який визначається істориками Лужиці та Німеччини в цілому. Для лужичан він знаменувався боротьбою за пробудження національної самосвідомості, відродження національної культури. Розв'язання цих національних питань йшло паралельно з вирішенням національних проблем у німецького населення, з боротьбою німців за створення єдиної держави. Як відомо, проголошення рейху відбулося в 1871 р.

Другий період в історії нової літературної мови верхніх лужичан, який охоплював приблизно чверть століття, характеризується поглибленим вивченням структури мови. Найбільшим досягненням мовознавців Лужиці в той час було видання наукового синтаксису верхньолужицької мови Ю Лібша (1884 р). У суспільному житті цей другий період також виділяється досить чітко. В єдиній німецькій державі під гегемонією Пруссії значно посилювався національний гніт ненімецьких народів, що спричинило появу в національному русі лужичан нових аспектів боротьби. Тепер йшлося не про пробудження національної свідомості і не про заклики до збереження культурних цінностей предків (хоч і це не знімалося з порядку денного), а про жорстоку боротьбу з германізацією. Необхідно було захистити здобутки минулого періоду. У цей час розгорнув свою діяльність «молодосербський рух», який по-новому ставився до регулювання розвитку літературної мови. Він намагався наблизити її до мови народу.

Третій етап за тривалістю дорівнював попередньому. Він позначився переглядом кодифікованих норм літературної мови. Стара кодифікація, яка характеризувалася досить розпливчистими формулюваннями правил в граматиці [5, с. 87], була замінена більш строгою. Велику роль в цій справі відіграла граматика Ю Краля (1895 р), яка витримала три видання. У період, що розпочався наприкінці XIX ст, відбувся вступ Німеччини у вищу стадію капіталізму — імперіалізм. Він означав для Німеччини нове загострення класових протиріч у суспільстві, для лужичан — ще більший національний гніт. Відбувається помітне зниження ролі літературної мови в середовищі верхніх лужичан.

Четвертий період припадає на час після першої світової війни. Він не тривав і двох десятиків років. Найбільш знаменним в історії верхньолужицької літературної мови в цей час було те, що завдяки певним демократичним свободам у Веймарській республіці почало виходити більше журналів, взагалі пожвавилася видавнича діяльність. У періодичній пресі намітилися певні тенденції до утворення деяких нових норм літе-

ратурної мови, що не зовсім відповідали існуючій кодифікації Вершиною досягнень цього періоду був вихід двох великих словників німецько-верхньолужицького Ф Резака (1920) та верхньолужицько-німецького Ю Краля (1931)

Після захоплення влади фашистським режимом у 1933 р розвиток літературної мови припинився, її суспільні функції були значно обмежені, а з 1937 р, після заборони лужицьких організацій, зовсім не стало умов для функціонування літературної мови

Наступний етап розвитку верхньолужицької літературної мови розпочався після розгрому німецького фашизму Радянською Армією, але цей період виходить за рамки нашої монографії [9] *

У нашій статті 1970 р було констатовано, що мова навіть найбільших верхньолужицьких письменників, які своєю творчістю вплинули на формування норм літературної мови і збагачення художніх засобів виразу, не досліджена Сьогодні можна вже зробити висновки про місце деяких письменників в історії верхньолужицької літературної мови

Засновник нової верхньолужицької літератури Г Зейлер (1804—1872), вихований на традиціях старого центрального варіанта літературної мови, вніс великий вклад у розвиток художніх засобів мови, використавши для цього багатства усної народної творчості Зейлер був також видатним громадським діячем Проте його роль в закріпленні норм нової літературної мови була невелика Поет все своє життя досить вільно вплітав у тканину оповіді форми, які суперечили нормам нової літературної мови (тобто користувався традиційними формами писемності протестантів) Правда, в творчості Зейлера з бігом часу відхилень від норм «матичної» мови ставало все менше

Найбільші заслуги в закріпленні норм нової верхньолужицької літературної мови мав М Горник (1833—1894), який менше відомий як письменник, а більше як редактор журналів, окремих видань інших авторів, організатор літературного життя, мовознавець

Грунтовного дослідження вимагає поезія найбільшого лужицького поета всіх епох Я Барта-Цішинського (1856—1909), творчість якого вивчалася істориками літератури у відриві від мовних засобів його творів Ми намагалися всебічно, наскільки дозволяли рамки роботи, дослідити мову великого поета Висновок нашого аналізу звучить зовсім однозначно мова поетичних творів Я Барта-Цішинського, хоч і досить віддалена від нашого часу, цілком сучасна Поет зробив багато для формування сучасної верхньолужицької літературної мови За життя

---

* Періоди в розвитку суспільства в Німеччині (а також у слов'янській Луїци), які збігаються з нашою періодизацією літературної мови, встановлені сучасними лужицькими істориками [14]

ного вплив на розвиток літературної мови з причин від нього незалежних був обмеженим, зате поет передбачив її розвиток. Розвиненість літературної мови верхніх лужичан наших днів багато в чому завдячує творчості Я Барта-Цшинського на рубежі XIX та XX ст [11].

Список літератури 1 *Ленин В І* Повне зібрання творів, 25 2 *Агаєв А Г* К вопросу о теории народности Закономерности социалистического развития народностей в СССР Махачкала, Дагестанское книжное издательство 1965 3 *Маслов Ю С* Введение в языкознание М, Высшая школа, 1975 4 *Русановский В М* Вопросы нормы на разных этапах истории литературного языка — Вопросы языкознания, 1970, № 4 5 *Трофимович К К* Кілька штрихів до історії становлення верхньолужицької літературної мови — Проблеми слов'янознавства, вип 13 Львів, Вища школа Вид-во при Львів ун-ті, 1976 6 *Трофимович К К* Літературний язык как первоэлемент и средство развития культуры лужицких сербов в 30—70-е годы XIX ст. — В кн. Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы М, Наука, 1977 7 *Трофимович К К* Лужицкий язык — БСЭ, т 15 8 *Трофимович К К* Национальный дух лужицких сербов і формування верхньолужицької літературної мови в 30—70-х роках XIX століття — Українське слов'янознавство, вип 11 Львів, Вища школа Вид-во при Львів ун-ті, 1975 9 *Трофимович К К* Полівалентність верхньолужицької стандартної мови в період побудови соціалізму — Українське слов'янознавство, вип 5 Львів, Вид-во Львів ун-ту, 1971 10 *Трофимович К К* Проблематика становлення і розвитку лужицької літературної мови — Вісник Львів ун-ту, серія філол, вип 7 Львів, Вид-во Львів ун-ту, 1970 11 *Трофимович К К* Якуб Барт-Цшинський і сучасна лужицька літературна мова — Letopis Instituta za serbski ludospyt, grad A, 1976, № 23/2 12 *Филин Ф П* Нація і язык — В кн. Тези доповідей наукової конференції «В І Ленін і розвиток національних мов» К, Наукова думка, 1970 13 *Nowotny P* Vuk Stefanović Karadžić a Lužicy Serbja — Београдски универзитет Аналі филолошкога факултета, 1964, св 4 14 *Solta J, Zwahr H* Stawizny Serbow, zwj 2 Budyšin, 1975

Краткое содержание

Автор, приступивши к изучению становления и развития верхнелужицкого литературного языка девять лет тому назад, опубликовал статью в 1970 г, ряд предварительных положений которой потребовал уточнений и объяснений. К ним относятся такие проблемы: определение понятия «верхнелужицкий литературный язык», роль литературного языка народности в буржуазном обществе, периодизация истории верхнелужицкого литературного языка, определение места некоторых писателей в его истории. Затронуты также некоторые более мелкие проблемы.

*Б В КОБИЛЯНСЬКИЙ, доц.,
Львівський університет*

З ІСТОРІЇ МІЖСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Лексика — великий скарб народної мови. Народи обмінюються своїм лексичним надбанням, запозичаючи один в одного потрібні їм слова, збагачуючи свої мови. Лексику за-

писують і укладають у словники — фонд для користування багатом поколінням

У словнику народної лексики відбивається світ, яким його бачить народ протягом століть, відбивається характер людини, любов до праці, любов до Батьківщини, ненависть до поповолюбачів У народних прислів'ях, приказках зберігається мудрість трудових людей, їх сприймання навколишньої дійсності Не одна подія з життя народу (незаписана історією) засвідчена в його словах, переказах, піснях

Слова з народнодіалектної мови часто переходять до літературної письменниці використовують їх за стилістичним завданням Наприклад, не можна уявити творчості М О Шолохова без «донських словечок», а творчість І Франка — без бойківських та гуцульських карпатизмів Такі карпатизми мають паралелі з балканізмами, отже — з лексикою румунською, болгарською, сербохорватською, македонською, словенською, албанською, грецькою (порівн *бриндза, ватра, колиба, полонина-планина, струнка, царина* та ін)

З давніх-давен склалися міжслов'янські мовні взаємини і насамперед в галузі лексичних паралелей російсько-українсько-білоруські у трьох варіантах мовних контактів а) російсько-українські і українсько-російські, б) українсько-білоруські і білорусько-українські, в) російсько-білоруські і білорусько-російські

Такі (більш або менш подібні) зв'язки можна виявити в лексиці східнослов'янсько-південнослов'янських мов та східнослов'янсько-західнослов'янських мов І тут у міжгрупових відношеннях, як і в межах однієї групи, лексичні зв'язки можуть виявлятися у трьох варіантах парних мовних контактів між окремими мовами різних груп

Міжмовні лексичні зв'язки простежуються на трьох рівнях 1) на рівні літературно-літературному, у трьох варіантах від L_1 до L_2 , від L_2 до L_1 , L_1 — L_2 П (паралельно), 2) на рівні літературно-діалектному від Л до Д, від Д до Л, Л—ДП (паралельно), 3) на рівні діалектно-діалектному від D_1 до D_2 , від D_2 до D_1 , D_1 — D_2 П (паралельно)

Питання карпато-українських і південнослов'янських мовних зв'язків в різних аспектах ставилось у роботах В Погорелова, І Панькевича, М Фасмера, Г Геровського, В М Ілліча-Святича, С Б Бернштейна, М І Толстого, В В Німчука, М Й Онішкевича, автора цієї статті та ін

М Й Онішкевич у статті «Бойківсько-південнослов'янські мовні паралелі» [12] розглянув декілька фонетичних паралелей відсутність протетичного в (*уйко-уяк, ухо-ухо, уш-уш «воша»*), аналогічну рефлексію сполучень плавних з редукованими перед приголосним, зникнення початкових **въ-**, **въз-** (*озъму, оздух*), зміну -д- на -й- (*одинайцять-единаисет*), ствердіння кінцевого -н- (*ден, кін*) та ін.

З морфології відзначено орудний множини на **-има** бойк *дверима* — сербохорв *селима*, утворення найвищого ступеня порівняння із **най-**+позитив *наизадний* — *наизадни*, збільшення властивості за допомогою префікса **по-** *повеликий*—*повелик*, дієслівну флексію 1-ї ос оди тепер часу **-ам** *глядам* — болг *кунувам*, сербохорв *чувам*, флексію **ме-**, 1-ї ос множ дійсного і наказового способу бойк *ходиме* — болг *искаме* та ін

Із словотвору наведено паралельні суфікси **-ич-** *отчич*—*дукати*, **-иня** *шевкinya*—*дворкинья*, **-ье** (*-ья*, *Дмитря*) *покут на Дмитр'е*, *на Дмитр'и* — *Б К*) — сербохорв *Иваннје* та ін

І Панькевич у своїх діалектологічних працях про закарпатські говірки [13—15] відзначав окремі фонетичні, морфологічні та лексичні паралелі з говорами південних слов'ян. Він подав критичні зауваження до хибних тверджень А Петрова, Г Геровського, М Антошина про болгаризми та сербізми в говорах Закарпаття. Йому належить вдале пояснення закарпатського питально-відносного займенника **тко** із **кто** та скороченої форми **ко** із **тко** виникнення першої внаслідок метатези приголосних **кт**→**тк**, а другої — після відпаду початкового **т** із групи **тк**. Говіркові українські форми **тко**, **ко** за будовою, фонетичним складом і значенням тотожні з говірковими сербськими **тко**, **ко**. І Панькевич припускає, що середньозакарпатські форми **тко**, **ко** засвоєні із сербохорватської мови через посередництво сербських колоністів, які поселились на території Закарпаття у XV ст. Думка І Панькевича про час поширення названих форм у закарпатських говорах викликала сумнів у М. М. Онишкевича і він висуває інше припущення.

«Дані лінгвогеографічного аналізу, а також факти історії, етнографії та археології дозволяють висунути іншу гіпотезу про час і джерело появи таких форм у говорах Закарпаття. Виникає припущення, що форми **тко**, **ко** в закарпатських говорах значно архаїчніші, запозичені з сербохорватської мови в період безпосереднього перебування південних слов'ян зі східними у V—IX ст.» [11]

У виносці автор додає «Ця гіпотеза вимагає ще додаткових спеціальних досліджень і нових фактичних даних. Майбутня робота над укладенням атласа говорів Карпат значною мірою допоможе вирішити це питання».

Про те, що висунуте припущення вимагає кращого обґрунтування, говорить С. П. Самійленко «Грунтовніших доказів потребує припущення М. Онишкевича про те, що форми **тко**, **ко** в закарпатських говорах запозичені із сербохорватської мови у V—IX ст.» [17]

До речі, посилання М. М. Онишкевича на «Очерк» С. Б. Бернштейна невдале на вказаній сторінці «Очерка» про ці займенники нічого не говориться.

Положення М. М. Онишкевича про запозиченість карпатських **тко**, **ко** із сербохорватських говірок у V—IX ст. — «пе-

рюд безпосереднього межування південних слов'ян із східними» має такі недоліки, як а) неймовірно розтягнути хронологічну визначеність (400—500 років), б) декларативне посилення на «дані лінгвогеографії» (які?), на факти історичні, (які?), «етнографічні (які?) та «археологічні (які?), в) оптимістичний прогноз вирішальної допомоги в цьому питанні «Атласа говорів Карпат»

Треба сказати, що жодне з цих положень не може служити підтвердженням припущення автора, бо воно взагалі не піддається доведенню У період V—IX ст сербохорватські говори не знали метези приголосних займенника кѣто Вона могла з'явитися лише після занепаду слабких редукованих, тобто після X ст Така хронологія загальноприйнята у слов'янознавстві [2, 9]

У словнику болгарського, українського, румунського, сербохорватського та мадярського населення на змішаній території Трансильванії І Панькевич відзначив спільні слова з XIV—XV ст *бантовати—турбувати, варовати—берегти, стерести, гуня (верхній одяг), кельтовати—витрачати, леженік—ліжник, терати—бити, мажа—міра ваги, марга—худоба, назити—глядити, пильнувати; сиромак(а), сокотити—берегти, токмити—домовляти, требовати, турский, хама (хамний—гордий), читав—сильний, чемерити — запаморочити та ін [15]*

Із закарпатських авторів до питань мовних взаємин карпатських говорів з болгарськими та сербохорватськими звернувся В В Німчук у статті «Питання про зв'язки закарпатських українських говорів з південнослов'янськими говорами» [10]

Відношення лексики гуцульських та покутсько-буковинських говорів до південнослов'янської лексики розглядаються у праці [3, 18, 4—8] та ін

Базуючись на фактах лексичних паралелізмів і прийнявши за вихідний період карпатську міграцію частини північних слов'ян на південь, В М Ілліч-Світич дав переконливу етимологічну інтерпретацію словам, відомим у Карпатах, Югославі та Болгарії *берви, бердо, діл, грехит, извор, полонина* та ін

М І Толстой у своїй вступній статті до «Лексики Полісся» [18] відкрив лексичні спільності в полісько-карпатсько-південнослов'янських говорах Деякі з них спільні з лексикою інших українських говорів та літературної мови, з наведених 84 прикладів майже половина має формальні відповідники в літературній мові, здебільшого з відмінною семантикою

Наведемо за працею М І Толстого характеристичні полісько (п) — карпато (к) — сербохорватсько (сх) — болгарські (б) ізоголоси, які свідчать про їх історичний зв'язок

п *полона* — к *полонина* — сх *планина*,

п *сутки* — к *сутки, очки* — сх *сутјеска* (вузький перехід у горах),

п *поденок* — к *подина* — сх *подина* (настілка під стіжком),

п *берва* — к *берв (и)* — сх *брв* (кладка),

п година — к година — сх година (погода),
 п окид' — к окид' — сх китина (весняний сніг),
 п туча (дощ і буря) — к туч'є (град) — сх туча (град);
 п. кал (болото) — к кал, закалити — сх кал'єв (замазанний) — б, кал (болото),
 п сідало — к сідало — б седало — макед седало (кубло),
 п лиски (кущи ліщини) — к лиска (лісковий горіх) — сх.
 лещник т с — б лешник т с

Усі ці приклади, здебільшого паралельного типу Д₁—Д₂ та Д₂—Д₁, Д—Л та Л—Д, які сотні років не мають територіальних контактів, свідчать на користь нашої гіпотези про міграційні хвилі улицько-тиверційської мовної ланки між півднем і північчю слов'янства в XI—XII ст

Серед іншомовної лексики відзначаються слова, що вживаються в гуцульських і болгарських говірках *бесаги, гердан, гугле, колиба, пизма, рахманний, ватра* та ін [4, с 80—86]. Окремі групи спільної лексики за походженням виділено у книзі «Діалект і літературна мова» [5, с, 242—248] 1) спільні архаїзми *бердо, бігма, бодапрости, брич, горнє, доста, кошниця, пудити, ярєм* та ін, 2) спільні грецизми *глаг—гл'єг, бескид, колиба, фуртуна* та ін, 3) спільні тюркізми *аркан, баштан, гердан, казан, гайдук, фота* та ін, 4) спільні румунізми, дакороманізми *букурійє, кол'єда*, 5) дако-албанізми *ватра, струнка* та ін

Огляд праць та думок про українсько-південнослов'янські лексичні сходження та додатковий матеріал подається в роботі «Лексичні паралелізми в говорах української і південнослов'янських мов» [6] Тут беруться до уваги карпато-болгарські старі діалектні слова *бодапрости, горн'є, зівина, кот'є, ленч'є, полазник, поледица, порекло, фурити* та ін, румунізми і дакорумунізми *букурійє, дога, капестра, май (бирше), пизма, плай, рипа* та ін, тюркізми та ірано-тюркізми *гердан, джус, чичка*, германізми *бартка варовати, цундри* та ін [6, с 429—440]

Наявність своєрідного балкано-карпатського союзу мов підтверджується такими групами лексики, спільної для більшості мов і діалектів карпато-балканського ареалу 1) слов'янські карпато-балканізми *бердо, великдень, доста, полонина-планина* та ін 2) романські карпато-балканізми *бербеница, гун'а, ч'с-тура, коластра, кол'єда, корнута, кмет', рипа, фоса* та ін, 3) дако-тюркські албано-карпато-балканізми *белега, ватра, букурійє, струнка, Карпати, Говерла, Магура* та ін, 4) тюркські та ірано-арабські балкано-карпатизми *гердан, легін, рахман чаус, чичка* та ін, 5) грецькі балкано-карпатизми *бесаги, калугер, колиба, коливо, кут'а* та ін [7]

У статті проведено етимологічне дослідження історичного розвитку кількох топонімів та оронімів із східнокарпатської ономастики, відомих також у південних слов'ян (з певними фонетичними відмінностями) *Випчина, Випче, Крента, Магура, Хотимир*

Список літератури 1 *Ленин В І* Повне зібрання творів, т 51 2 *Бернштейн С Б* Очерк сравнительной грамматики славянских языков М, 1961 3 *Иллич-Свитыч В М* Лексический комментарий к карпатской миграции славян — Известия АН СССР, 1960, т 19, вып 3 4 *Кобылянских Б В*. Гудульський говір і його відношення до говору Покуття — У кн Діалектологічний збірник К, 1928 5 *Кобылянський Б В* Діалект і літературна мова К, 1960 6 *Кобылянський Б В* Лексичні паралелізи в говорах української і південнослов'янської мов — У кн Праці 12-ї Республіканської діалектологічної наради К, 1971 7 *Кобылянський Б В* Можно ли говорить о своеобразном балкано-карпатском союзе языков? — В сб Симпозиум по проблемам карпатского языкознания М, 1973 8 *Кобылянський Б В* З ономастики східнокарпатського ареалу — У кн Культура і побут населення українських Карпат Ужгород, 1973—1974 9 *Нахтигал Р* Славянские языки М, 1963 10 *Нимчук В В* Питання про зв'язки закарпатських говорів з південнослов'янськими говорами — У зб Тези доповідей 5-ї Міжвузівської республіканської славистичної конференції Ужгород, 1962 11 *Ониськевич М М* Питальні заперечні та означальні займенники західних говорів УРСР у світлі даних лінгвогеографії — У кн Дослідження і матеріали з української мови, т 6 К, 1964 12 *Ониськевич М М* Бойківсько-південнослов'янські мови паралелі — У кн Праці 12-ї Республіканської діалектологічної наради К, 1971 13 *Панькевич І* Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей ч 1 Прага, 1938 14 *Панькевич І* Нарис історії закарпатських говорів — Acta Universitatis Carolinae Praga, 1968 15 *Панькевич І* Українсько-болгарські мови зв'язки в Семигороді — Slavica, т 24 Прага, 1955 16 Правда, 1976, 22 ноября 17 *Самійленко С П* Нариси з історичної морфології української мови, ч 2 К, 1970 18 *Толстой Н И* Об изучении полесской лексики — В кн Лексика Полесья М, 1968

Краткое содержание

Робота посвящена межславянським мовним зв'язкам, в частині східно-южнославянським, в області лексических паралелій в говорах карпато-балканського ареалу Дан анализ славяноведческих работ русских и украинских ученых за последние десятилетия Обращается внимание на важные открытия В М Иллича-Свитыча (Карпаты-Югославия-Болгария) и Н И Толстого в сфере изоглос «Полесье-Карпаты-Балканославия» Предлагается классификационная схема архаизмов и заимствований в исследуемых говорах, а также излагаются мысли автора о «балкано-карпатском союзе языков»

Т М ВОЗНИЙ, доц.,
Львівський університет

СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА СХІДНО- І ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДІЄСЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

У системі дієслів іншомовного походження значне місце займають деривати з суфіксом *-ізува-* (*-изува-*) в українській мові та їх структурні відповідники в інших слов'янських

мовах (рос **-изирова-**) **-изова-**, білорус **-ізава-**, **-ызава-**, болгар і макед **-изира-**, сербо-хорв **-изова-**, **-изира-** **-иса-**, словен **-iziga-**.

Основним фактором творення нових лексем від слів іншомовного походження є соціально-економічні, політичні умови, а також розвиток науки, культури, техніки, літератури, мистецтва. Ще в «Маніфесті Комуністичної партії» К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «Плоди духовної діяльності окремих націй стають загальним надбанням. Національна односторонність і обмеженість стають все більш і більш неможливими» [1, с. 413].

Комплектування дієслів з іншомовними афіксами проходило не тільки внаслідок творення нових слів від іншомовних основ на власному мовному ґрунті, але й внаслідок впливу однієї слов'янської мови на іншу. Великий вплив на засвоєння слів іншомовного походження, у тому числі й дієслів з суфіксом **-ізува-/изува-**, не тільки в українській та білоруській мовах, але й в деяких південно-слов'янських мала російська мова [3, 4, 5, 6, с. 209—212, 7, 11, с. 370].

Дієслова іншомовного походження з суфіксом **-ізува-/изува-** в українській мові, як і їх структурні відповідники у південно- та східнослов'янських мовах, мотивуються іменниковими, рідше — прикметниковими основами і виявляються у кількох словотвірних типах.

Неперехідні дієслова з цими суфіксами можна розділити на два типи.

І Дієслова із загальним значенням «займатися тим, на що вказує твірний іменник». Деякі дієслова з таким значенням мотивуються безсуфіксними іменниками чоловічого та жіночого роду укр *сигналізувати, моралізувати*, рос *сигнализировать, морализировать**; білорус *сигнализавець, морализавець*, болгар *сигнализирам, морализирам*, макед *сигнализира, морализира*, сербохорв *сигнализирати, морализирати* і *моралисати*, словен *signalizirati, moralizirati*.

Частина дієслів мотивується іменниками з суфіксами **-ізм, -ій, -ат, -из (-из-а)** укр *соціологізувати, гербаризувати*, рос *социологизировать, гербаризировать*, білорус *гербарызаваць*, *дагматызаваць*; болгар *социологизирам, хербаризирам*, макед *вокализира, сербохорв вокализувати і вокализирати*.

Дещо більше лексем, мотивованих іменниками жіночого роду на **-ізація, -изація, -ія, -іка** укр *іронізувати, симпатизувати*, рос *иронизировать, симпатизировать*, білорус *іранізаваць, сімпатызаваць*. Аналогічні утворення вживаються й в південно-слов'янських мовах болгар *теоретизирам, полемизирам*, макед *теоретизира, полемизира*, сербохорв *теоретизувати, симпатизирати*, словен *ironizirati, simpatizirati*.

---

* Про дієслова з цим суфіксом у сучасній російській мові див роботу [2].

2 Дієслова зі значенням «перебувати у стані, названому мотивуючим іменником» З таким значенням вживаються дієслова укр *агонізувати*, рос *агонизировать*, білорус *аганізаваць*, болгар *агонизирам*, макед *агонизира* У сербохорватській мові їм відповідає словосполучення *бити у агонію*, *бити на умору*, а в словенській — словосполучення та утворення з суфіксами *-a-*, *-e-* *biti v agoniji*, *umirati*, *hioreti*

Значно більше перехідних дієслів, які виявляються у таких типах

1 Дієслова зі значенням «перетворювати в те, на що вказує твірна основа» Дієслів з таким значенням у східно- і південнослов'янських мовах небагато Майже всі вони мотивуються безсуфіксними іменниками чоловічого роду з конкретним значенням укр *кристалізувати*, *мінералізувати*, рос *кристаллизировать*, *минерализировать*, білорус *крышталізаваць*, *мінералізаваць*, болгар *кристалізірам*, *каналізірам*, макед *кристалізіра*, *каналізіра*, сербохорв *кристалізірати*, *капіталізірати*; словен *hibridizirati*

Деякі з них утворені від іменників на *-ія* укр *монополізувати*, рос *монополизировать*, білорус *мананалізаваць*, болгар *монополізірам*, макед *монополізіра*, сербохорв. *монополізірати*.

2 Дієслова зі значенням «постачати, привносити те, на що вказує твірна основа» У кожній зі східно- і південнослов'янських мов декілька десятків дієслів мають значення «постачати, привносити те, на що вказує твірна основа» Більшість з них мотивується безсуфіксними іменниками чоловічого роду укр. *автоматизувати*, *моторизувати*, рос *автоматизировать*, *моторизировать*, білорус *матарызаваць*, *тэлефанізаваць*

Аналогічні утворення є й в південнослов'янських мовах болгар *каналізірам*, *механізірам*, макед *каналізіра*, *механізіра*, сербохорв, *моторизовати*, *наркотизовати*, словен *avtomatizirati*, *motorizirati*

Окремі з них мотивуються іменниками жіночого роду укр. *машинізувати*, *педалізувати*, рос *машинизировать*, *педализировать*, білорус *машынізаваць*, *педалізаваць*, болгар *машинізірам*

Поодинокі дієслова утворені від суфіксальних іменників чоловічого роду на *-ізм* (сербохорв *-изам*) укр *механізувати*, рос *механизировать*, білорус. *механізаваць*, болгар *механізірам*, сербохорв *механізірати*, — жіночого роду на *-ія* укр. *бактерізувати*, рос *бактеризовать*, білорус *бактерызаваць*

3 Дієслова зі значенням «робити те, піддавати тому, на що вказує твірна основа» Дієслова з цим значенням утворюють один з найбільш продуктивних типів як у південнослов'янських, так і в східнослов'янських мовах

У порівнянні з дієсловами інших словотвірних типів лексеми ці тільки зрідка мотивуються безсуфіксними іменниками чоловічого та жіночого роду укр. *паралізувати*, *тероризувати*; рос *парализировать*, *терроризовать*, білорус *паралізаваць*, *тэ-*

парызаваць, болгар тероризирам, макед тероризира, сербохорв тероризовати

У південно- і західнослов'янських мовах деякі з цих дієслів мотивуються безсуфіксними іменниками жіночого роду болгар *хипнотизирам, парализирам*, макед *хипнотизира, парализира*, сербохорв *хипнотизирати і хипнотисати, парализирати і парализати*, пол *hipnotyzować*, чес *hypnotisovati і hypnotizovati*, словен *hypnotizovati*, верхньолуж *hypnotizować*

Більшість дієслів цього типу виявляють паралельний структурний зв'язок з твірними основами первинними безсуфіксними іменниками (здебільшого чоловічого роду), а навіть і прикметниками та іменниками на **-ізація (-изація)** Семантично вони здебільшого мотивуються суфіксальними іменниками на **-ізація (-изація)** Наприклад укр *авторизувати, мобілізувати, стилізувати*, рос *авторизовать, мобилизовать, стилизовать*, білорус *аўтарызаваць, мабілізаваць, стылізаваць*, болгар *авторизирам, мобилизираю, стилізірую*, макед *авторизира, мобилизира, стилізира*, сербохорв *ауторизирати і ауторизовати, мобилизирати і мобилисати, стилізірати і стилізовати*, словен *avtorizirati, amortizirati, mobilizirati*

Поодинокі дієслова співвідносні ще з іменниками жіночого роду на **-ія, -ик(а), -ік(а)** укр *гармонізувати, електризувати, економізувати*, рос *гармонизировать, электризовать*, білорус *гарманізаваць, электрызаваць, эканамізаваць*, болгар *хармонізірую і хармонізірую*, *електризірую*, макед *хармонізира, електризира*, сербохорв *гармонизовати, економизовати, електризовати*, словен *harmonizirati, harmonizirati*

4 Дієслова зі значенням «досягати результату, названого твірним іменником» З таким значенням вживаються лише окремі дієслова, утворені здебільшого від безсуфіксних іменників чоловічого або жіночого на **-истика** укр *стандартизувати, характеризувати*, рос *стандартизовать, характеризовать*, білорус *стандартызаваць, характэрызаваць*; болгар *стандартизірую, характеризираю*, макед *стандардизира, характеризира*, сербохорв *стандардизовати і стандардизирати, характерисати і характеризирати*

5 Дієслова зі значенням «робити таким, як на це вказує мотивуючий прикметник» Дієслова з цим значенням утворюються від різних структурних типів прикметників іншомовного походження, а окремі з них і від лексем слов'янського походження Такі дієслова переважно з'явилися у східно- і південнослов'янських мовах під впливом російської Наприклад укр *більшовизувати, воєнізувати, яровизувати, озимизувати*, рос *большевизировать, военизировать, яровизировать, озимизировать*, білорус *большавізаваць, ваянізаваць, яравізаваць, азімізаваць*, болгар *большевізірую, яровізірую*, макед *большевізіра, советізіра*, сербохорв *большевізовати, јаравізірати*

Багато дієслів цього типу одночасно мотивуються прикметниками й іменниками

Твірні прикметники вживаються з такими суфіксами **-н-** (при творенні дієслів звичайно випадає) укр *конкретизувати, стабілізувати*, рос *конкретизировать, стабилизировать*, білорус *канкрэтызаваць, стабілізаваць*, болгар *конкретизирам, стабилизирам*, макед *конкретизира, стабилизира*, сербохорв *конкретизувати і конкретизирати, стабилизирати*, словен *aktivizirati, -атичн-* (болгар і макед **-атичен-**, сербохорв **-атичан-, -атичн-**, словен **-atičen**) укр *драматизувати, систематизувати*, рос *драматизировать, систематизировать*, білорус *драматызаваць, систематызаваць*, болгар *драматизирам, систематизирам*; макед *драматизира, систематизира*, сербохорв *драматизувати і драматизирати, систематизувати і систематизирати*, словен *sistemizirati, -ічн-/ичн-* укр *архаїзувати, типизувати*, рос *архаизировать, типизировать*, білорус *тыпізаваць, паэтызаваць*, болгар *типизирам, поетизирам*, макед *романтизира, поетизира*, сербохорв *типизувати і типизирати, поетизувати і поетизирати, -арн-* укр *вугляризувати, популяризувати*, рос *вугляризировать, популяризовать*, білорус *вуглярызаваць, популярызаваць*, болгар *вугляризирам, популяризира*, макед *вугляризира, популяризира*, сербохорв *вугляризувати і вугляризирати, популяризувати і популяризирати, -ован-, -ов-* укр *цивілізувати*, рос *цивилизировать*, білорус *цывілізаваць*, болгар *цивілізовам*, макед *цивилizира, сербохорв цивилizувати і цивилizирати, -альн-* укр *інтернаціоналізувати*, рос *интернационализировать*, білорус *інтэрнацыяналізаваць*, болгар *індустріалізіра-рам*, макед *індустріалізіра, сербохорв індустріалізувати і індустріалізірати*, словен *industrializirati, socializirati, -ицьк-* (рос **-истск-**, білорус **-іцк-**, болгар **-ичк-**) укр *більшовизувати*, рос *большевизировать*, білорус *бальшавізаваць*, болгар *більшевізірам*, макед *большевізіра, сербохорв большевізувати і большевізірати, -ськ-/ск-* укр *пролетаризувати*, рос *пролетаризовать*, білорус *пралетарызаваць*, болгар *пролетаризирам*, макед *пролетаризира, сербохорв пролетаризувати і пролетаризирати*, словен *proletarizirati*

У південно- і східнослов'янських мовах виявляються різносуфіксальні, однокореневі ряди дієслів, але не в однаковій кількості. В українській і білоруській мовах їх небагато укр **-ізува-/ува-** *екранізувати — екранувати, активізувати — активувати*, білорус **-ізава-/ава-**, *екранізаваць — екрановаць*. Багато однокореневих дієслів з суфіксами **-изирова-/изова-** у сучасній російській мові *авторизировать — авторизовать, гальванизировать — гальванизовать, детализировать — детализовать, минерализировать — минерализовать* [2, с 172—173]

У південнослов'янських мовах найбільше суфіксальних паралелізмів у сучасній сербохорватській мові. У східній частині цієї мовної території частими є дієслова на **-иса-, -изова-**, тоді як у західній частині панівними є форми на **-изира-** [9, с 139, 10, с 608, 12, с 174—175]. Внаслідок цього з'явилися однокореневі, але різносуфіксальні ряди дієслів на **-изова-/изира-** *тероризо-*

вати — тероризирати, ауторизовати — ауторизирати, екранизовати — екранизирати, — а також -изова-/-изира-/-иса- електризовати — електризирати — електрисати, гармонизовати — гармонизирати — гармонисати

У сучасній болгарській мові наявні непродуктивні суфіксальні ряди на *изира-/-изува-*. *идеалізірам — идеалізувам; -изира-/-ира-* *хармонізірам — харманірам*, *изова-/-изува-* *цивілізувам — цивілізувам*, у македонській [8, с 121] *-иса-/-из/-ира-/-исува* *категориса — категорисува — категоризира*

Здебільшого з різним значенням виступають поодинокі паралелізми у словенській мові на *-ира-/-izira-* *harmonirati — harmonizirati, kolektivirati — kolektivizirati, -i-/-izira-* *elektriti — elektrizirati, magnetiti — magnetizirati* [13, с 61]

Типологічне зіставлення структури українських дієслів з суфіксом *-ізува-/-изува-* (рос *-изирова-/-изова-*, білорус *-изава-/-ызава-*, болгар *-изира-*, макед *-изира-*, сербохорв *-изова-*, *-изира-*, *-иса-*, словен *-iziga-*) показує, що семантична та словотвірна структура цих східно- і південнослов'янських дієслів є дуже близькою, а більшість дієслів є словами інтернаціонального походження

Список літератури 1 *Маркс К, Енгельс Ф* Твори, 2-е вид, т 4. 2 *Авилова Н С* Слова интернационального происхождения в русском литературном языке нового времени Глаголы с заимствованной основой М, 1967 3 *Андрейчин Л* Ролята на руският език в развитието на съвременния български книжовен език — Български език, 1952, кн 3—4 4 *Андрейчин Л* К вопросу о влиянии русского языка советской эпохи на развитие современного болгарского языка — Вопросы языкознания, 1958, № 4 5 *Блодид І К* Розвиток мов соціалістичних націй СССР К, 1967 6 *Иванова З* Функционирование некоторых заимствованных слов в системе болгарского языка (в свете влияния русского языка советской эпохи на болгарский) — Годишник на Софийския университет Факултет по славянски филологии, т 64 София, 1970 7 *Коломєць В Т* Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період К, 1973 8 *Минова-Гуркова Л* Неко характеристики на глаголите на *-(из)ира* во македонскиот литературен јазик — Македонски јазик, т 17 Скопје, 1966 9 *Ристић О* Однос основа и наставана *-овати, -исати, -ирати* глагола страног порекла — Наш језик Нова серија, кн 18, св 3 Београд, 1970 10 *Степановић М* Савремени српскохрватски језик Граматичка система и книжевно језичка норма Увод Фонетика Морфологија Београд, 1964 11 *Стефанов С* За произхода и употребата на глаголите с наставка *-изирам* — Български език, 1954, кн 4 12 *Brabec J Hraste M Zivković S* Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika Zagreb 1954 13 *Bunc St* Tuzke v slovenskem knjižnem jeziku — Jezik in slovstvo, 19 Ljubljana, 1963/1964

Краткоє содержание

В статье анализируется семантико-словообразовательная структура глаголов иностранного происхождения в восточно- и южнославянских языках, образованных при помощи суффиксов укр *-ізува-/-изува-*, рус *-изирова-/-изова-*, белорус *-изава-/-ызава-*, болгар *-изира-*, макед *-изира-*, сербохорв *-изова-*, *-изира-*, *-иса-*, словен *iziga-* В лексико-семантическом плане среди них выделяется два типа переходных и пять типов переходных глаголов, по-разному распространенных в каждом из южно- и восточносла-

вянських мов. Глаголи іноземного походження мотивуються різними структурними типами імен іменників та прикметників. Вони утворюють різносуфіксальні словообразовательні ряди слів з однаковими коренями в кожному з аналізованих мов.

---

*В. П. АНДЕЛ, доц.,
Львівський університет*

ЗБАГАЧЕННЯ ЧЕСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

На сучасному етапі розвитку соціалістичних відносин створилися передумови для вишукання нових якостей чеської літературної мови, розширення та збагачення її новими засобами. Традиційні шляхи, що сприяють еволюції літературної мови (школа, художня література), зберігаючи свої функції та специфіку, відстають за можливостями у відображенні змін, що відбуваються у суспільстві. Найбільш гнучким у цьому плані на сучасному етапі виявився публіцистичний жанр писемної та усної мови масової інформації, через який відбувається трансформування в літературну мову нових засобів.

Найважливішими якостями цього жанру є щоденна, синхронна соціальним вимогам реакція на події та одночасна відповідь, втілена в засоби сучасної чеської літературної мови. Специфіка і стиль засобів масової інформації накладають своєрідний відбиток на структурні особливості чеської літературної мови як засобу щоденної комунікації. Це явище продовжує розвиватися і заслуговує на вивчення.

Зміни в чеській мові, особливо в її лексиці, викликані до життя соціалістичним будівництвом, посилюються досягненнями НТР.

У сучасній чеській мові поруч з традиційною тенденцією до універбізації відбуваються досить інтенсивні процеси мультивербізації, що супроводжуються а) паралельним переосмисленням первісних значень, б) необхідним позначенням нових лексико-семантичних якостей початкових опорних слів в системі гермінолексики.

Слова та найменування спеціального призначення проникають за рамки відповідних стилів і спеціальних сфер, включаються в щоденну мовну практику, позначаючи процеси людського пізнання, дії, акти, діяльність, відносини, стани, властивості, явища, зміни та наслідки дій.

На думку дослідників, лексика сучасної чеської мови на 90% поповнюється за рахунок слів і значень із професійних та спеціальних сфер.

Динаміка розвитку матеріальної та духовної культури в умовах розвинутого соціалізму та НТР свідчить про помітне випередження змісту та відставання форми. Можливо цим можна пояснити виникнення невідповідних словотворчим законам мови назв, надання пріоритету багатослівним назвам та семантичному способу словотвору.

Питання поповнення лексики сучасних слов'янських літературних мов розглядаються в багатьох роботах, проте праць, що опираються на всебічний аналіз нових конкретних фактів, ще мало. Як правило, дослідники, зосереджуючи свою увагу на певній особливості, випускають з поля зору загальні тенденції розвитку мови на сучасному етапі. Багато нового в дослідженні мови масової інформації внесли роботи В. Г. Костомарова, Я. Містрика, М. Гошовської та ін. [10, 11, 7].

Соціалістичне будівництво впливає на поступову зміну соціальної структури носіїв мови. З'являються нові галузі виробництва, на вдосконаленій матеріальній базі розширюються старі. Кожний з видів виробництва охоплює великі колективи виробників, в середовищі яких формується відповідний тип професійного мовлення з властивими для нього спеціальними засобами номінальних структур. Як правило, все, чим живуть такі виробничі ареали, фіксується й засобами масової інформації, в тому числі пресою. Тут публікуються, крім суспільно-політичних, тексти на різну виробничу тематику, яка визначає вид виробництва: технічна, адміністративна, наукова, культурна, медична, природнича, промислова, сільськогосподарська, транспортна та ін.

Професійні типи мовлення, властиві кожному з таких виробничих колективів, інколи в мовознавчій літературі називаються новими мовами, що, звичайно, не відповідає суті явища. Найбільш вірогідним є той факт, що окремі типи професійного мовлення поступово переймають ті функції, які завжди були властиві діалектам.

Природно, що професійне мовлення, у свою чергу, розвивається за рахунок різних джерел, в тому числі й із засобів спеціальної термінології. Відомо, що цьому сприяє також процес переосмислення й лексикалізації. У свою чергу засоби літературної мови, наприклад вільні словосполучення, після довгого вживання стають постійними і, в залежності від функцій, нерідко виступають в системі термінології, стають одиницями фразеології. Деякі зі згаданих явищ розглядають у своїх роботах В. В. Виноградов, О. С. Ахманова, Р. А. Будагов, М. Докуліл, В. Крштек, А. Єдлічка та ін. [4, 1, 3, 6, 9, 8].

В історії чеської мови відповідна інтенсифікація творення нових найменувань і загального збагачення лексики після суспільно-політичних та соціально-економічних зрушень спостерігалась не раз. Проте вона не досягла того рівня, який спостерігається в наш час.

Як уже згадувалось, із усіх видів масової інформації, що відіграють немалу роль в процесах збагачення чеської мови інтелектуальними засобами, тобто, як правило, абстрактними назвами, виділяється преса

Мова преси є своєрідним трамплином, з якого слова зі сфер термінології, професійного мовлення та діалектів потрапляють у загальний вжиток

Процес інтелектуалізації мови посилюється внаслідок виникнення великої кількості абстрактних назв на позначення якісно нових процесів, дій, діяльності, активів, відношень, станів, властивостей, якостей, результатів процесу, які спостерігаються в постійних змінах об'єктивної дійсності

Творення найменувань вказаного типу не відрізняється від відомих традиційних способів словотвору Активним на сучасному етапі у творенні абстрактних назв, поряд з морфологічним способом словотвору, є семантичний Помітне місце в збагаченні абстрактної лексики займає запозичення слів та словотворчих засобів з інших мов

Стверджуючи роль преси в розглядуваному питанні, ми опираємося на наші спостереження та висновки, зроблені на основі фактів із газети «*Rudé právo*» та журналів «*Tvorba*», «*Československý svět*», «*Literární měsíčník*» за 1977 р

Опис та аналіз проводиться в двох основних площинах а) встановлення способів словотвору й ступеня продуктивності типів, б) основні лексико-семантичні якості нових найменувань, особливо в розширенні системи абстрактної лексики Не залишаються поза увагою й деякі інші супровідні явища екстра- та інтралінгвістичного плану

Морфологічний спосіб словотвору сприяє виникненню однослівних найменувань з чітко визначеною структурою й новим лексико-семантичним навантаженням Таким же способом утворена значна частина нових назв, що зустрічаються в текстах вказаних джерел

За ступенем продуктивності виділяються словотворчі типи з формантами *-aní, -ení, -ost, -ství, -ø(-b)* За допомогою формантів *-aní, -ení* та основ дієслів утворюються назви на означення процесів, дій, діяльності, професій, відношень, результатів дії, наприклад *zestárnění, rodinkaření, vylepšení, uplatňování, zpochybňování, zespolečenšťování* Як правило, семантика вказаних назв визначається змістом вербального елемента в складі словотворчої основи До таких же словотворчих типів відносяться гібридні утворення, які складаються із запозичених основ і відповідно чеських формантів *promenáďování, silažování, zkvalitňení, absolvoování, zkvalitňování, dekorování, programování*

Виникнення таких гібридів у мовній практиці викликано не лише потребою назвати нові явища, але й необхідністю вираження більшої динаміки дії, порівняно з запозиченими, нерідко вже лексикалізованими словами типу *lukvidace, dekorace, prome-*

náda, konverzace, konstrukce, які входять у склад відповідних синонімічних рядів

Зберігає продуктивність і словотворчий тип з формантом *-ství* переважно для означення дії, діяльності, професії, типу виробництва, рідше властивості на базі основ відносних прикметників та іменникових основ, наприклад *janouškouství, dřávcovství, uplatkářství, ošeiřovatelství, bramborářství*

У сучасній мовній практиці, як свідчать факти, зростає вторинна продуктивність словотворчого типу з нульовим суфіксом типу *skluz, rozlet, přečin, posun, zvat, úhyn, dopad, omak, střet*, що означають одноактну дію і виявляють помітні тенденції до лексикалізації

Високий ступінь продуктивності зберігає словотворча модель з формантом *-ost* на означення понять властивості Цей же формант ліг в основу виникнення нового словотворчого типу на означення абстрактних понять активно невираженої дії Таки слова в науковій літературі вже одержали назву «статистичних» Вони означають можливість або здійснення в неодноразовому вияві певних дій, процесів, що є немовби мірилом потенції або констатацією прояву в дії певних ознак когось або чогось До їх складу входять похідні основи прикметників з обов'язковим вербальним елементом, який вносить в їх семантику значення поцесуальності, наприклад *prodejnost, propustnost, plynulost, odrazivost, návštevnost, rozvodovost, sjízdnost, zpěvnost, realizovatelnost, soutěživost*

Синтаксико-морфологічний спосіб словотвору, порівняно з морфологічним, при творенні складних слів (комползит та зрощень) проявляє себе незначною мірою

Серед цих структур немало калькованих найменувань Вони несуть аналогічне розглянутим вище типам лексико-семантичне навантаження, наприклад *spolurozhodování, soběstačnost, svépomoc, maloměštnost, dlouhodobost, velkorýsost, cílevědomost, zločinnost, spoluodpovědnost, akceschopnost, prvovýroba, velkovýroba, protidodávky, velkokšefty, vzduchotechnika* Рідше зустрічаються зрощення типу *seberealizace, sebeuspokojení, sebeurčení*.

Абстрактна лексика чеської мови активно поповнюється новими елементами з іншомовного джерела Ці елементи в свою чергу після включення у морфологічну систему чеської мови нерідко стають новими твірними основами, наприклад *hegemonismus, parazitismus, antisovětiismus, konjunkturalismus, čechoslovakismus, kybernetizace, kompletizace, tranzistorace, resortismus, kvadroreprodukce, selektivita, telekomunikace* Вони означають нові явища та процеси, викликані досягненнями науково-технічного прогресу й розвитком суспільно-політичної думки.

Загальні тенденції інтелектуалізації та термінологізації чеської мови реалізуються, з одного боку, вживанням термінів і термінолексикон з прямим значенням, а з другого — переосмислених найменувань Найактивнішу роль в засвоєнні елементів професійної термінології та термінолексикон відіграють тексти

масової інформації. З дериваційних прийомів в даних текстах виділяється семантичний спосіб словотвору. Його дія поширюється як на слова та словосполучення, в основу яких лягли первісно-чеські словотворчі елементи, так і на елементи, запозичені з інших мов.

У мовній практиці описувані тут абстрактні назви, повторюючись в усних формах літературної мови та професійному мовленні, одержують своє друге основне або додаткове лексико-семантичне значення, яке в кінці усталюється в текстах публіцистики та інших жанрах, реалізованих літературною мовою, наприклад *sfízdnost, prašnost, maloměšř'actví, konfrontace, racionalizace, kultivace, diagnostika* та ін.

Проте найбільш інтенсивно абстрактні виражальні засоби збагачуються за рахунок трансформації із сфери термінології неоднослівних словосполучень без супровідного переосмислення, хоча і з нетотожним, порівняно з однослівними назвами, змістом.

У мовній практиці склалася така ситуація, коли відповідне слово з закріпленням за ним певним значенням вже не може передавати нових якостей, які з'явилися у змісті означуваного ним поняття, внаслідок дві екстралінгвістичних причин та змін. Нашарування нових значень до існуючого первісного в даному понятті викликає необхідність додаткового, уточнюючого цей новий зміст лексичного елемента без обов'язкового одночасного переосмислення опорного слова вказаного комплексного виразу. Так чи інакше додаткова семантична ознака вноситься уточнючими словами, наприклад *mírově soužití, socialistická humanismus, produktivita práce, uvolňování náptěti, biologická zralost, ozdravování ovzduší, mezinárodní dělba práce* та ін.

Спочатку такі словосполучення є вільними, а від частого вживання у мовній практиці вони стають синтаксично зв'язаними комплексними назвами, лексикалізованими, які є близькі за функцією та способом передачі інформації до фразеологізмів, наприклад *zásada nepoužití síly, společenské zřídění, helsinské zásady, socialistická ekonomická integrace, státní znak kvality, socialistické soutěžení, zlepšovací návrh, pracovní kázeň, ochrana životního prostředí*.

Проте певна частина подібних словосполучень має властивість підлягати процесу переосмислення. Правда, порівняно з попередньою групою словосполучень, вони вживаються далеко рідше. Основна їх відмінність від згаданих вище заключається в додатковій властивості — передачі образності, яка підсилює зміст поняття та його виражальні можливості. Характерно, що поряд з загальним первісним значенням окремих слів вони падають при цьому властивостей терміна у комплексній назві. Новий, доповнюючий семантичний відтінок нашаровується на опорні слова у формі узгодженого або неузгодженого означення. При цьому переосмислення торкається всього словосполучення, наприклад *studená válka, napjatá atmosféra, zelená revoluce*,

demonstrace síly, politika otevřených dveří, morálně politický klímát

Розширення абстрактної лексики чеської мови шляхом семантичного словотвору, що охоплює однослівні та багатослівні форми, відбувається, згідно з визначенням практичним вживанням, правилами регулярності. Найчастіше в текстах періодики вживаються оформлені за правилами морфології та синтаксису словосполучення, які можна виразити схемами а) модифікуючий прикметник+опорне слово, іменник у наз відмінку *proletářský internacionalismus*, б) опорне слово, іменник у наз відмінку+модифікуюче слово, іменник у род відмінку *dělna práce*, в) модифікуюче слово, прикметник+опорне слово, іменник у наз відмінку+модифікуюче слово, іменник у род відмінку *socialistická dělna práce*

Необхідно підкреслити, що утворення багатослівних структур, загальних і термінологічних, на означення нових абстрактних понять у сучасній чеській мові нерідко відбувається за зразком російської, яка в цьому відношенні має значний досвід і багаті засоби вираження. Очевидно, цим у першу чергу можна пояснити наявність великої кількості калькованих виразів типу *jakost produkce, státní znak kvality, mobilizace unitřních rezerv, socialistický způsob života, ochrana životního prostředí, pracovní kázeň* та багато ін

Подібні сполучення, з одного боку, поповнюють термінологіку, а з другого — стають загальноживаними елементами літературної мови. Аналізований нами тип багатослівних одиниць термінологіки є важливим фактором, який у наш бурхливий час виключає чи злагіднює можливий в іншому випадку інтенсивний характер накопичення нових однослівних назв для абсолютно всіх нових понять або їх варіантів, усуває труднощі, пов'язані з необхідністю засвоєння величезної кількості нових лексем.

Велике значення для динаміки мовного розвитку має екстралингвістичний фактор. Для цього фактора у наш час проявляється у нових політичних, економічних та культурних досягненнях соціалізму, що знаходить своє відображення у виражальних засобах чеської та інших слов'янських мов, зокрема в їх інтелектуальній лексиці.

Розширення тенденцій вживати абстрактні поняття, в тому числі й термінологічні, за допомогою комплексних виразів, посилюється ще й наявністю в багатьох словосполученнях міжслов'янського лексичного елемента у вигляді первісно-слов'янських та запозичених слів, які більшою або меншою мірою вживаються віддавна в слов'янських мовах переважно з аналогічним значенням. А це, у свою чергу, має немале значення у ході взаємного обміну інформацією між країнами соціалістичної співдружності. Спільна ідеологія, співробітництво та спільна мета цих країн ще більше підсилюють потреби у спільній або близькій термінологічній номенклатурі. Зросло ще більше зна-

чення російської мови, з багатих засобів якої викликаються до життя нові назви за рахунок власних і знову запозичуваних іншомовних слів. З російської мови вони переходять до інших слов'янських і неслов'янських мов або стимулюють виникнення відповідних калькованих структур. Таким чином, аналізований нами тип абстрактних назв і словосполучень нерідко набуває якостей інтернаціоналізмів або близьких їм функцій.

Список літератури 1 Алманова А С Очерки по общей и русской лексикологии М, 1957 2 Білодід І К Деякі аспекти взаємодії пізнавальної та естетичної функції мови — У зб На магістралях науки К, 1976 3 Будагов Р А Человек и его язык М, Изд-во МГУ, 1976 4 Виноградов В В Русский язык М Учпедгиз, 1947 5 Костомаров В Г Русский язык на газетной полосе М, 1971 6 Dokulil M Tvoření slov v češtině Teorie odvozování CSAV Praha, 1962 7 Honowska M Język prasy osobliwy twór socjalny — Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego Warszawa, z 30, 1972 8 Jedlička Al Spisovný jazyk v současné komunikaci — Acta universitatis Carolinae Philologica Praha, 1974 9 Křístek V Socialistické období ve vývoji českého jazyka — NR, 1975, č 2 10 Mustřík J Slovník tlače Bratislava, 1969 11 Pisarek W Frekwencja wyrazów w prasie Kraków, 1972

Краткое содержание

Социалистическое строительство непосредственно затрагивает развитие духовной жизни общества, что находит свое отражение в выразительных средствах языка.

Качество и структура новых лексических элементов, являющихся реакцией на требования общественной практики, регулируются и координируются внутренними языковыми законами. Аналогичные процессы происходят и в современном чешском языке. Продолжается интенсивная его интеллектуализация, в первую очередь, вследствие значительного пополнения лексики новыми словами и словосочетаниями, в частности и за счет терминов, обозначающих абстрактные понятия. Обращает на себя внимание усилившаяся роль семантического способа словообразования.

Новые названия и сочетания терминологического назначения из разных производственных сфер трансформируются в общелитературный язык через профессиональную речь и все виды средств массовой информации.

Г С ТОКАР, доц.,
Ужгородський університет

ПРИЧИНОВІ ПРИЙМЕННИКИ VSLED І ВСЛЕДСТВИЕ (НА) У ПІВДЕННО- СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Прийменник, утворений від іменника зі значенням наслідку, результату, відомий в усіх східнослов'янських і західнослов'янських мовах. В основі причинового прийменника в цих мовах лежить, однак, не іменник *след*, а його похідні — *следствие*, *наслідок*, *důsledek*, *následek*, *dósledok*, *následok*. При-

йменники, утворені від цих слів, Ф Копечний називає «терці-альними» [23, с 239] Серед південнослов'янських мов такий приименник вживається тільки у болгарській мові В сербохорватській і словенській мовах знаходимо секундарний приименник, що утворився від слова *sled* за моделлю *v*+знах відм-*услед*, *vsled*, хоча в значенні «наслідок», «результат» і тут вживаються іменники з похідною основою — *следственност*, *последница* (сербохорватська мова), *posledica*, *nasledek* (словенська мова)

Уживаність приименника в південнослов'янських мовах не однакова У літературі з словенської мови *vsled* у причиновому значенні або взагалі не згадується, або згадується тільки як приклад неправильного вживання приименників [24, 28, с 277, 35, с 144]

Не в усіх працях наводиться і сербохорватське *услед* Мається на увазі не тільки дослідження таких авторів, як В Карджич [11, 16], Дж Даничич [4], написані в час, коли приименник ще не утворився, або, в усякому разі, не був поширеним, але і більш пізні роботи [8, 3, 2, 34, 5, 7] Однак в останні два-три десятиріччя приименник *услед* усе частіше привертає увагу дослідників сербохорватської мови Так, наприклад, академік М Стеванович вказує на такі особливості приименника а) вживання його тільки в причиновому значенні, б) синонімічність у багатьох випадках з приименником *због*, в) вживання у значенні, близькому до значення *од*, г) корінна відмінність семантики та умов вживання *услед* від російського *вследствие* [18, с 252—253] Зіставлення цієї характеристики з характеристикою С Павешича [26, с 300], а також з даними словників [15, 19] дає підстави твердити, що в питаннях семантики та функціонування приименника багато дискусійного

Приименник *вследствие* (*на*) в граматиках і словниках болгарської мови наводиться частіше, хоча для точного визначення семантики конструкцій з *вследствие* (*на*) матеріал словників дає дуже мало [12, 14] Не містять більш чи менш повної характеристики приименника й граматики болгарської мови Тільки в спеціальній праці Р Павлової робиться спроба визначити специфіку *вследствие* (*на*) Але прямої відповіді на питання, в чому ж специфіка приименника, дослідження Р Павлової не дає Цьому значною мірою перешкодило й те, що автор визначає значення приименника, спираючись на семантику мотивуючого слова [10, с 19]

У даній статті визначається специфіка причинового значення конструкцій з приименниками *услед*, *vsled*, *вследствие* (*на*), умови вживання та ступінь вживаності приименника, час утворення приименника Робота виконана на матеріалі, зібраному в результаті обстеження великої кількості сербохорватських, словенських і болгарських текстів ХІХ—ХХ ст, на матеріалах Загальної картотеки словника словенської літературної мови Інституту словенської мови Словенської академії наук і мистецтв

(ЗК ICM), частково використовується і матеріал Белградської та Загребської словникових картотек Югославської АН, а також матеріал попередніх досліджень

Приступаючи до характеристики семантики прийменника, а точніше прийменникової конструкції, слід вказати, перш за все, на неоднорідність причинового значення конструкції, що значно ускладнює визначення семантики прийменника, внаслідок чого автори подають або дуже приблизне значення прийменника, приєднуючи по три-чотири синоніми [12, 14, 15], або зосереджують свою увагу на одному різновиді

Аналізований прийменник у сполученні з іменником, що називає дію, процес або якусь подію, означає причину, безпосереднім наслідком якої є та дія чи стан, яка названа керуючим словом. Не випадково багато авторів висувають на перший план значення наслідку, результату [10, с. 32, 26, с. 300]*, чому якоюсь мірою сприяє і генетичний зв'язок прийменника з іменником *наслідок*. Зауважимо, що про наслідок чи результат мова тут може йти тільки тоді, коли мати на увазі дію або стан, які виражаються керуючим дієсловом, саме вони є наслідком причини, що її означає конструкція з прийменником *услед, vsled, вследствие (на)*

Як видно з наведеного визначення семантики конструкції, у ролі залежного компонента виступають іменники зі значенням дії, процесу, події, тобто іменники, співвідносні за утворенням або семантикою з дієсловами *причання, читання, падання, лежання, превртання, лабання, схватання, буна, наредба, двобої, схрана, застої, смрт, покрет, опекотина* і т.п. (сербохорватська мова), *preiskava, zauživanje, poročilo, naročilo, brana, smehljaj, rižaba, ples, naglas, replika* (словенська мова), *съединение, мъчение, удар, промена, контракция, поява, борба, пожар, война* тощо (болгарська мова). Наведемо кілька прикладів: били су потпуно недоволни да попуне празнике које су настајале услед општег паданња свих вредности [Андр], Сандуци се услед гибанња непрестанно накречу [Іак], *V delec paj bi bil nastal e (iz a) vsled kipečega naglasa [Br], Kakor je bila prej skakavka omagala vsled plesa, tako je omagala sedaj vsled rižabe [Tavčar, Visoška kronika 1919, 78, ЗК ICM]*, Само в чешки *vsledствие* на фонетични промени се розвива е [Лек], , че България била страдајала *vsledствие* на *съединение* си с Источна Румелия [Конст]

Вживання конструкції з вказаною групою іменників переважає в усіх трьох мовах у сербохорватській мові воно становить 52% загальної кількості прикладів (у загальну кількість включаємо й вживання прийменника з займенниками — 17%), в словенській — близько 47 (20% становлять приклади з займенниками), у болгарській — 40 (22,5% прикладів з займенниками)

---

* На те, що прийменник означає причину як наслідок або причину і наслідок, часто вказують і Є. Г. Черкасова, З. І. Іваненко, Я. Оравець, А. Пасонь та деякі інші дослідники східнослов'янських та західнослов'янських мов

Отже, вживання *usled*, *vsled*, *вследствие* (*на*) з іншими семантико-граматичними групами іменників становить відповідно 23, 33, 37,5%. Саме з іменниками — назвами дій, процесів і подій конструкція зберігає свою специфіку. Ця специфіка особливо чітко проявляється в позиції після дієслів, так чи інакше пов'язаних зі значенням появи дії, стану чи ознаки, зміною в стані, а також після дієслів, у семантику яких входить вказівка на припинення дії.

При інших семантико-граматичних розрядах іменників у ролі залежного компонента конструкція з нашим прийменником має значення причини, яка сприяє звершенню дії, мотивує її, але безпосередньо не спричиняє, як у випадку, розглянутому вище. Порівн. *Usled* nedostatka važnijih vesti, preuveličavamo sitna događaja iz bivaka [Іак], али таква потреба настаје врло често услед сполних, тако речи техничких разлога [Гр]|| због, из разлога, *Tega leta sem bil vsled svoje naprednosti sprejet v Zvezo komunistov* [М Томшич]|| *zaradi, zahvaljujoč naprednosti Sicer pa je bila vsled polne lune decemberska poč svetla* [Finžgar, ZS III, 5, ЗК ICM]|| *zaradi polne lune*, Морфологически този език се обособява и подновява по отношение на прилагателните имена поради по-голямото участие на аналогията и вследствие на поголямата активност на формата за дат пад мн ч [Лек]. В останньому прикладі *вследствие* (*на*) та *поради* вживаються поряд як компоненти однорідних конструкцій.

Крім іменників зі значенням дії, процесу, події, які становлять більшість, у складі конструкції з характеризованими прийменниками можуть вживатися іменники, що означають а) різні ознаки (*специфіка, малобројност, пренапругнутост, неуједначеност, ступневитост, бјеснило, naprednost, активност, устойчивост, емоционалност*), б) причину та її різновиди (*разлог, мотив, прилика, болг причина*), в) модальний стан та деякі інші обставини (*потреба, могућност, одсуство, недостаток, фактор, интерес*).

Кількість прикладів з останніми трьома розрядами іменників набагато менша, ніж з іменниками, що означають дію, процес, подію. Однак робити висновок про неможливість чи навіть про більш-менш серйозні обмеження у вживанні цієї або іншої семантичної групи абстрактних іменників ми не можемо. Зате в усіх трьох південнослов'янських мовах конструкція не вживається або майже не вживається з конкретними іменниками в ролі залежного компонента, якщо не брати до уваги поодинокі приклади з іменниками — назвами хвороб і явищ природи, які ми виявили в сербохорватських і словенських текстах. Порівн. *Usled* кише и ватре се погасиле [Іак], има температуру услед маларије [Іак], *Vsled vroćine je ves trop krav zbežljal* [J Mlakar, JPS, I, 78, ЗК ICM].

У сербохорватських і словенських текстах, крім того, ми знайшли кілька прикладів на вживання *usled*, *vsled* у сполученні з конкретними іменниками — назвами речовин і живих іс-

тот. Услед ракије кретао се некако брже и лакше [Б Станковић], Zato je tuđi u zbirki tu pa tam ista beseda pisana drugače, то се веда услед различно старих певк и певцев [Бг]

На характер причинового значення прийменникової конструкції впливає і семантика керуючого дієслова. Цей вплив проявляється в тому, що а) при наявності в семантиці дієслова вказівки на виникнення чогось, появу дії чи стану, на зміни в стані або в ознаці найбільш чітко виступає спеціалізоване причинове значення (див вище), б) при позначенні дієсловом негативної дії чи стану конструкція максимально наближається своєю семантикою до *због, заради, поради* + іменник. Воце је много страдалo uslijed proletnih mrazova [S Pavešić], Sovražila (je tega človeka), ker je morala toliko pretrpeti vsled njega [Dušica I, ЗК ICM], а, напротив, положення оце се влоши вследствие младотурската политика на отоманизация [Док и мат], в) при наявності у дієслова заперчення конструкція означає причину-перешкоду. Нески се конњи увалили у мочвару, и услед изнемоглости не могу више да се дигну [Так], Vendar ga Tar kljub temu, da je bil z obrazom obrajen vanj, vsled temu ni mogel videti [M Svabič, ЗК ICM], него, от косто досега ние не сме се ползували вследствие познатото поведење на югославянското правителство [Док и мат]. С Павешич підкреслює, що *услед* вживається переважно, «коли ідеться про несприятливі обставини і перешкоди» [26, с. 300]. Наши спостереження не підтверджують цього положення. Аналізуючи конструкція в усіх трьох мовах може виражати і причину-мотив негативної дії чи стану, і причину-перешкоду, але це буває не так часто. Кількість прикладів з цими різновидами причини не перевищує 10—15%.

Як уже відзначали багато дослідників, конструкція з прийменником від форм іменника зі значенням наслідку, результату характерна в основному для книжно-літературних стилів у всіх слов'янських мовах. Це стосується в цілому і південнослов'янських мов, хоча тут знаходимо і багато специфічного. Болгарське *вследствие (на)* + іменник при досить частому вживанні стилістично дуже обмежене і «функціонує тільки у мові науковій, діловій, рідше публіцистичній» [10, с. 32]. У сербохорватській мові *услед* + рід від іменника також частіше вживається в наукових, науково-популярних і публіцистичних текстах, але нерідко воно зустрічається і в художній прозі. Крім того, наш матеріал дає підстави для висновку про те, що вживаність конструкції в сербохорватських текстах вища, ніж у хорватських.

Більшість словенських мовознавців, як уже згадувалося, якщо й наводять прийменник *vsled* серед засобів вираження причини, то попереджують про небажаність або помилковість його вживання [24, 28, с. 277, 35, с. 144].

Хочеться звернути увагу на досить часті «помилки» у вживанні похідних прийменників у ЗК ICM *vsled* представлено сорока прикладами з текстів 1879—1974 рр. У книзі А. Байця

«Словотвір словенської мови» прийменник *vsled* кваліфікується як новокнижний [20, с. 140] Правда, на думку А. Брезника [21, с. 132—186], а також Я. Дулара [22, с. 27—29, 33—34], М. Плетершика, А. Баєль і деякі інші автори з ремаркою «новокнижне» подають слова та вирази, запозичені словенською мовою у другій половині XIX ст. під впливом панславистських ідей.

Вживання *vsled* не припиняється і в останні роки. За нашими спостереженнями, *vsled* + род відм. іменника доцільно кваліфікувати як периферійну каузальну конструкцію, що поширюється в словенській мові під впливом інших мов, у першу чергу сербохорватської. Конструкція до цього часу не стала нормою, але і розцінювати її тільки як помилкову, на нашу думку, не можна.

Утворився характеризований прийменник у всіх південно-слов'янських мовах не раніше середини XIX ст. У нашому розпорядженні приклади, що ілюструють його вживання, тільки починаючи з 70-х років XIX ст. Це, мабуть, не перші приклади, але і відсувати початок вживання прийменника до першої половини XIX ст. немає достатніх підстав, хоча стосовно сербохорватського *usled* М. Стеванович і зауважує, що воно існувало в час підготовки «Сербського синтаксису» Дж. Даничича і що останній не ввів його в свою працю тільки тому, що цього прийменника не було в Словнику В. Караджича [18, с. 252]. Про те, що в сербохорватській мові XVIII—першої половини XIX ст. прийменник ще не вживався, можна судити і на підставі праць О. Албина [1], Д. Гортан-Премк [3], Ж. Станойчича [17], Х. Куни [30, 31].

Зразком для утворення сербохорватського прийменника міг послужити німецький прийменник *in folge*, але дальшому поширенню *usled* міг сприяти і вплив російської мови, особливо сильний при утворенні сучасної сербохорватської мови в XIX ст. Не припиняється цей вплив і в XX ст. «Причини цього обов'язково потрібно вбачати в сильній орієнтації хорватсько-сербської і взагалі югославської культури на соціалістичну культуру народів Радянського Союзу, у першу чергу російського народу після Великої Жовтневої революції» [27, с. 163].

Основним джерелом словенського *vsled* є сербохорватська мова, однак в основу його утворення, як і сербохорватського *usled*, могло бути покладене німецьке *in folge*. На таку думку нашої школи не тільки наведення Б. Урбанчичем *vsled* серед казок з німецької мови поряд з такими словами як «*prestatu-überstehen, k noham iti-zu Fuss geben, k sebi priti-zu sich kompen*» [Delo, 1970, 17 і 18, ЗК ІСМ], але й рання поява прийменника найдавніший приклад його вживання відноситься до 1879 р.

На російське походження болгарського *вследствие* (на) уже вказували К. Бабов [2, с. 304] і Р. Павлова [10, с. 32], правда про час появи прийменника ці автори не пишуть. У нашому матеріалі є приклади, починаючи з 70-х років XIX ст. Хоча бол-

гарська мова перейняла уже готовий прийменник з російської мови, однак в 70—80-х роках *вследствие* (*на*) ще остаточно в ній не закріпилось. Поряд з формою *вследствие* (*на*) вживаються форми *следствие* (*на*) [2, с. 304] і *по следствие* (*на*) — война, която недавно престана по следствие на склучений мирний договор [Док и мат]

Отже, прийменники *услед*, *vsled*, *вследствие* (*на*) почали вживатись у південнослов'янських мовах приблизно в один і той же час — 60—70-ті роки XIX ст., однак дальша доля прийменника в окремих мовах неоднакова у словенській мові прийменник до цього часу не став типовим і загальновизнаним засобом вираження причини, хоча він і вживається рідко в газетно-публіцистичному стилі літературної мови, у болгарській мові *вследствие* (*на*) поширюється досить інтенсивно, але тільки в книжно-літературних стилях. Для сербохорватського *услед* не характерне строге жанрово-стилістичне обмеження, воно досить часто вживається і в художніх текстах сербських авторів. У хорватських текстах, незалежно від стилю, прийменник *услед* вживається дуже рідко.

Список літератури 1 Албин А. Язык новина Стефана Новаковића (1792—1794). Нови Сад, 1968 2 Бабов К. За происхождения на някои производни предлози в българския книжовен език — Известия на Института за български език, кн. 19 (отдельный оттиск, год издания не указан) 3 Горган-Премк Д. Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкије код Вука — Лужнословенски филолог, кн. 24, св. 1—2, Београд, 1963—1964 4 Даничић Д. Српска синтакса, део 1. Београд, 1858 5 Нивић М. Систем предлошких конструкија у српскохрватском језику — Лужнословенски филолог, кн. 22, св. 1—4, Београд, 1958 6 Историја српскохрватског језика. Речи са дефлексионам Предавања др А. Белића, кн. 2, св. 1. Београд, 1969 7 Лалевић М. С. Синтакса српскохрватскога книжовног језика. Београд, 1962 8 Новаковић Ст. Грамматика сербскога језика / Пер съ сербскога А. Григорьевъ СПб, 1890 9 Павлова Р. К вопросу о сопоставительном исследовании семантики предлогов — Советское славяноведение М., 1973, № 3 10 Павлова Р. Сопоставительное исследование конструкиий с предлогами причинного значения в болгарском и русском современных литературных языках М., 1971 11 Писменица сербског језика (1814) — Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караића кн. 1. Београд, 1894 12 Речник на съвремения български книжовен език, св. 1. София, 1954 13 Речник српскохрватског книжовног језика, издано Др Л. Бакотић. Београд, 1936 14 Руско-български речник / Под ред на С. Влалов, А. Людсканов и Г. А. Тагамлицкая. София, 1960 15 Руско-сербохорватский словарь / Сост. С. Иванович и И. Петранович М., 1966 16 Српска граматика (1818) — В кн. Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караића, кн. 2, св. 1. Београд, 1894 17 Станојичић Ж. Синтакса језика Лазе К. Лазаревића I. Синтагматски односи. Београд, 1973 18 Стевановић М. Савремени српскохрватски језик 2. Синтакса. Београд, Научна книга, 1969 19 Толстой И. И. Сербохорватско-русский словарь, 3-е изд. М., Советская Энциклопедия, 1970 20 Вајес А. Besedotvorje slovenskega jezika 4. Predlogi in prepone. Ljubljana. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1959 21 Breznik A. Življenje besed. Priredil J. Solar. Maribor, 1967 22 Dular J. Slavizacija v oblikoslovju in skladnji slovenskih publicističnih besedil v drugi polovici XIX stoletja — XI seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja. Ljubljana, 1975 23 Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zajmena. Sv. I. Předložky. Koncové partikule. Praha, Academia, 1973 24 Gradišnik J. Priložni slovensko-nemški slovar. Maribor, 1966 25 Jakopin F. Rusko-slovenski šolski

slovar Ljubljana, 1965 26 Jezičan savjetnik s gramatikom Uredio Dr S Pa-
 vešić Zagreb, Matica Hrvatska, 1971 27 *Jonke L* Književni jezik u teoriji i
 praksi 2 izd Zagreb, Znanje, 1965 28 *Jurančić J* Slovenački (slovenski)
 jezik Gramatika slovenačkoga (slovenskog) jezika za Hrvate i Srbe 2 izd
 Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1971 29 *Kotnik J* Slovensko-ruski slo-
 var, 2 izd Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1972 30 *Kuna H* Jezik fra
 Filipa Laštrića bosanskog iranjevca XVIII vijeka Sarajevo 1967 31 *Kuna H*
 Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića Sarajevo, 1970
 32 *Maretić T* Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika
 Zagreb, 1899 33 *Orožen M* Razvoj predložnih zvez u slovenskem jeziku —
 XI seminar slavenskoga jezika, literature in kulture Predavanja Ljubljana,
 1975 34 Rječnik hrvatskoga jezika, skupilo i obradio Dr F Iveković i Dr
 I Broz, sv 2 Zagreb, 1901 35 *Toporišić J* Slovenski knjižni jezik Maribor,
 Zal Obzorja, 1972

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Андр — И Андрић	Іак — Ст Іаковльевич
Гр — И Грицкат	Конст — А Константинов
Док и мат — Документи и матери- али за историята на българския народ София, 1969	Лек — И Леков Вг — А Вреziplin Кг — М Крлежа

Краткое содержание

В статье определяется причинное значение предлога с корнем *след* — его варьирование в зависимости от семантико-грамматических свойств зависимого и управляющего слов, обсуждается вопрос о происхождении, рас-пространении, сфере употребления и степени употребительности предложной конструкции в сербохорватском, словенском и болгарском языках

Л С ГЛАДКА, ст викл,
 Львівський університет

ДО ПИТАННЯ ПРО ВАРІАНТНІСТЬ НОРМИ У ЧЕСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Проблема варіантності норми у чеській літературній мові, її синхронної динаміки є однією з найбільш актуальних проблем у чеському мовознавстві. Увага дослідників сучасної чеської літературної мови значною мірою зосереджена на питанні функціонування дублетних форм в рамках відміни іменників, що характеризується розвитком варіантних форм, визначених кодифікованою нормою. Найскладнішою в цьому плані є відміна іменників чоловічого роду.

У статті розглядається лише одне з багатьох різноманітних явищ в рамках відміни іменників чоловічого роду, а саме — перехід певної групи іменників чоловічого роду від твердої до м'якої різновидності відмінювання або навпаки.

Серед усіх іменників чоловічого роду (власних та загальних, що означають істоти та неістоти) у сучасній чеській літератур-

ній мові переважають іменники з нульовою флексією у називному відмінку однини. що відмінюються за твердими та м'якими зразками Віднесення окремих іменників на приголосний до певного зразка відмінювання пов'язано з труднощами Це стосується іменників чоловічого роду на так звані «байдужі» приголосні (*souhlásky obojetné*) *

По відношенню до морфології, зокрема до відміни іменників чоловічого роду, це означає, що до основ на «байдужі» приголосні при словозміні можуть приєднуватися закінчення як твердої, так і м'якої різновидності відмінювання, а значить іменники на вказані приголосні можуть відмінюватися за твердими та м'якими зразками

Деякі іменники переходять від одного типу відмінювання до іншого, що проявляється, зокрема, у наявності при їх словозміні дублетних закінчень у відповідних відмінкових формах Це стосується, в першу чергу, іменників чоловічого роду на -І, дещо меншою мірою іменників на -s/-x, -z ** Тому показником типу відмінювання у таких іменників служить, як правило, форма родового відмінка однини

Вказане явище — перехід іменників чоловічого роду на «байдужі» приголосні, зокрема на -І, від м'якої різновидності відмінювання до твердої чи навпаки — не належить до нових На окремі випадки такого переходу вказував ще Й Добровський у своїх граматиці чеської мови [3, с 237—238] Згадується про це і в інших граматиках чеської мови [6, с 157, 160, 7, с 138—139, 8, с 62—63, 13, с 437—438, 453, 457—458, 468—469, 14, с 3—4, 17, 22—23, 28—29 та ін], однак в жодній з них ми не знайдемо докладного викладу названого явища, пояснення причин його виникнення Автори цих граматик обмежуються, як правило, тим, що подають лише списки іменників на -І, -s, -z, які відмінюються за тим чи іншим зразком або при відмінюванні яких допускається вживання дублетних форм за твердою та м'якою різновидностями Воно й не дивно, адже названі нами граматики призначені, в основному, для потреб шкіл (досі відсутнє академічне видання граматики чеської мови), тому автори цих граматик зосереджують увагу на викладі найбільш важливих явищ Своєрідним додатком до існуючих граматик чеської мови є так зване шкільне видання правил чеського правопису (перше видання з'явилося у 1958 р), що, на відміну від академічного видання правил правопису, містить (поруч з правилами орфографії) чималий граматичний матеріал Так, в алфавітному словнику до правил правопису подано, наприклад, окремі відмін-

* Термін «байдужі приголосні» має відношення, в першу чергу, до орфографії чеської мови, зокрема, правил вживання двох графічних знаків і (i) та у (y), що традиційно служать для позначення голосних [i] та [i] Єдиними приголосними, після яких можливе вживання обох букв і (i) та у (y), є губні b, p, v, f, m та l, s, z Тому їх і прийнято називати «байдужими»

** Усі іменники на губні приголосні сьогодні відмінюються за твердими зразками (*rab, čar, páv, šef* та ін)

кові форми іменників, при утворенні яких можуть виникати певні труднощі або сумніви

Згадки про можливі переходи іменників чоловічого роду на «байдужі» приголосні від однієї різновидності відмінювання до іншої знайдемо і в дослідженнях чеських вчених А Єдлічки [10, с 109—110], Ф Вагали [17, с 168—169], зверталася до цієї проблеми й Я Двонцова [4, с 145—149]

Однак найглибший, мабуть, аналіз вказаного явища подається в історичній граматиці чеської мови Я Гебауера, який, виходячи з граматики чеської мови Й Добровського, аналізує багатий фактичний матеріал зі старочеських пам'яток (в основному XIV—XVI ст.), зіставляючи його з тогочасною нормою, вказує на певні інновації, на появу дублетних форм при відмінюванні окремих іменників на «байдужі» приголосні, звертає увагу на можливі відхилення від тогочасної літературної норми, намагається встановити напрямок можливих наступних змін [5, § 47—48, с 79—86, § 71, с 115—120]

За Гебауером [5, с 79], коливання між м'якою та твердою різновидностями відмінювання характерні, в першу чергу, для іменників іншомовного походження на -l

Причиною таких коливань чи переходів від одного типу відмінювання до іншого є, як цілком слушно зазначає Я Гебауер, специфічний розвиток приголосного l на чеському мовному ґрунті. Сучасному чеському середньому l відповідають в старочеській мові l̄ (тверде) та l̄ (м'яке). Іншомовні слова на -l, запозичені чеською мовою в період чіткого протиставлення обох l̄, внаслідок близькості іншомовного середнього l̄ до чеського м'якого l̄ (а не до твердого l̄) відмінювались, як правило, за м'якими зразками. Однак пізніше, коли система консонантизму чеської мови починає втрачати парну м'якість приголосних, внаслідок чого l̄ та l̄ (на відміну від інших парних приголосних) зливаються в одному, середньому l̄, окремі іменники іншомовного походження, наприклад *artikul*, *kardinal* (суч. *kardinál*), *Gabriel* — починають переходити, частково або й повністю, від м'якої різновидності відмінювання до твердої, переймаючи у відповідних формах відмінкові закінчення твердих зразків

Наявність нових відмінкових закінчень за м'якими зразками у власне чеських іменників на -l, що первісно належали до твердої різновидності, наприклад *kužel*, *popel*, *účel* і т. д. — Гебауер розцінює як відхилення².

Чимало висновків про особливості відміни іменників чоловічого роду на -l, зроблених Гебауером наприкінці XIX ст., не втратили свого значення й досі. Однак чеська мова продовжувала свій розвиток і протягом наступних десятиріч, не залишалась, очевидно, незмінною й граматична структура чеської мови. Тенденція до переходу окремих іменників чоловічого роду на «байдужі» приголосні, зокрема на -l, від одного зразка від-

* Докладніше про це див. у Гебауера [5, с 83—84]

мінювання до іншого продовжувала діяти, дія її не припиняється й сьогодні, тому цілком очевидно, що чимало іменників на -і сьогодні відмінюється за іншими зразками, ніж це було раніше

Зіставлення фактичного матеріалу, зібраного нами з різного роду кодифікаційної літератури — граматик чеської мови, правил правопису та словників*, — дало можливість встановити напрямок змін, шляхи та особливості переходу окремих іменників від одної різновидності відмінювання до іншої, виявити, в переважній більшості випадків, різні проміжні стадії таких переходів

Так, сьогодні до твердої різновидності відмінювання належать іменники, що колись відмінювались за відповідними м'якими зразками, причому перехід цей відбувався поступово і по-різному у різних іменників. Нами встановлено кілька типів оформлення переходу "м'який зразок — твердий зразок,"**

1. Остаточному переходові частини іменників чоловічого роду на -і від м'якої до твердої різновидності відмінювання передувала перехідна стадія з дублетними закінченнями обох різновидностей

Іменники, що означають неістоти

<i>titul</i> ,	-e ****	>	(1902)	-e, -u ***	>	(1941)	-u,	
<i>topol</i> ,	-e	>	(1902)	-e, -u	>	(1941)	-u,	
<i>úl, úle</i>	-e	>	(1902)	-e, -u	>	(1941)	-u,	
<i>černobýl</i> ,	-e *****	>	(1913)	-e, -u	[15, с 228]	>	(1941)	-u.

У чотиритомному словнику чеської мови знаходимо іменники — похідні від *titul patitul, podtitul, předtitul* [26, т 2] та інші іменники, що означають неістоти, на *-býl slanobýl, strmobýl* [26, т 3], *zlatobýl* [26, т 4]. Усі вони відмінюються, як і слід чекати, за твердою різновидністю

Таким же шляхом йшов розвиток і окремих іменників на -і, що означають істоти (загальних та власних)

* Перелік різних видань правил правопису та словників подано у списку літератури [18—26]

** Показником типу відмінювання служитиме форма родового відмінка однини, хоча відмінностей при відмінюванні іменників обох різновидностей значно більше (див граматик чеської мови). Крім того, більшість використаних нами видань подає саме цю відмінкову форму. У дужках біля прикладів подаємо рік видання правил правопису для вказівки на приблизну хронологію змін у кодифікації

*** Гебауер [5, с 80] поруч зі старими формами за м'яким зразком подає такі новочеські форми родовий однини -lu (твердий зразок), називний, знахідний множини -le, -ly (за м'яким та твердим зразками)

**** У Гебауера [5, с 119], крім закономірного родового однини на -e, подана ще й форма на -u, але з приміткою «розмовна»

***** Гебауер [5, с 118—119] усі іменники на *-býl*, що означають неістоти, відносить до м'якої різновидності, вказуючи одночасно, що автори граматик чеської мови, написаних німецькою мовою, М Пелзел (1798 р) та Неєдлі (1804, 1809, 1821 рр) відносять такі іменники, під впливом розмовної форми родового однини на *beju*, до твердої різновидності

mol, -e > (1902) -e, -a > (1941) -a,
motýl, -e* > (1902) -e, -a** > (1941) -a,
chramostýl, -e > (1902) -e, -a > (1941) -a***

Abel (старе *Abel*), -e > (1913) [15, с 228] -e, -a > (1958) -a,
Daniel, -e > (1941) -e, -a > (1958) -a,
Samuel, -e**** > (1941) -e, -a > (1958) -a

Крім того, за твердим зразком відмінюються сьогодні ще й *Gabriel*, *Emanuel* (по відношенню до цих іменників нам не вдалося встановити чіткої послідовності змін) та іменники *Izmael*, *Rafael*, *Saul* (Гебауер [5, с 79] відносить їх до числа іменників іншомовного походження, для яких характерний поступовий перехід до твердої різновидності відмінювання. Для іменників *Rafael*, *Saul* він подає новочеський родовий однини на -le та -la. Відсутність вказаних іменників у більшості використаних нами видань кодифікаційної літератури робить неможливим відтворення повної картини змін у їх відмінюванні).

2 Чимало іменників чоловічого роду на -l, що первісно належали до м'якої різновидності, підлягали впливу твердих зразків відмінювання, але не втратили повністю первісну відміну. Це здебільшого іменники, що означають неістоти, при відмінюванні яких сьогодні допускаються дублетні форми як за м'яким, так і за твердим зразками *artikul*, -e***** > (1902) -u, -e****,

* Поруч з закономірним родовим однини за м'якою різновидністю Гебауер [5, с 119] подає для іменників *mol*, *motýl* розмовні форми родового однини на -a (тверда різновидність) *mola*, *motejla*.

* Для іменників *mol*, *motýl* можна виділити ще одну перехідну стадію, коли з двох варіантних форм перевагу здобуває форма на -a, тобто за твердою різновидністю. Правила правопису 1913 [15, с 228], 1921, 1924 рр та граMATика Гебауера—Ертля [6, с 157] подають таке розміщення закінчень -a (заст -e).

*** Варіантні форми родового відмінка однини на -e, -a від іменника *chramostýl* засвідчені лише правилами правопису 1902, 1904 [15, с 228] та 1910 рр. Пізніше цей іменник зустрічається лише в чотиритомному словнику [26, т 1] у вигляді *chramosteje* (*chramostýl*), -a, так що чіткіше визначити період, коли завершення переходу до твердої різновидності відмінювання знайшло своє відображення в кодифікації, неможливо.

**** Правила правопису 1902 та 1910 рр подають для всіх вказаних нами власних імен чоловічого роду в родовому відмінку однини лише закінчення -e (м'яка різновидність), хоча Гебауер [5, с 79] вказує на такі новочеські закінчення у цьому відмінку -le, -la.

***** Гебауер [5, с 79] подає новочеський родовий однини на -lu (тверда різновидність).

**** У чеській граMATиці Б Гавранека та А Єдлічки [7, с 138—139] вказано, що чимало іменників іншомовного походження на -l, які підлягали впливам протилежної різновидності відмінювання, мають сьогодні форми «або лише за твердим зразком (напр *artikul*), або лише за м'яким зразком» Мабуть, з цим важко погодитись, оскільки протягом десятиріч (та й сьогодні) в літературі зустрічаються дублетні форми від цього іменника (родовий однини на -u/-e), що є відзначено в авторитетних виданнях — правилах правопису (1902—1974 рр), інших граMATиках чеської мови [6, с 157, 13, с 438, 14, с 3, 16, с 148], чотиритомному словнику чеської мови (правда, з приміткою «застарілий іменник») [26, т 1].

chmel, -e, -u > (1913) [15, с 228] -e, -u *, *chrchel*, -e > (1941) -chle, -chlu **, *tmel* ***, -e > (1941) -e, -u, *uhel*, -e > (1941) -e, -u, далі такі іменники, як *sopel*, *fortel* (з нім), *svysel*, *kokrhel* (з нім), *zádrhel*, *hnědel*, *april* (суч родовий однини на -a, -e, первісно на -e) ****

3 Значно менше іменників на -l, що мають сьогодні варіантні форми за твердим та м'яким зразками, належали первісно до твердої різновидності відмінювання, наприклад *cumel*, -tle// -mlu, *plevel*, -lu// -le, *chuchel*, -chle// -chlu (сьогодні застарілий), *rubl*, -e// -u (вперше цей іменник появляється в правилах правопису 1941 р з дублетними закінченнями у родовому однини), *burel*, *krevel* (правила правопису 1941 р вказують на закінчення -u в родовому однини, а в правилах 1958 р кодифіковано дублетні закінчення -u// -e)

У іменників, що означають істоти, така зміна — перехід від твердої різновидності відмінювання до м'якої — засвідчена лише одним іменником *strašpytel*, -tla// -tle (до 1958 р — лише -tla) Появу варіантного закінчення -tle у цього іменника можна, очевидно, пояснити впливом загального іменника *pytel* («мішок»), від якого він утворений Іменник *pytel* постійно зберігає первісну м'яку відміну й лише в місцевому множини має закінчення за твердим зразком (*v pytlech*) Однак прізвище *Strašpytel*, як і інші чоловічі прізвища, що походять від загальних іменників (*Motýl*, *Koukol*, *Čmel* та ін) відмінюється лише за твердим зразком, тобто у родовому однини має закінчення -a

Нами зафіксовані і більш складні випадки переходу від однієї різновидності відмінювання до іншої, вони стосуються лише поодиноких іменників *koukol*, -e > (1904) [15, с 228] -e// -u > (1941) -u > (1958) -u// -e, *kotel*, -a > (1902) -u// -e > -e (вперше зафіксовано у граматиці Гебауера—Ертя [6, с 160]) > (1958) -e// -u, *kužel*, -u > (1902) -e > (1958) -e// -u

Зустрічаються й інші типи переходів, наприклад, безпосередніх, від твердої до м'якої різновидності відмінювання або, навпаки, без проміжних стадій, але такі іменники зафіксовані у мінімальній кількості використаних нами джерел і вимагають ще додаткової перевірки

Навіть такий неповний аналіз зібраного матеріалу свідчить про те, що, на відміну від минулих епох, у сучасній чеській мові

* Лише Травничек [13, с 438, 14, с 3] варіантну форму на -e подає з приміткою «рідше»

** Правила правопису 1941 р, крім родового однини (на -chle// -chlu), фіксують ще і форми давального та місцевого однини *chrchlu* (твердий зразок) та називного і знахідного множини *chrchle* (м'який зразок) Правила 1958 р вказують на наявність дублетних закінчень у більшості відмінкових форм, що не збігаються в обох різновидностях відмінювання

*** У Гебауера [5] цей іменник відсутній Вперше він зафіксований правилами правопису 1902 р

**** У Шмілауера [16, с 148] іменник *april* зарахований до групи іменників на -l, при словозміні яких допускається вживання дублетних форм (родовий однини на -u// -e), хоча всі інші видання вказують на такі дублетні закінчення родового однини -a// -e

зміцнюються позиції твердої різновидності відмінювання, саме в цьому напрямку зафіксовано найбільше змін у іменників чоловічого роду на -l (що означають істоти та неістоти), хоч не завжди перехід до нових зразків відмінювання оформився остаточно і продовжують існувати дублетні форми ~

Однак говорючі про повну перемогу твердої різновидності та занепад м'якої відміни досі немає підстав. Незмінно зберігають первісну м'яку відміну іменники на -tel (*učitel, kazatel, dělitel, zřetel*), хоча коливання між м'якою та твердою різновидностями відмінювання саме серед таких іменників характерне для частини власне чеських діалектів. Зберігають первісну м'яку відміну і такі іменники, як *krái, vyvrhel, Izrael, jtrocel, čepel, námel* і т. д., незважаючи на наявність форм за твердими зразками від вказаних іменників у східноморавських діалектах *jtrocelu, vyvrhela* та ін [11, с. 376].

Ситуація в діалектах є досить різноманітною. Так, наприклад, для центральноморавських діалектів (разом з периферійними власне чеськими та східноморавськими говорами) характерний активний перехід іменників, що первісно закінчувались на l, від твердої до м'якої різновидності відмінювання *díl, stůl, osel, motýl* та ін. Така різноманітність в реалізації переходів іменників від однієї різновидності до іншої в діалектах зумовлена особливостями розвитку приголосного l в різних областях чеської мовної території. Причому, на відміну від літературної мови, де, за рідким винятком, коливання між обома різновидностями відбувається в рамках іменників чоловічого роду, в діалектах це явище охоплює іменники усіх трьох родів **

Сьогодні при поясненні вказаного та інших подібних явищ чеські вчені намагаються враховувати різні фактори, що можуть мати вплив на занепад одних та появу інших форм. Так, причиною переходу іменників на -l від м'якої до твердої різновидності могла бути наявність голосного e перед кінцевим l для уникнення повторення голосного e в корені та в закінченні родового однини [12, с. 201—209], адже саме такі іменники (на -el) активно переходили до твердої різновидності (нагадаємо власні чоловічі імена на -el сьогодні всі, крім *Izrael*, відмінюються за твердим зразком). Правда, серед іменників на -el, що означають неістоти, ситуація є значно складнішою [16, с. 148—149]. Для визначення ролі попереднього (перед кінцевим приголосним) голосного у дистрибуції дублетів відмінкових закінчень треба докладно проаналізувати, крім іменників на -l, особливості відміни всіх інших іменників чоловічого роду, особливості функціонування варіантних закінчень у решті відмін іменників (жіночого та середнього родів).

Варто звернути серйозну увагу й на частотність іменників. На нашу думку, причиною збереження дублетних форм за твер-

* Це помітив уже Я Гебауер [5, с. 79].

** Детальніше про це див. у «Нариси чеської діалектології» [2, с. 147—148].

дою та м'якою різновидностями відмінювання значною частиною іменників на -l (*april*, -a//e, *plevel*, -u//e та ін) може бути їх низька частотність у порівнянні з іншими іменниками чоловічого роду

Для більш чіткого визначення тенденцій, напрямів наступних змін у відміні іменників не можна, очевидно, обмежуватись лише спостереженнями за змінами, зафіксованими кодифікацією, а вивчати чеську мовну дійсність з усіма її мовними формаціями (розмовною, буденно-розмовною мовою, діалектами), у взаємодії з якими розвивається сучасна чеська літературна мова

Кодифікація, як відомо, повинна не лише відображати синхронну динаміку сучасної літературної норми, але й нести в собі певну долю перспективності. Це проявляється, зокрема, у кодифікації варіантних засобів літературної норми, що однак не означає обов'язкового рівноцінного вживання їх носіями мови. У реальній мовній дійсності в різних відмінкових формах при словозміні іменників перевагу можуть здобувати неоднотипні варіанти. Так, наприклад, кодифікацією дозволяється при словозміні іменника *chmel* вживання дублетних форм як за твердою, так і за м'якою різновидностями. Однак, як справедливо вказує М. Роудні [9, с. 223—224], у дійсності вживається одна, досить своєрідна парадигма, що не відповідає повністю жодному з двох кодифікованих типів відмінювання (ні твердому, ні м'якому), а становить своєрідне поєднання окремих відмінкових форм твердої та м'якої різновидностей відмінювання, хоча все залишається в рамках морфологічної системи чеської мови, не виникає жодне зовсім нове закінчення -однина наз, знах *chmel*, род *chmele*, поруч з -lu, дав *chmelu*, місц *na chmelu*, орудн *chmelem*, множина наз, знах *chmele*, род *chmelů*, дав *chmelům*, місц *chmelech*//-ich, орудн *chmely*//-i. Лише у множині, зокрема в місцевому та орудному відмінках, які рідко вживаються, можуть існувати паралельні форми.

Кількість іменників з подібною чи такою ж парадигмою, без сумніву, значно більша в чеській мовній дійсності. Такі факти вимагають ще свого детального вивчення. Не виключено, що, можливо, з часом почне діяти інша, нова тенденція— тенденція до стирання існуючих граней між твердою та м'якою різновидностями, принаймні в рамках іменників чоловічого роду, що означають неістоти (адже існують на сьогоднішній день два типи іменників жіночого роду на приголосний, що впливають один на одного і не розрізняються за ознакою «твердий — м'який»), що проявиться в усе більш активному виникненні подібних «компромісних» парадигм, які почнуть собі пробивати шлях і в кодифікацію.

Наша стаття не претендує на вичерпний аналіз вказаного явища — коливання іменників чоловічого роду на -l між твердою та м'якою різновидностями відмінювання. Поза нашою увагою залишились, наприклад, іменники на -l, що, в основному,

відмінюються за якимось одним зразком, але мають окремі лише відмінкові форми за протилежним зразком (клична форма однини від іменників *anděl, manžel (-i)*, місцевий множини від іменників *pytel, cíl (-ech)* та ін), особливості відмінювання географічних назв (множинних) на *-ly* та деякі інші питання

Для більш повного вирішення названої проблеми необхідне вивчення змін в рамках відміни іменників чоловічого роду і на інші «байдужі» приголосні *-s(-x), -z*

Список литературы 1 Alois (Halas), Abel (Karel Sochor) — In Jazykový koutek československého rozhlasu I výběr, 3 vydání Praha, 1951 2 *Bělič J* Nástin české dialektologie Praha, 1972 3 *Dobrouský J* Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache Prag, 1809 4 *Dvoňčová J* Ke skloňování neživotných podstatných jmen rodu mužského zakončerych na — I — Naše řeč, 1957, roč 10, č 5—6 5 *Gebauer J* Historické mluvnice jazyka českého Díl 3 Tvarosloví I Skloňování Praha, 1960 6 Gebauerova mluvnice česka pro školy střední a ustavy učitelské (nově zpracoval Vaclav Ertl) č I 8, vydání, nezměněné Praha, 1924 7 *Havranek B, Jedlička A* Česká mluvnice 2 vydání, upravené a rozšířené Praha, 1963 8 *Havranek B, Jedlička A* Stručná mluvnice česká 12 vydání Praha, 1966 9 Jak je to s chmelem ve spisovné češtině? (Miroslav Roudný) — Naše řeč, 1977, roč 60 č 4 10 *Jedlička A* Skloňování jmen, jeho dnešní stav a vyvojové tendence — In O češtině pro Čechy Praha, 1963 11 *Michalková V* K interferenci jazykových útvarů v současnosti — Slovo a slovesnost, 1968, roč 29, č 4 12 *Poldauf I* Mame v češtině harmonii samohlasek? — Naše řeč, 1969, roč 52, č 4 13 *Trávníček Fr* Mluvnice spisovné češtině Část I 2 vydání Praha, 1949 14 *Trávníček Fr* Stručná mluvnice česká Praha 1943 15 *Šmlauer V* Co se změnilo za padesát let v českém pravopise? — Časopis pro moderní filologii, 1936, 22, č 3 16 *Šmlauer V* Nauka o českém jazyku I vydání Praha, 1972 17 *Váhala Fr* Skloňování vlastních jmen osobních a místních — In O češtině pro Čechy Praha, 1963 18 *Adam K, Jaroš V, Holub J* Český slovník pravopisný a tvaroslovný 3 vydání Praha, 1955 19 Pravidla českého pravopisu Školní vydání Praha, 1958 20 Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů Praha, 1902 22 Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů Praha, 1910 23 Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů Praha, 1921 24 Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů Praha, 1924 25 Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů Praha, 1940 26 Slovník spisovného jazyka českého Díl 1—4 Praha, 1960—1971

Краткое содержание

В статье рассматривается одна из актуальных проблем нормы современного чешского литературного языка — колебание существительных мужского рода на *-l* между разными образцами склонений. На основании фактического материала, собранного автором статьи из разных изданий кодификационной литературы, делаются выводы о направлении изменений, о типах переходов существительных на *-l* от одного образца склонения к другому, указываются возможные причины данных изменений.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У вік колосального потоку інформації, в зв'язку з інтенсивним розвитком усіх галузей сучасних знань, все більш актуальним стає всебічне вивчення номінативно-термінологічних систем

Важливість дослідження проблеми науково-технічної термінології визнав Комітет мовознавства Польської Академії наук, що знайшло своє вираження в організації Комісії з питань наукової та технічної термінології. На сесіях, присвячених вивченню сучасної польської мови, обговорюються питання формування технічної термінології. На одній з таких сесій (22—23 листопада 1976 р.) відзначалося, що одним із першочергових завдань сучасного польського мовознавства є також дослідження історії формування польської лексики, в тому числі й термінології [13, с. 233].

Відомий польський мовознавець С. Урбаньчик зазначає, що польські мовознавці багато вже написали про мову класичної та романтичної поезії, але розвиток наукової термінології, яка від середини XVIII ст. поповнювалась швидкими темпами, майже не досліджений. «Вивчення її є одним з невідкладних завдань істориків польської мови та істориків окремих галузей наук» [19, с. 366].

Польські дослідники вказують на те, як нова техніка, урбанізація, зміни продуктивних сил та виробничих відносин наприкінці XVIII—на початку XIX ст. впливали на зміни в лексичному складі польської мови. Підкреслюється всезростаюче злиття науки з виробництвом, що знаходить відображення в швидкому зростанні термінологічної лексики [9, с. 203—205].

Однак зовнішні екстралінгвістичні фактори виникнення й розвитку термінології в польській літературній мові другої половини XVIII—початку XIX ст. досліджені недостатньо.

Для глибшого розуміння явищ і процесів, що відбувалися в польському суспільстві вказаного періоду, необхідно звернутися до праць класиків марксизму-ленізму, сучасних філософів [2, с. 134—162]. Прогресивний розвиток способу виробництва завжди починається з розвитку виробничих сил, а це значить, що розвиток знарядь і засобів праці, тобто технічний прогрес, становить основу суспільного розвитку. Але техніка, в свою чергу, може успішно розвиватися тільки на основі розвитку науки.

З цього приводу К. Маркс писав: «Если производственный процесс становится сферой применения науки, то и, наоборот, наука становится фактором, так сказать, функцией производственного процесса. Капиталистический способ производства первым ставит естественные науки на службу непосредственному

процесу виробництва, тогочас, наоборот, розвиток виробництва дає средства для теоретического покороення природи» [4, с 22]

У Польщі капіталістичний спосіб виробництва виникає й починає розвиватися з середини XVIII ст., в цей час відбувається загальне економічне та політичне піднесення. Наука починає розвиватися дуже швидко. А відбувається це тому, що для зміцнення свого панування капіталісти були кровно зацікавлені в удосконаленні виробництва, в розвитку машинної техніки, К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «Буржуазія менше ніж за сто років свого класового панування створила більш численні і більш грандіозні продуктивні сили, ніж усі минулі покоління, разом узяті. Підкорення сил природи, машинне виробництво, застосування хімії в промисловості і землеробстві, пароплавання, залізниця, електричний телеграф — яке з попередніх століть могло передчувати, що в надрах суспільної праці дремають такі продуктивні сили!» [1, т. 4, с. 414]

Розвиток капіталістичних відносин у Польщі вимагав відповідного розвитку наукових знань, зміни старої системи виховання та освіти. Прихильники нової науки всіма силами намагалися подолати опір реакції, що вперто чіплялася за старі, відмерлі уявлення і відстоювала релігійно-схоластичні методи виховання. Цей період в історії польської культури відомий як епоха Просвітництва. Що стосується періодизації цієї епохи у польській культурі, то тут немає єдиної точки зору. На нашу думку, в дослідженні науково-технічної термінології варто дотримуватися періодизації, запропонованої польським вченим З. Лібероу [6, с. 96].

Справді, формуванню наукової та науково-технічної термінології в польській мові у вік Просвітництва (а саме в цей час на зміну латинській термінології активно приходили нові польські терміни^{*)}) приділялося в польському мовознавстві мало уваги. Можна назвати лише декілька статей, присвячених питанню науково-технічної термінології цього періоду. У першу чергу це публікації В. Войтана [20], І. Тарнау [17], І. Байєрової [9], Г. Мікульського [15], Г. Кухажевського [14] та ін.

Головне місце в ієрархії дисциплін і місцевість у цей час займають природничі науки [16, с. 172], вони відіграють важливу роль у пореформених школах, технічні предмети вводяться до програми Лицарської школи^{**}.

У середині XVIII ст. виходять популярні праці, які знайомлять читача з досягненнями науки. Прикладом таких праць є «Математична інформація» пояснююча в теорії та на практиці

---

* Вони стичинно з'являлися у пресі або цілеспрямовано вводилися в наукову літературу, спеціально створювалися для різного роду підручників тощо.

** У 1765 р. була заснована «Лицарська школа» (кадетський корпус) для дворян. Після реформи шкіл ордену парів це був найбільш важливий крок на шляху до звільнення системи освіти з-під ярма церковників.

весь світ» В Бистшонівського (1743) [5, с 340] З'являються перші польські періодичні видання «Нові економічні та вчені відомості » (1758—1761), «Монітор» (1765—1784), на сторінках яких популяризуються економічні, медичні та інші науки [5, с 423]

У 1766 р друкується «Арифметика» П Скарадкевича, в 1769 р — «Логіка» К Нарбутта і «Різні уваги фізично-економічні» П Твардего Фізика Ю Роголинського, видана в 1765—1776 рр, містила досить велику кількість термінів [20, с 62] До окремих видаць у галузі будівництва, геології, лісництва, гірництва додаються термінологічні словники, хоча й невеликі за обсягом [20, 12], а у 1764 р вийшов загальний словник М А Троща [18], що містить технічну лексику

У 1773 р була створена Едукаційна комісія, яка сприяла значному прогресу в галузі освіти та розвитку науки в Польщі

У школах впроваджується викладання польською мовою і одночасно збільшується кількість предметів Велика заслуга Едукаційної комісії в створенні Товариства елементарних книг [19, с 366] Протягом 17 років її діяльності видано 30 книжок, серед них «Ботаніка » (1785), «Зоологія » (1789) К Ключка Більшість підручників супроводжувались словниками наукових термінів Нові польські терміни створювались поступово, а там, де їх не було, залишались відомі вже латинські Так, наприклад, терміни латинського походження *numeracja, addycja, subtraccja, moltiplicacja* — невдовзі замінили терміни *liczenie, dodawanie, odejmowanie, mnozenie* Декотрі з них були відомі й раніше, але ще недостатньо розповсюджені [19, с 365]

Наприкінці XVIII ст вчені вже не захищають латини, а відстоюють польську мову Тепер це мова не тільки нової великої поезії другої половини XVIII ст, але й мова всього суспільного життя, мова викладання, а частково також мова наукової діяльності

Вже у 1847 р, зустрічаємо праці, в яких досліджується технічна лексика [20, с 172]

Польські дослідники вважають, що до 1740 р в технічній термінології суттєвих змін не відбулося [14, с 54] Беручи до уваги всі наведені приклади, ми вважаємо, що досліджувати польську науково-технічну термінологію доцільно, починаючи з середини XVIII ст (коли капіталістичне виробництво у надрах феодального ладу Польщі починає активніше розвиватися), а не з 80-х років XVIII ст, як це робила, наприклад, І Байєрова [9]

Проте дослідження початків польської науково-технічної термінології, встановлення основного запасу первісних термінів, способів їх творення, вивчення меж їх функціонування допоможе зрозуміти тільки перші необхідні передумови історії становлення й розвитку науково-технічної термінології в польській літературній мові Завданням історичної лексикології є дослідження словникового складу в часі, протягом певного періоду. Необхідно вивчити динаміку розвитку словника, певної термі-

нології, встановити головні мотиви змін, що відбувалися в мові, типологію змін, виявити, які структурні типи термінів втрачали і які збільшували продуктивність тощо [8, с 8]

На рубежі XVIII—XIX ст дослідження явищ, на які спираються висновки деяких польських дослідників [9], може бути недостатнім для встановлення загальних закономірностей змін в лексиці. Тому необхідно досліджувати більш широкий період (1740—1830), на підставі якого можна буде зробити достовірніші висновки про становлення науково-технічної лексики епохи Просвітництва.

Визначивши, однак, період становлення та активного розвитку науково-технічної термінології рамками 1740—1830 рр, ми не можемо не враховувати в дослідженні тих первинних елементарних засобів творення термінів і самого складу термінології, які на зародковому етапі спостерігаються задовго до цього періоду. Необхідно вивчити термінологію, якою користувалися, наприклад, С Гжепський в «Геометрії» (1566) або С Сольський в «Геометрії» (1683) та в праці «Архітектор польський» (1690) [9, т 207].

Науки про граматичну будову рідної мови та про її розділи природознавства розвивалися у Польщі протягом багатьох віків, спроби створити вітчизняну термінологію були вже в часи Відродження [9, с 215]. У праці XVI ст П Кресцентина (в перекладі) «Книги про господарство» (1549 і 1571) та А Гостомського «Господарство» (1588) можна ознайомитися з лексикою, що стосується будівництва в сільському господарстві [20, с 58].

Але після великого розквіту в XVI ст, коли була створена не тільки художня література, але й покладений початок науковій прозі, польська мова пережила довгий період обмежень у вживанні в суспільному житті.

Крім зовнішніх факторів, перед дослідниками початків польської термінології стоять ще й інші завдання, які стосуються дії внутрішніх законів розвитку мови. Хоча в цілому словотвір польської мови вивчений достатньо глибоко [10, 11, 3], особливості творення слів термінологічного характеру в період Просвітництва вимагають ще ґрунтовного вивчення. Дослідниця Г Байєрова [9] зробила немало цікавих спостережень та підрахунків. Вона констатувала, що польська термінологія поповнювалася в зазначений період трьома шляхами: 1) запозиченням (*balon, telegraf*), 2) творенням нового польського терміна (*ciepłoczn, dalekowied*), 3) зміною значень існуючих уже слів (*przemysł*). Автор відзначає, що найбільша конкуренція термінотворення відбувалася між першим і другим способами (наприклад *ciezkomiarmometr, dalekopis-powietrzopis-telegraf, przykazdarnia-gwiazdopatia-obszernatorium*) [9, с 213].

Але дослідження Байєрової не дає відповіді на питання, які мають суттєве значення для розуміння процесу становлення польської науково-технічної термінології. Нема, наприклад, до-

кладного опису адаптації слів іншомовного походження, їх входу до системи вже існуючої термінології Є лише декілька прикладів, які вказують на можливість прискорення цього процесу в польській мові (*barometr-barometrum, teleskop-teleskopium*) [9, с. 216] Крім того, власні утворення польської мови описані недостатньо, важко розрізнити чисто польські новоутворення й кальки з інших мов (*ciepłoczyn*) При термінах, які утворювались шляхом зміни значення, в більшості випадків немає мотивації цих змін (*aparāt, pierścień, przewodnik*) Пояснюються тільки деякі з них (*blacha, parny*)

У працях, присвячених становленню польської термінології, є багато цікавих статистичних даних*, проте достовірність їх слід перевірити, бо одержані вони були тільки вибірково Для науки матимуть велике значення дані про продуктивність усіх типів творення термінів у різний час Звичайно, що при цьому треба буде шукати відповіді на питання, чим зумовлена зростаюча або спадаюча продуктивність тих чи інших типів Важливою проблемою, яка зовсім не досліджувалася, є встановлення шляхів проникнення термінологічної лексики в загальноживаний словниковий фонд польської літературної мови

Завданням першорядної ваги є також з'ясування динаміки становлення термінології

Що стосується проблеми системності лексики з точки зору динаміки суспільного розвитку, то варто було б групу лексики, пов'язаної з розвитком виробничих сил суспільства, досліджувати окремо від групи лексики, пов'язаної з пізнанням природи в широкому розумінні слова Відомо, що соціальний вплив на розвиток цих груп відбувається по-різному, в залежності від різних факторів [7, с. 48—51]

Список літератури 1 *Маркс К, Енгельс Ф* Твори, 2-е вид 2 *Андревец И Д* Наука и общественный прогресс М, Высшая школа 1972 3 *Волоцкая З М* Обзор работ по словообразованию в польской лингвистической школе — В кн Проблемы грамматического моделирования М, 1973 4 Из рукописного наследия К Маркса — Коммунист, 1958, № 7 5 История Польши, т 1 М 1956 6 *Липатов А В* Проблемы литературы и культуры польского Просвещения — Советское славяноведение, 1974, № 4 7 *Ожегов С И* Лексикология Лексикография Культура речи М, Высшая школа, 1974 8 *Сорокин Ю С* Развитие словарного состава русского литературного языка в 30—90-е годы XVIII в М—Л, Наука, 1965 9 *Bajerowa J* Wplyw rozwoju techniki na język polski przełomu wieku XVIII na wiek XIX — Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 1970, Nr 4 10 *Doroszewski W* Kategorie słowotwórcze W, 1945—1946 11 *Doroszewski W* Monografie słowotwórcze W, 1928—1931 12 *Klein I T* Polski słownik mineralogiczny — In Sciographia lithologica curiosa Gdansk, 1740 13 Kronika — Język Polski, 1977, Nr 3 14 *Kucharzewski F* O początkach piśmiennictwa technicznego w Polsce W, 1900 15 *Mikulski T* Walka o język polski w czasach Oświecenia — Pamiętnik Literacki, 1951, z 3—4 16 *Ślasiwicz J* Poglądy na naukę w Polsce okresu Oświecenia na tle ogólnopolskim — In Monografie z dziejów nauki i techniki, t 38, 1967 17 *Tarnau I* Problematyka słownika staropolskiej terminologii nar-

* Підраховано, наприклад, що в названій період терміни-неологізми іншомовного походження переважають [9, с. 214]

rzelz i1 wytworów materialnych — Kwartalnik Historii Kultury Materialnej W, 1970, Nr 4 18 *Тіос М А Nowy* dykcjonarz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski Lipsk, 1764 19 *Urbańczyk S* Komisja Edukacji Narodowej wobec języka polskiego — Slavica, 1974, Nr 4 20 *Wojtan W* Historia i bibliografia słownictwa technicznego polskiego od czasów najdawniejszych do konca 1933 Lwow, 1936

Краткое содержание

В изучении словарного состава польского литературного языка существует большой пробел отсутствуют фундаментальные работы по становлению научно-технической терминологии Автор статьи считает, что необходимо изучать проблему с середины XVIII в, а не с более поздних времен, как предлагают другие Необходимо также тщательно изучить зародышевую терминологию предыдущей эпохи Среди важнейших проблем перед исследователем стоит изучение экстралингвистических факторов возникновения терминов в свете трудов классиков марксизма-ленинизма

В XVIII в в Польше существовали уже хорошие условия для возникновения научно-технической терминологии, а «Комиссия народной эдукации» сыграла в этом деле видную роль Важной проблемой является также определение связи между новой терминологией и общенародным польским языком

---

*К О ЯСКЕВИЧ, ст викл,
Дрогобицький пединститут*

ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ПОЛЬСЬКОЇ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Відомо, що взаємодія двох слов'янських мов — української і польської — у XV—XVII ст були досить інтенсивними Зокрема, в той час в українській мові усталились запозичення з польської, а до польської мови в різний час увійшло чимало українців Деякі польські слова зберігаються в словниковому складі української літературної мови і тепер Проте у вузівських підручниках і посібниках з сучасної української літературної мови [1, 3, 6], як і в шкільних підручниках з української мови, немає повної характеристики цієї лексики, ні повного опису фонетичних і морфологічних ознак цих слів, ні їх хоч би тематичної класифікації, як це зроблено там, де йдеться, наприклад, про грецькі, тюркські, німецькі або французькі запозичення

Зважаючи на те, що вже з четвертого класу учні знайомляться з лексикою української мови, потрібно було б, щоб учитель знав глибше словниковий склад української мови за походженням, зокрема запозичення з польської мови Цей матеріал можна використати на заняттях гуртка української мови або під час факультативних занять

Правда, спробу тематичної класифікації полонізмів робить М П Івченко [2] А А Бурячок відзначає дві фонетичні ознаки та одну морфологічну рису цієї групи слів [5] Повністю приєднуючись до високої оцінки, яку одержав п'ятитомник «Сучасна українська літературна мова» у широких колах наукової громадськості як визначне явище в нашому українському радянському мовознавстві, вважаємо, що в другому виданні цієї праці можна було б дещо ширше подати матеріал про польські лексичні запозичення в українську мову

Серед фонетичних рис полонізмів у сучасній українській літературній мові можна виділити наявність у словах таких звукосполучень

1) **-ар-, -ав-** (застар **-ал-**) Наприклад *барва, гарт, гартувати, карк, скарга, мавпа* (застар *малпа*),

2) **-дл-** Наприклад *ковадло, кудлатий, повидло,*

3) **-ке-, -ки** в коренях слів Наприклад *кепський, кепсько, кишеня* (застар *кешеня*),

4) **-ло-, -ро-** на місці східнослов'янського повноголосся Наприклад *злотий, хлопець* (Порівн українські *золотий, холоп*),

5) **-лу-**, що походить з колишніх **-ол-, -ъл** Наприклад *тлумачити, тлумач, тлумачний, тлустий* (розм, застар), *слуп* (застар) Звук **-ц-** на місці східнослов'янського **-ч-** також можна віднести до фонетичних ознак полонізмів Наприклад *мицно, мицний, миць, обцяти* (Слово «миць» — чехізм, що потрапив в українську мову через посередництво польської)

Єдину морфологічну ознаку польських за походженням слів — суфікс **-изн(а)**, відзначив, як відомо, С П Обнорський [4] ще в 1927 р (*блізна, вітчизна, грубізна, новізна, сивізна* та ін) [7] Проте помилково було б вважати всі слова з таким суфіксом польськими за походженням (Порівн *дешевізна, дороговізна, кривізна, крутізна, мивізна* та ін) Серед полонізмів є слова, які зовсім не мають фонетичних чи морфологічних ознак *війт, бігос, гурт, дишель, жупан, корба, кушнір, пан, пани, панчоха, писар, стрих, стьожка, суконка, фіранка* та ін

Серед польської за походженням лексики можна виділити такі тематичні групи

1 Побутова лексика

а) назви одягу або його частин *блізна, жупан, кишеня, панчоха, стьожка, суконка,*

б) назви сільськогосподарських знарядь, будівель *дишель, дишло, збруя, козли, люшня, орчик, стодола,*

в) назви страв, продуктів харчування *бігос, повидло,*

г) назви предметів домашнього побуту *барило, дівізна, картина, келих, кий, фіранка, шухляда*

2 Назви танців *краков'як, мазур, мазурка, полонез, полька*

3 Військова лексика *гарцювати, улан, шабля*

4 Назви людей за професією, назви дій *кушнір, маляр, шулер, гартувати*

5 Назви представників різних соціальних груп *гайдук, пан, пани, панна, шляхта, шляхтич, шляхтянка*

6 Назви людей за адміністративною посадою, деяких ділових паперів тощо *бурмистер, війт, писар, урядник, скарга, опіка*

7 Назви певних кольорів та деяких інших ознак *блакить, білизна, сивизна, барва, польський, грубизна, новизна, кудлатий, міцний, розмаїти та ін*

8 Конфесіональні назви *косьтол, ксьондз*

9 Інші назви *барвінок, злотий, хлопець, гедзь, плаз, цвинтар* та ін Зі стилістичного погляду серед польських за походженням слів можна виділити лексику

а) загальноновживану *білизна, гурт, грим, грубизна, новизна, мавпа, розмаїтий, цвинтар* тощо,

б) суспільно-політичну *вітчизна, пан, пани, панна, пожитки, шляхта, шляхтич* та ін ,

в) адміністративно-юридичну *бурмистер, війт, мистечко, опіка, писар, урядник*

Усі слова цієї групи, як бачимо, застарілі, відносяться сьогодні до пасивної лексики

г) професійно-виробничу *кушнір, маляр, шулер, корба* та ін з підгрупою сільськогосподарської *дишель, збруя, люшня, орчик, стодола* тощо,

д) побутову *гедзь, гонт, горілка, дивизна, кий, келих, кишень, ковадло, козли, панчоха, стьожка, суконка, фіранка, бігос, повідло* та ін ,

е) етнографізму *краков'як, мазурка, полонез,*

є) інші (поодинокі) *барва, барвінок, ксьондз, труна, улан, цимбали* та ін

Список літератури 1 *Жовтобрюх М А, Кулик Б М* Курс сучасної української літературної мови, ч 1 К, Рад школа, 1972 2 *Івченко М П* Сучасна українська літературна мова К, Вид-во Київ ун-ту, 1962 3 Курс сучасної української літературної мови /За ред Л А Булаховського, т 1 К, Рад школа, 1951 4 *Обнорский С П* К истории словообразования в русском литературном языке — Русская речь Новая серия, вып 1, 1927 5 Сучасна українська літературна мова Лексика і фразеологія /За ред акад І К Білодіда, т 4 К, Наукова думка, 1973 6 Сучасна українська літературна мова А П Медушевський, В В Лобода, Л М Марченко, М Я Плющ К, Вища школа, 1975 7 *Шанский Н М* Имена существительные с суффиксом -изна Сборник акад Виноградова В В в честь его 60-летия М, Изд-во МГУ, 1958

Краткое содержание

Пронзведена класифікація польської по походженню лексики в складі українського мови. Відокремлені окремі групи слів виділені на основі фонетичних, морфологічних, тематичних, стилістичних ознак

ЗАПЕРЕЧНА ЧАСТКА У РОСІЙСЬКІЙ ТА ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Частка як службове слово — наймолодша частина мови Їй щойно виповнилось 80 років У 1897 р у книзі «Опыт семасиологии частей речи и их форм на почве греческого языка», що вийшла у Празі, про частку вперше розповів російський графік Олександр Добіаш На об'єктивістських позиціях у вивченні функцій часток стояв О О Шахматов На його думку, частки — «один із різновидів прислівників» [4, с 506] І Ф Ф Фортунатов, і О М Пешковський розглядають «партикульні форми слів» як графічні форманти — афікси, що вільно «рухаються на поверхні мови» [3, с 43] Формалістичне ставлення до частки, на жаль, панує й нині в зарубіжному мовознавстві

Представники так званої дескриптивної лінгвістики, ототожуючи слово з морфемою, зовсім відмовилися від вивчення частки як службового слова і згадують про неї лише як про компонент «аналітичної структури» На відміну від традиційних службових слів (прийменика та сполучника), які виразно репрезентують ті чи інші графічні зв'язки або відношення, функція часток — модально-дейктична До того ж вона може виявлятися на всіх рівнях мовної системи Виникнення та розвиток первісних часток було викликано логічною та модально-експресивною «обробкою» речення та його складових частин Лексичне оформлення переважної більшості часток у слов'янських мовах відбувається, по суті, в писемний період Саме тому в російській мові ми не знаходимо часток індоевропейського походження Виняток становить заперечна частка В цьому своя логіка

Ствердження та заперечення — дві діалектичних необхідності комунікативно-пізнавальної діяльності людини У зв'язку з цим не можна не згадати афоризм великого Гете про те, що «життя між «так» і «ні» немає ніякого змісту»

Французький лінгвіст А Мене у книзі «Загальнослов'янська мова» вважає, що в праслав'янський період заперечення значно відрізнялося від теперішнього Воно було більш загальним і не підлягало диференціації стосовно членів речення На думку вченого, це був особливий «словесно-мімічний жест», направлений на ршучу «незгоду» з кимсь у розмові про щось або про когось Як ми зрозуміли Мейє, це самотинне речення-рефлекс, яке могло бути прикладене до всіх різновидів мовної модальності в залежності від суб'єкта На наш погляд, ця точка зору автора відповідає дійсності [2, с 381—382] Загально-слов'янське *ne* (санскр *na*, готськ *ni*, лат *nē*), мабуть, і було тим первісним реченням-рефлексом, яке передувало більш новим східнослов'я-

янським *ни*, нѣтъ та ш Виникнення частки *ни/ни* А Меє відносити до періоду виникнення слов'яно-балтійської мовної єдності «В литовській мові, — пише вчений, — повторення має те саме значення, що і слов'янське *ни* Порівн *не съІХтъ, ни жьнІХтъ, ни събираІХтъ въ житъищІХъ*» [2, с 381—382] Таким чином, частка *ни/ни* в історії слов'янських мов не стала репрезентантом якоїсь нової «заперечної номінації» Вона прийшла «на допомогу» індоєвропейському *ne*, коли виникла необхідність диференціювати заперечення в його «деталях» Порівн Помроша *вси и не* остася *ни* единъ обрнѣ (Лавр л, II) Зважмо на те, що ця закономірність і дотепер властива всім слов'янським мовам Порівн сучасні російське *ни*ты, *ни* он, *ни* кто-либо другої из VI—б не могли совершить это преступление (Л Касс)

У сучасній мові, як і в минулому, частка *ни/ни* в реченнях з заперечною модальністю виразно демонструє сурядний зв'язок В еліптичних конструкціях вона підкреслює обмежувальне значення того чи іншого члена речення Порівн російське *ни* в городе Богдан, *ни* в селе Селифан, українське *ни* богу свічка, *ни* чорту кочерга, польське *ni z tego, ni z owego, ni stąd, ni z owąd* Нарешті, в імперативних мовних формулах типу російського «*Ни шагу назад!*»

Експресія обмежувального значення в українській мові досягається новотвором *ани*, в якому *a* — копулятивно-протиставний сполучник Наприклад, українське *Не* защебече тобі соловейко, *не* зашвігуть тобі вишневі сади, *не* зазеленіє *ани* м'яточка, *ани* руточка (Гринч)

Зниження заперечувальної модальності спостерігаємо в прикладах, коли частка повторюється в аналітичному предикаті перед зв'язкою та відповідною інфінітивною частиною Щоправда, ця особливість характерна лише для частки *не* Порівн російське Авдотья Романовна не могла не рассмеяться, на него глядя (Достоевск), українське Євдокія Романівна не могла не розсміятись, дивлячись на нього В інших слов'янських мовах конструкції такого типу не зустрічаються Наприклад, у польській мові *Na ten widok Dupia nie zdała powstrzymać się od śmiechu*

Частки *не* і *ни* в російській мові у сполуках з питальними займенниками, як відомо, переходять на позицію афіксів (*нѣкто, нѣчто, нѣкуда, нѣкто, ничтѣ, нукуда* та ін) Аглютинація такого типу спостерігається з певними особливостями і в інших слов'янських мовах Ця обставина зобов'язує нас при вивченні семантики та функцій часток чітко розрізнити модус заперечення від індивідуального значення конкретного службового слова [1] Однак знову торкнемося питання діахронії В старослов'янських і староруських писемних пам'ятках заперечення індоєвропейського типу вживаються досить часто Порівн *николи* не знахъ вы «ніколи не знав вас» Порівн з сучасними формами німецька *Niemand ist zu Hause*, українське Немає нікого дома, чеське *Nikdo není doma*

Зважмо на те, що в усіх слов'янських мовах, крім російської, коротка негативна відповідь у формально-граматичному плані може мати як мінімум три різновиди а) з участю заперечної частки *не*, б) з формою заперечення відповідної особи дієслова *бути* і в) сполученням частки *не* з заперечною формою дієслова-присудка. Наприклад, на запитання Ієсте ли єи наставник? (Чи ви вчитель?) — серб відповідь «короткими» *не; нисам, не, нисам* «Повна» відповідь вимагає обов'язкової постановки на першому місці заперечної частки *не*, після якої йде заперечне речення з дієсловом-присудком з відповідною негациєю. Наприклад — Да ли сте наставник? — *Не, Га нисам наставник*. Аналогічні приклади можемо знайти у польській і чеській мовах.

В українській та білоруській мовах дієслово *бути* — *быць*, як відомо, не зберегло в теперішньому часі форм загальнослов'янської парадигми. У зв'язку з чим «повна» негация дещо відрізняється від згаданої вище сербської. Порівн українське — Ви вчитель? — Ні Я не вчитель.

Нарешті, російське запитальне «да или нет?» в українській мові трансформується як «так чи ні?», у білоруській — «так ці не?» Як бачимо, все зводиться до того, що в сучасній російській мові існує заперечна частка *нет*, якої нема ні в одній із відомих нам літературних слов'янських мов.

Частка *нет* — східнослов'янського походження. В старослов'янській мові південних і західнослов'янських редакцій віддієслівна форма *нѣтъ* (*не ієстѣ*) вживається дуже рідко. І все ж тверде закінчення-ть свідчить про те, що є основи цього слова знаходиться книжно-старослов'янська форма. Як безособове дієслово зі значенням «відсутності» в староруський період *нет* знаходиться в стадії «стабілізації». Порівн Вѣрнмъ ти чѣстнѣи отче яко *нѣсть* остала ни едиша златица въ ризници (Супрасл. рук), *нѣсть* на землю лютѣи женскои злобы (Мол. Дан. Зат).

Паралельно зі згаданими формами в донаціональний період (XV—XVI ст.) звертають на себе увагу два типи безособових дієслів *нѣтъ* і *нѣту*. Порівн У которого денег *нѣтъ*, у того дитя возьметь, у которого дитя *нѣтъ*, у того жену возьметь (Песня о Шелкане), И хватятся старьци Михайла на Святой Недили, аже его въ монастыре *нѣту* (Жит. М. Клопск.).

Дані сучасної мови дають нам право першу форму вважати книжною, а другу — народно-розмовною. Разом з тим дані писемної великоруської мови свідчать про те, що в донаціональний період *нѣтъ* як частка не вживається. Ця дієслівна лексема має свої книжні антоніми, в тому числі *єсть*, *имѣється*, *наличествуеть*. Це значення зберігається і нині. Порівн сучасне російське прислів'я *Нет* дня ярче майского и ночи темней новогодней (В. Шукш.).

Безособові форми *нет* в українській мові відповідає *нема*, в білоруській — *няма*, в польській — *нема*, в болгарській — *нямат*, в чеській — *нема*, в сербохорватській — *нима*.

В історії російської мови, починаючи з XVIII ст., вербально-безособове слово *нет* в окремих мовних ситуаціях поступово переходить на позицію частки З точки зору семантики воно втрачає значення відсутності і починає фігурувати як службове слово модально-категоричного заперечення При цьому, як правило, негация спрямовується на предикативну ознаку, на зміст цілого речення

Перехід вербально-безособового слова *нет* в однойменну заперечну частку відбувався, на нашу думку, через «посередництво» питального модусу Порівн Жива ли она или *нет?* (Пов о Фр Скобеее) Виникнення частки *нет* і її стабілізація в системі російської мови обумовлені так званним повторним запереченням, коли негация як відповідь підкреслювала категоричність незгоди Таким чином, якщо частки *не* та *ни* в російській мові обслуговують «внутрішню» структуру заперечного речення, то новотвір *нет* є «зовнішнім» його виразником на рівні стилістичного синтаксису

Як атрибут «зовнішньої» структури модусу заперечення частка *нет* зосереджує в собі високий рівень експресії Наприклад, у Пушкіна *Нет! Я не Байрон, я другой, еще неведомый избранник!* На відміну від інших часток, заперечне *нет* у діалогічній ситуації може бути демонстрантом самостійного речення Порівн російське — Ну, придешь? — *Нет!* (Достоевск), українське — Ну, прийдеш? — *Ні!*, польське — No przyjdiesz? — *Nie!*

І в російській, і в інших слов'янських мовах заперечна частка може поширювати свою семантику за рахунок «приєднання» в сферу дії «свого модусу» інших часток Порівн російське Да вовсе же *нет!* (Достоевск), українське Та зовсім же *ні!*, польське *Wcale nie!*

Розвиток категорії часток у всіх слов'янських мовах — яскравий приклад поступальної діалектики мови Однак в деталях цей процес не безмежний Його мовно-стилістичні можливості визначаються системою мови, її типологічною специфікою

Список літератури 1 Васильева С А К вопросу о семантике отрицательных частиц — Филологические науки, 1959, № 3 2 Мейе Э А Общеславянский язык М, 1951 3 Пешковский А М Русский синтаксис в научном освещении М, 1926 4 Шахматов А А Синтаксис русского языка Л, 1941

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Грич — Словник української мови за ред Б Д Гринченка
Достоевск — Ф М Достоевский
Л Касс — Л А Кассиль
Лавр л — Лаврентьевская летопись
Мол Дан Зат — Моление Даниила Заточника
Пов о Фр Скобеее — Повесть о Фроле Скобеее
Супрасл рук — Супрасльская рукопись

ПРО ОСНОВНУ СИНТАКСИЧНУ ОДИНИЦЮ У ПОЛЬСЬКІЙ ГРАМАТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Розуміння речення, основної синтаксичної одиниці, у польському синтаксисі, як взагалі в мовознавстві, не є незмінним змінюються визначення та принципи класифікації, змінюється також термінологія. Вчення про словосполучення в польському синтаксисі розвинулось досить пізно, в ієрархії мовних одиниць словосполучення завжди розглядалось як одиниця, підпорядкована реченню.

Логічний, психологічний та формально-граматичний напрям у мовознавстві знайшов своє відображення в працях польських вчених. Відхід від екстралінгвістичних факторів та бажання знайти конкретні граматичні ознаки речення привели до вчення про особову форму дієслова як основу речення.

У російському мовознавстві в свій час такої точки зору притримувався О. О. Потебня [11, с. 84], але, як вказує В. В. Виноградов, «вже до О. О. Потебні російська синтаксична традиція, зокрема в 60—70-ті роки схилилась до висновку, що присудок та дієслово — не еквівалентні граматичні поняття, що в російській мові присудок може бути виражений найрізноманітнішими морфологічними засобами, найрізноманітнішими частинами мови» [4, с. 347]. Це твердження можна застосувати й до інших слов'янських мов, в тому числі до польської.

У працях польських мовознавців А. Красновольського, Я. Лося, С. Шобера, З. Клеменевича, С. Йодловського та інших у визначенні речення, як правило, поряд з іншими ознаками наявна й така формально-граматична ознака, як присудок, виражений особовою формою дієслова,

Першою значною працею в галузі синтаксису в польському мовознавстві можна вважати «Синтаксис польської мови» А. Красновольського [21]. Попередники Красновольського, наприклад А. Малецький, давали визначення речення (*zdania*) на логічній підставі «Речення — це думка або судження, виражене словами» [24, с. 345]. У праці А. Красновольського ми знаходимо таке визначення речення «Реченням називається думка, виражена за допомогою дієслова в особовій формі» [21, с. 1]. Поняття «думка» Красновольський розуміє як поєднання у свідомості двох уявлень, тобто близько до психологічного розуміння молодогограматиків. Але, як бачимо, у цьому визначенні є й формальна основа — особова форма дієслова. Красновольський зазначає, що зустрічаються речення і без особової форми дієслова, але він вважає, що їх легко поповнити однією з форм дієслова *być*.

Речення, в яких один або кілька членів речення пропущені, дослідник називає еліптичними (*zdania eliptyczne*), зараховує

до них відповіді на питання та такі конструкції, в яких, на його думку, пропущені дієслова руху або слова *trzeba, należy* Еліптичні речення в Красновольського — це один з видів неповних речень (*zдания mezupełne*), іншим видом яких є зародкові речення (*zдания zarodkowe*) вигук або клична форма іменника, відділені від інших слів в реченні комою або знаком оклику

Як бачимо, Красновольський не дає чіткої класифікації речень, він більше уваги приділяє синтаксичним відношенням у реченні, синтаксичним функціям частин мови, ніж особливостям речення

Серед дослідників пізнішого часу слід відмітити Я. Лося, автора розділу «Синтаксис речення» у виданнях «Польська мова та її історія» [23] та «Граматика польської мови» [16], С. Шобера [26], автора університетського підручника польської мови та багатьох інших праць

Реченням Лось називає «мовний твір, що містить підмет і присудок» [23, с. 189]. Крім того, він дає психологічне визначення, в якому речення розглядається як складне уявлення, розкладене на поняття предмета та поняття стану (дії, ознаки), причому ці поняття розглядаються по відношенню до поняття «я» особи, яка говорить, і до моменту висловлення. Отже, Я. Лось виділяє і чисто граматичну основу речення (підмет та присудок), і психологічну (складне уявлення), і такі ознаки, як синтаксичний час (відношення до моменту висловлення) та особа (відношення до поняття «я»), що становлять частину поняття предикативності, яке включає час та модальність, в деяких мовознавців також особу. Термін «предикативність» Лось не вживає.

Процес утворення речення вчений розглядає, як процес аналізу й синтезу, він вважає, що речення можуть виражати думки та почуття, хоч переважно думки. Я. Лось поділяє речення на еліптичні, в яких пропущений будь-який член, еквіваленти речення (*gównowazniki zdań*) та безпідметові речення (*zдания bezpodmiotowe*). Фактично еквіваленти речення — це один з типів еліптичного речення, до них він відносить відповіді на питання типу *Tak, Nie*, в яких сконцентровані всі пропущені члени речення. Лось відрізняє речення, в яких підмет відомий з контексту або ситуації, і різні типи безпідметових речень, в яких підмет не можна вказати (*Grzmi Świta*), хоч вважає, що вони виникли з речень, які мали підмет. Це одна з перших спроб у польському мовознавстві класифікувати речення за характером предикативної основи.

С. Шобер також розглядає речення як двочленну конструкцію, що складається з підмета та присудка, який може бути виражений особовою формою дієслова або словосполученням — зв'язкою з будь-якою іншою частиною мови [26, с. 302—306]. Еквівалент речення в нього має більш широкий обсяг, ніж в Лося, сюди входять усі конструкції, які формально не являють собою речення, тобто вигуки, кличні форми, привітання тощо. Ре-

чення з пропущеними членами С Шобер називає неповними (zdania niezupełne)

Безумовно, всі згадані праці мають певне значення для вивчення синтаксису польської мови, але ми не знаходимо в них розробки теорії речення або наукової класифікації речень

Першим значним польським синтаксистом можна вважати З Клеменевича Т Лер-Сплавінський писав, що перша праця Клеменевича «Описовий синтаксис сучасної польської літературної мови», видана у 1937 р, є поворотним пунктом у цій галузі [22, с 168] Творча спадщина Клеменевича містить у собі велику кількість цінних досліджень з синтаксису, історії мови, методики викладання мови та інших проблем Його праці лише в галузі синтаксису могли б стати предметом окремого дослідження, тим більше, що від першої праці, виданої у 1937 р, до післявоєнних праць його погляди значно змінилися В «Описовому синтаксисі сучасної польської літературної мови» [18] Клеменевич вказує на необхідність дослідження розмовної мови, вивчення окремих мовних одиниць у зв'язку з контекстом та ситуацією

Як основну синтаксичну одиницю Клеменевич розглядає висловлення * (wypowiedzenie), визначення якого він дає з психологічних позицій, відкидаючи однобічний, на його думку, логічний підхід Згідно з визначенням Клеменевича, змістом висловлення є уявлення, а ціллю — переказ психічних переживань (тобто акт комунікації) Клеменевич також відмічає таку рису, як відношення до змісту висловлення (posława mówiącego), тобто суб'єктивну модальність — в сучасній термінології Інтонацію Клеменевич вважає тим чинником, який сприяє цілісності висловлення та його виділенню Пізніше, у «Нарисі польського синтаксису» [20], вчений вказував на те, що основою висловлення, його головною ознакою з граматичної точки зору є особова форма дієслова Якщо вона відсутня, її можна впровадити Така зміна у визначенні висловлення пов'язана, очевидно, з висновком Клеменевича про те, що вивчення семантичного, логічного та психологічного аспектів висловлення не належить до компетенції лінгвіста, тому основну увагу слід приділяти формальній стороні висловлення

Але, оскільки одних формальних ознак для визначення висловлення недостатньо, Клеменевич і тут відзначає, що вислов-

---

* Значення термінів «висловлення» (wypowiedzenie) і «речення» (zdanie) відрізняється від значення цих термінів у радянському мовознавстві Термін «висловлення» вживається в сучасному польському мовознавстві на означення основної синтаксичної одиниці незалежно від того, чи йдеться про одиницю мови, чи про одиницю мовлення Термін «речення» вживається на означення висловлення з наявною особовою формою дієслова на відміну від терміна «еквівалент речення» (gównowaznik zdania), що означає висловлення без особової форми дієслова З дещо подібним розумінням основної синтаксичної одиниці ми зустрічаємось у «Курсі сучасної української літературної мови» за ред Л А Булаховського [2] та в деяких інших працях [7] де над-рядна синтаксична одиниця — це фраза або висловлення.

лення є цілісною конструкцією, граматично організованою, якій властива особлива інтонація, і що в певній ситуації вона є найменшим, але достатнім мовним засобом передачі інформації, виконує комунікативну функцію

І в ранніх, і в пізніших працях Клеменевич зберігає поділ висловлень на речення (*zdania*) і повідомлення (*ozpażnienia*), у інших авторів замість терміну «повідомлення» вживається термін «еквівалент речення». Підставою цієї класифікації є чисто формальна ознака — наявність або відсутність особової форми дієслова

Цікаво, що в «Описовому синтаксисі сучасної польської літературної мови» відсутність особової форми дієслова в деяких конструкціях дослідник цілком вірно пояснює тим, що це конструкції своєрідного характеру, походження та розвитку. Однак пізніше, в «Нарисі польського синтаксису», він стверджує, що повідомлення — це висловлення без особової форми дієслова, яку можна ввести. Треба відзначити, що впровадження особової форми дієслова у висловлення Клеменевич розглядає лише як дослідницький прийом, але існує багато конструкцій, в які неможливо ввести особову форму дієслова, не спотворюючи їх

У зв'язку з тим, що класифікацію висловлень проведено за формальною ознакою — наявністю або відсутністю особової форми дієслова, категорія повідомлень об'єднує різноманітні конструкції і такі, де немає і не може бути особової форми дієслова, тобто односкладні, і такі, де присудок, виражений особовою формою дієслова, підказується контекстом або ситуацією. У класифікації, прийнятій у радянському мовознавстві [10], цю останню групу найчастіше зараховують до неповних речень

У вирішенні питання про особову форму дієслова як основу речення традиція у польському мовознавстві виявилась дуже сильною. Є. Курилович [9, с. 48—56] конструкції з присудком, вираженим особовою формою дієслова, вважає реченням і з формальної, і з функціональної точки зору, конструкції без присудка (номінативні речення) — еквівалентами речення, але не реченнями з точки зору форми

Особливості речення, роль присудка в реченні Курилович розглядає, порівнюючи речення і словосполучення. «Речення представлено у зовнішніх зв'язках присудком, тобто визначаючим членом, на відміну від словосполучення, яке представлено визначуваним членом», «конституючим членом словосполучення є визначуваний член, а конституючим членом речення — визначуючий, тобто присудок» [9, с. 55]

Проте існують у польському мовознавстві й інші погляди. Я. Сафаревич, А. М. Левицький [25], Л. Завадовський [27] не вважають особову форму дієслова умовою існування речення. Відмінність між реченням та словосполученням Сафаревич бачить в тому, що речення містить «*sąd o istnieniu*»*. Він вважає,

* Цей термін можна перекласти «думка про існування», що певною мірою наближається до поняття предикативності

що способом вираження «*sądu o istnieniu*» може бути не лише дієслово в особовій формі, але й предикативна форма прикметника, інтонація або контекст Хоч такі поняття, як «*sąd o istnieniu*», у Сафаревича і предикативність у радянському мовознавстві близькі, але ототожнювати їх не можна, тому що польський вчений розглядає це поняття з психологічної точки зору На його думку, різниця між реченням, що містить «*sąd o istnieniu*», і словосполученням, яке не має цієї властивості, полягає у суб'єктивній оцінці, тобто належить до явищ психологічних Подібною точки зору притримується Л Завадовський Різницю між реченням та повідомленням він вбачає у способах вираження предикативності, яку розуміє як співвіднесеність з дійсністю У реченні предикативність виражається особовою формою дієслова, у повідомленні — інтонаційними засобами

Зіставляючи різні точки зору на висловлення, А М Левицький приходить до висновку, що поділ висловлень на речення та еквіваленти речень, або повідомлення, в залежності від наявності чи відсутності в них особової форми дієслова — виключно термінологічний Такий погляд видається дещо спрощеним

Крім Клеменевича, всі згадані вчені торкалися лише окремих питань синтаксису Спробою охопити досить широке коло синтаксичних проблем є монографія С Йодловського «Основи польського синтаксису» [17] Йодловський, спираючись на своїх попередників, продовжує традиції польського мовознавства і розвиває їх

У визначенні висловлення Йодловський виділяє такі особливості 1) воно є одиницею мовної передачі інформації (*jednostka przekazu słownego*), тобто комуникативною одиницею, 2) граматично оформленою (*całość powiązana gramatycznie*), 3) інтонаційно виділеною (*wyodrębniona prozodycznie*)

Як бачимо, у визначенні немає згадки про особову форму дієслова, але класифікація висловлень побудована в загальному на тих же принципах, що й класифікація Клеменевича Йодловський не відмовляється від традиційного поділу висловлень на дві групи в залежності від наявності чи відсутності в них особової форми дієслова Висловлення з присудком, вираженим особовою формою дієслова, він називає вербальними висловленнями, або реченнями (*wypowiedzenie werbalne*), висловлення без особової форми дієслова — невербальними висловленнями (*wypowiedzenie niewerbalne*) Як вказує сам Йодловський, у визначенні висловлення формальний чинник відсутній, у класифікації він наявний

Обсяг поняття «речення» Йодловський дещо поширив, він ввів сюди конструкції з дієслівними формами на *-po*, *-to* і так званими нефлексійними дієсловами (*trzeba, można, ciach, być*), а також з займенником *to* в ролі зв'язки

Невербальні висловлення Йодловський поділяє на такі, що допускають можливість впровадження особової форми дієслова, і такі, в які особову форму дієслова ввести неможливо

Перша група невербальних висловлень об'єднує дуже різноманітні конструкції і номінативні речення, і дієприслівникові звороти, і висловлення типу *Tak, Nie*. Це ще раз паочно підтверджує хибність принципу примусового введення особової форми дієслова у будь-яку конструкцію, що не відповідає мовній дійсності, призводить до прирівнювання різних за своїм характером конструкцій.

Друга група більш однорідна це повідомлення (*zawiadomienia*), куди входять заголовки, і окремі вигуки, відділені знаками оклику (*wykrzyknienia*).

Йодловський відзначає існування односкладних (безпідметових) і двоскладних висловлень. Вже до Йодловського Г Конечна [25] зробила спробу описати односкладні висловлення в польській мові, але вона основну увагу приділила їхній семантиці. Йодловський в «Основах польського синтаксису» також аналізує односкладні висловлення, але його перш за все цікавлять способи вираження присудка в цих конструкціях. На жаль, чіткої класифікації односкладних і двоскладних конструкцій Йодловський не дає.

У своїй монографії Йодловський в основному дотримується традиційного погляду на висловлення, хоч дещо осучасненого. Крім того, він розглядає вчення про структурну схему висловлення, деякі проблеми семантичного синтаксису та актуального членування висловлення.

Таким чином, більшість польських дослідників основною синтаксичною одиницею вважає висловлення, основою якого є особова форма дієслова, наявна або «пропущена». До Клеменсеви́ча на означення основної синтаксичної одиниці вживався термін «речення» (*zdanie*), який і зараз вживається у шкільній практиці.

Вчені Польської Народної Республіки виділяють такі ознаки висловлення, як предикативність, граматична цілісність, закінчена інтонація та комунікативна основа. Розуміння висловлення в польському мовознавстві наблизилось до розуміння речення в радянському мовознавстві академіком В. В. Виноградовим та деякими іншими вченими [5, с. 80–82]. Проте основою класифікації висловлень за характером предикативної основи була й залишається наявність або відсутність особової форми дієслова речення — це конструкції з особовою формою дієслова, еквіваленти речень, або повідомлення (у Йодловського — невербальні висловлення) — це конструкції без особової форми дієслова.

Ця класифікація значно відрізняється від прийнятого у радянському мовознавстві поділу на односкладні та двоскладні речення. Спроби Йодловського поділити невербальні висловлення на підгрупи та виділити односкладні речення не внесли повної ясності у це складне питання.

- Список литературы 1 *Белошапкова В. А* Современный русский язык Синтаксис М, Высшая школа, 1977 2 *Булаховский Л. А* Нариси з загального мовознавства К, Радянська школа, 1955 3 *Валгина Н. С* Синтаксис современного русского литературного языка 2-е изд М, Высшая школа, 1978 4 *Виноградов В. В* Из истории изучения русского синтаксиса М, Изд-во МГУ, 1958 5 Грамматика русского языка, т 2 Синтаксис, ч 1 М, Изд-во АН СССР, 1960 6 Грамматика современного русского литературного языка М, Наука, 1970 7 *Коструба П. П* Висловлення як основна одиниця живої мови — Питання українського мовознавства Львів, 1958, кн 3 8 Курс сучасної української літературної мови За ред Л. А. Булаховського, т 2 Синтаксис К, Радянська школа, 1951 9 *Курилович Е* Очерки по лингвистике М, Изд-во иностр. лит-ры, 1962 10 *Лекант П. А* Синтаксис простого предложения в современном русском языке М, Высшая школа, 1974 11 *Потебня А. А* Из записок по русской грамматике, т 1—2 М, 1958 12 Сазонова Н. М. К вопросу теории предложения К, Вища школа, 1974 13 Синтаксис словосполучения и простого предложения (синтаксичні категорії і зв'язки) К, Наукова думка, 1975 14 *Сусов И. П* Формальные и семантические аспекты предложения — В кн Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков М, Наука, 1975 15 Сучасна українська літературна мова Синтаксис/ За заг. ред. І. К. Білодідя К, Наукова думка, 1972 16 *Gramatyka języka polskiego* Warszawa, Wyd. PAU, 1923 17 *Jodłowski S* Podstawy polskiej składni Warszawa, PWN, 1976 18 *Klemensiewicz Z* Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej Kraków, 1937 19 *Klemensiewicz Z* Studia syntaktyczne Wrocław, 1967 20 *Klemensiewicz Z* Zarzys składni polskiej, wyd. 6 Warszawa, PWN, 1969 21 *Krasnowolski A* Systematyczna składnia języka polskiego (mniejsza) Warszawa, 1898 22 *Lehr-Splawinski T* Szkice z dziejow i rozwoju kultury języka polskiego Lwow, 1938 23 *Los J* Składnia zdania — In *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich*, cz. 2, Kraków, Wyd. PAU, 1915 24 *Małecku A* Gramatyka historyczno-porównawcza języka polskiego, t. 2 Lwow, 1879 25 *Problemy składni polskiej* Studia, dyskusje, polemiki z lat 1945—1970 Warszawa, PWN, 1971 26 *Szober S* Gramatyka języka polskiego, wyd. 4 Warszawa, PWN, 1957 27 *Zawadowski L* Problem cech charakterystycznych zdania — In *W służbie nauce i szkole* Warszawa, 1970

Краткое содержание

В статье рассматривается развитие учения об основной синтаксической единице в польском синтаксисе. В трудах А. Красновольского, Я. Лося, С. Шобера в качестве основной синтаксической единицы выделяется предложение (zdanie). В определении предложения на первое место выдвигается формально-грамматический признак — наличие сказуемого, выраженного глаголом в личной форме.

З. Клеменевич, С. Иодловский и другие ученые как основную синтаксическую единицу рассматривают высказывание (wypowiedzenie), а предложение (zdanie) и эквивалент предложения (rownowaznik zdani) — как подчиненные единицы. Отмечается, что высказывание является коммуникативной единицей, грамматически оформленной, интонационно выделенной, обладающей предикативностью. Но наряду с этим сказуемое, выраженное личной формой глагола, неизменно остается основным формально-грамматическим признаком высказывания, а его отсутствие рассматривается как опущение, что приводит к неясности и непоследовательности в классификации высказываний.

РОЗВИТОК ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЯКІСНОСТІ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У СУЧАСНІЙ БОЛГАРСЬКІЙ МОВІ

Розвиток якісних значень у семантиці відносних прикметників. Розвиток семантико-граматичних властивостей відносних прикметників — один з найактивніших процесів у сучасній болгарській літературній мові

Процес переходу відносних прикметників у якісні не є новим явищем, проте в болгарському мовознавстві досі нема спеціальних монографічних досліджень, присвячених цій проблемі. Питання семантико-граматичних особливостей прикметників, розвитку якісних значень у відносних прикметників розглядаються лише в посібниках та підручниках з болгарської мови. Звичайно, в них даються надто загальні формулювання, наводяться нечисленні ілюстративні приклади «Границя, яка розділяє прикметники якісні і прикметники відносні, — пише Н. Костов, — в підручниках для педагогічних училищ є до великої міри умовною. У більшості випадків відносні прикметники вживаються в непрямому значенні, метафорично. При такому вживанні вони розвивають у собі якісне значення, або, інакше кажучи, перетворюються в прикметники якісні» [2, с. 128].

У граматиці болгарської мови С. Стоянова відзначається, що границя між якісними та відносними прикметниками не абсолютна. У залежності від вживання один і той же прикметник може мати значення відносного або якісного [12, с. 233].

Теоретичне обґрунтування цих спостережень знаходимо у відомому визначенні слова, яке дав академік В. В. Виноградов. Він дуже точно підмітив, що значення кожного слова зумовлюється не лише його відповідністю певному поняттю, але залежить також від властивостей частини мови, до якої належить слово, від контексту й конкретних лексичних зв'язків окремого слова з іншими словами, від семантичного співвідношення слова з близькими за значенням словами, від стилістичного забарвлення слів [4, с. 26].

Отже, кожне нове вживання слова залежить від можливостей виявлення тих сторін його значення, які відповідають даному контекстові [16, с. 82], а це, в свою чергу, відбиває, безумовно, зв'язки між предметами та явищами об'єктивної дійсності.

Нові значення у відносних прикметників розвиваються шляхом метафоризації. Переносне значення з'являється, з одного боку, тому, що для цього існує ґрунт у самому явищі реального

світу, з другого — не можна не враховувати при цьому й суб'єктивного фактора, тобто оціночного моменту з боку прикметників, що творять конкретний текст

Як показує матеріал, відносні прикметники зі значенням «зроблений з чогось», «той, що містить в собі щось», «той, що відноситься до когось» при певних семантико-синтаксичних умовах можуть розвивати значення «той, що подібний до чогось».

Цей період зумовлений спільною семантичною основою всіх прикметників і якісн., і еідносні прикметники є різними формами виразу категорії якості, тобто за словами академіка В В Виноградова, «семантичною основою прикметника є поняття якості» [4, с 205]

З великої кількості прикметників у сучасній болгарській мові основне, номінативне значення якості має невелика кількість прикметників. Більшість з них означає якість як відносну ознаку, тобто таку ознаку, що впливає з відношення до предмета, обставини або дії, наприклад *железен, опушен, блатист, домашен, вчерашен* та ін. У цьому відношенні болгарська мова не відрізняється від російської, в якій «якісні значення прикметників звичайно виводяться з відношення до предмета і дії відповідно до значень тих іменних і дієслівних основ, від яких вони утворюються. Якісне значення відносних прикметників є вторинним. Воно впливає з якісної оцінки предметного відношення або якісного осмислення дії» [4, с 182]

Якісні значення можуть розвинути відносні прикметники, утворені від іменників, причому вони означають а) відношення до особи (*студентски, счетоводителски, лекарски*), б) відношення до місця (*Софийски, селски, университетски*), в) відношення до тварин (*гарванов, магарешки, пачи*), г) відношення до неживого предмета (*дървен, златен, каменен*). Якісно-відносні прикметники все більше поповнюються за рахунок утворень від прислівників часу, наприклад *днешен, вчерашен, утрешен*

З прикладів добре видно, що, справді, поділ прикметників на якісні та відносні є певною мірою умовним. Між ними важко провести межу, бо вона фактично проходить всередині кожного слова [4, с 203]

Вище було вже вказано на істотне значення експресивної оцінки, яку містять в собі якісно-відносні прикметники: вони характеризують предмети, явища або дії не тільки з якісного боку, але й дають позитивну або негативну оцінку. В залежності від цього прикметники можуть означати

1 Психічні властивості та риси людського характеру *златно сърце, леден поглед, пачи ум, желязна воля, стоманена издържливост* та ін

2 Зовнішні фізичні якості *кадифяна кожа, въздушна походка, малиново лице, сръбърни коси, кестеняви коси, кестеняви очи* та ін

3 Суспільну поведінку людини *детски разсъждения, лисича хитрост, лакейско поведение* та ін

4 Відношення до людини з боку тих, хто її оточує *най-човечнийт човек*

5 Явища природи та об'єктивної дійсності *златна есен, оловно небе, златна ръж* та ін

Отже, процес переходу відносних прикметників у якісні являє собою перехід від конкретно визначеної ознаки даного предмета (через відношення до цього предмета) до узагальнення цієї ознаки для цілого класу предметів і водночас до розвитку абстрактного значення якості. У цьому випадку наявна складна семантико-граматична зміна в структурі відносних прикметників вони втрачають своє предметне, наочне, дотикове значення якості й розвивають більш абстрактну семантику, тобто більш або менш відхиляються від свого первісного прямого предметного значення.

В основі розвитку якісного значення у відносних прикметниках лежить порівняння. Семантичний зв'язок між іменником та похідним від нього відносним прикметником виражається в тому, що в більшості випадків прикметник наслідуює й повторює всі лексичні та граматичні зміни в іменнику. Наприклад, іменник *миор* вживається в таких значеннях 1) музичний лад, 2) настрої — сумний, меланхолічний. Така подібність у його значенні притаманна й похідному від нього відносному прикметнику *миорний* 1) мінорна гама, тональність, лад, 2) мінорний настрої.

Вживання відносних прикметників у їх якісному значенні не є спонтанним явищем. К. С. Аксаков зауважує, що при поступовому звільненні від предмета думка все ще спирається на предмет, доки, нарешті, не доходить до поняття загального, незалежного від предмета і доходить до псняття якості [1, с. 11]. О. О. Потебня з цього приводу писав: «В міру того, як зв'язок відносного прикметника з його першообразом стає у свідомості все більш і більш віддаленим, збільшується і його абстрактність, безвідносність, якісність, бо якісність прикметника є лише другим іменем його безвідносності. Разом з цим даний прикметник стає виразом якості постійного» [9, с. 527].

Але те, що в похідному відносному прикметнику викристалізувалося як власне лексичне значення, у твірному іменнику вживається тільки метафорично, переносно. Наприклад, прикметник *мармуровий* має три значення 1) зроблений з мармуру (мармурова статуя), 2) подібний до мармуру, імітуючий його поверхню (мармуровий папір), 3) переносне значення — білий, гладкий як мармур (мармурове чоло). В іменнику *мармур* початки останнього, поетичного, суто якісного значення знаходяться в тісно обмеженому фразеологічному та синтаксичному контексті. У взаємодії з іменником в межах словосполучення, в свою чергу, відносний прикметник *мармуровий* реалізує своє потенціальне якісне значення [5, с. 12].

У залежності від здатності розвивати якісні значення і властивості, у сфері відносних прикметників сучасної болгарської

мови можна виділити такі групи I Відносні прикметники, що функціонують у системі мови тільки зі своїм якісним значенням II Відносні прикметники, яким притаманне і якісне, і відносне значення, з домінуючим вживанням в якісному значенні. III Відносні прикметники, що мають якісне та відносне значення, з домінуючим вживанням у відносному значенні IV Відносні прикметники, що функціонують у мовній системі тільки з відносним значенням

Процес переходу відносних прикметників у якісні виражається якраз в одночасному існуванні цих груп, а також у їх формально-граматичній асиміляції, яка здійснюється в різній мірі в залежності від ступеня переходу відносних прикметників у якісні

Морфологічні особливості відносних прикметників, які розвинули в собі значення якості. Відносні прикметники, які розвинули в собі значення якості, приймають від якісних прикметників їхні формально-граматичні ознаки а) вони можуть утворювати ступені порівняння, б) від них можуть утворюватись абстрактні прикметники з суфіксом **-ост-** і в) прислівники на **-о**

Ступені порівняння відносних прикметників, які розвивають якісне значення Спостереження над відносними прикметниками, що розвинули в собі якісне значення, дають нам підстави розмежувати два типи опозиції при ступенях порівняння 1) позитивно-порівняльна (вища), 2) позитивно-найвища [4, с. 90]

Не вважаючи чисто граматичними елементами порівняльній частки **по-**, **най-**, ми підкреслимо, що відносні прикметники при ступенюванні є якісно-відносними При цьому зв'язок між відносними прикметниками, що стали якісними, і твірними іменниками зберігається Ступенювання відносних прикметників, що набули якісного значення, лежить в основі «тих можливостей, які допускаються логікою зв'язків, але не реалізовані мовою» [13, с. 8] Наприклад «За буквите» є произведение по-литературно, по-художествено от много произведения на старата българска литература»

Ступені порівняння в якісно-відносних прикметників не мають структурних обмежень при своєму утворенні, але все-таки вони більш притаманні літературній мові

Утворення іменників на -ост від якісно-відносних прикметників Суфікс **-ост** є одним з найпродуктивніших при утворенні іменників від основи прикметників Цей процес детально досліджено в працях В. В. Виноградова, Н. М. Шапського, Є. М. Ножкіної, Г. С. Зенькова, В. Д. П'ятицького, М. А. Бакіної та ін [3, с. 43, 5, с. 98]

Як показує матеріал, абстрактні іменники на **-ост** можуть утворюватись від різних по семантиці відносних прикметників, що розвинули якісне значення Найбільш продуктивними є прикметники з суфіксами **-ен** (**-ичен**) Твірними можуть бути і прикметники з суфіксом **-ов** (*оркестровост*)

Між похідним абстрактним іменником і твірним якісно-відносним прикметником існує семантична співвідносність

Тлумачні статті «Речник на българския книжовен език» [11] та «Обратен речник на съвременния български език» [7] показують активність цього процесу У значній кількості вживаються майже всі абстрактні іменники розглянутого типу Приклади, які зустрічаються як в поезії, так і в прозі, а також і в розмовній практиці, показують, що це явище строго зумовлене внутрішніми мовними законами Наприклад «В разказа на стария септемвриец имаше и много тъга и много *поетичност*» (Е Коралов), «В на пръв поглед скромното и облекло имаше подчертана ексцентричност» (Д Димов), «Сеизмолозите смятат, че в раздвижането на земните пластове има *периодичност*» («Работническо дело»), «Самият тои като че ли беше заприличал на *античност*» (Б Райнов), «И в облеклото, и в маниерите му имаше *хармоничност*» (А Гуляшки)

Утворення прислівників на -о від відносних прикметників у процесі їх переходу в якісні Семантичні, формально-граматичні та словотвірні особливості прислівника в сучасній болгарській мові розроблені з повнотою і багатооб'ємністю С Георгиевим [6]

Спостереження показують, що на початку ХХ ст в болгарській мові разом з активізацією процесу переходу відносних прикметників у якісні активізується й утворення прислівників від них

Прислівники, утворені від якісно-відносних прикметників, зустрічаються не тільки в художній літературі та публіцистиці, а й в розмовній мові Наприклад «Ти вършиш всичко толкова бързо, направо *метеорно*» (з розм мови), «Новото село, построено по типов проект му изглеждаше някак *казармено и унило*» (Ст Ц Даскалов), «Огромната студена река, *езерно широка*, пълзеше едва-едва» (Ст Ц Даскалов), «Гледайки *стъклано*, аз казах с чужд глас» (Б Райнов), «Елмазно блестящите дъждовни капки обливаха като сълзи *стъклата на колата*» (Б Райнов), «Долу синееше реката, *кинжално тънка и блестяща*» (Д Димов)

Синтаксичні особливості якісно-відносних прикметників. Сполучуваність відносних прикметників, що вживаються в їх якісному значенні з прислівниками Розвиток ад'єктивних словосполучень є довгим і складним процесом, який немовби зв'язаний, з одного боку, з виділенням якісних і відносних прикметників у самостійні категоріальні групи, а з другого — з розвитком значення якісності у відносних прикметників

Кількісні прислівники означають ознаки в більшому або меншому ступені Якість у більшому ступені виражається за допомогою прислівників *особено, съвершено, удивително, изключително, твърдз, прекалено, прекомерно* та ін Семантика прислівників *почти, едва, леко, малко* та ін вказує на ослаблення ознаки

Оскільки морфоструктура якісно-відносних прикметників у сполученні з деякими з вищевказаних прислівників не порушується, відсутні й стилістичні порушення Словосполучення такого типу дуже розповсюджені Їх продуктивність особливо сильно спадає у вічі при зіставленні з їх розповсюдженістю у XIX ст

У сучасній болгарській мові модель «якісно-відносний прикметник+прислівник» вживається майже в усіх жанрах: «Румена и зачервена от ютията, *свсѣм домашна*, тя го посрещна с радостен вик» (Ст Ц Даскалов), «Млад човек, *свсѣм студентски вид*, плахо прекоси сцената и седна зад рояла» (Б Райнов), «Поезията на Гацева е *малко книжна*, но в нея личи силата на образнага и мисъл» («Пламяк», кн 10, 1977), «Излязох *свсѣм работни дрехи*» (з розм мови), «Настроението на всички ни беше *истински първомайско*» (з розм мови), «В държаніето му гнаше подчертано западен маниер» (Б Райнов).

Модель «відносний прикметник у якісному значенні+прислівник» постійно поповнюється різноманітними за семантикою прикметниками, які поєднуються з різноманітними якісно-визначальними прислівниками Найбільш продуктивна модель з прислівником *много*, який є домінантою у відповідному синонімічному ряді Такі сполучення зустрічаються особливо часто у критико-публіцистичному жанрі та в розмовній мові Наприклад «Дядото беше много селски човек, за да може да свикне с градския шум» (з розм мови), «*Много ботевски плам* има в поезията на поетите-партизани» (учнівська письмова робота); «Тя има *много спортна* фігура» (з розм мови) В поезії і в прозі ад'єктивні словосполучення з опорним словом «відносний прикметник як якісний+прислівник» зустрічаються набагато рідше «*Много книжна* и *свсѣм* далеч от житейската правда беше тогава философията ми» (Б Райнов)

Сполучуваність відносних прикметників, вжитих у якісному значенні, з прийменниково-іменними формами Факт, що відносні прикметники, які розвинули в собі якісне значення, можуть бути опорним словом у сполученні з іменниками, відмічений М М Прокоповичем «Розвиток у відносних прикметниках якісних значень розширює їхні синтаксичні можливості При вживанні у значенні якісної ознаки такі прикметники, як «срібний, золотий, мармуровий» та ін, легко розповсюджуються залежними словами, утворюючи словосполучення різних типів.» [10, с 190]

Однією з найбільш розповсюджених моделей ад'єктивних словосполучень є така «якісно-відносний прикметник/прийменник+залежний іменник»

Найчастіше вживається прийменник *от*, а метафоричне словосполучення може звестися до «те, що підходить на те, що вказує семантика твірної основи», наприклад «Към селото водеше *оловен от дъждовете път*» (Ст Ц Даскалов), «Косата му, *срвбърна от паспала*, белееше в мрака» (Ст Ц Даскалов)

В основному з вищесказаного можна зробити такі висновки

1 У сучасній болгарській мові спостерігається активний розвиток категорії якисності. Якісні значення розвивають різні частини мови, але особливо яскраво цей процес проходить у сфері відносних прикметників.

2 Особливістю болгарської мовної системи є не тільки розвиток якісних значень у відносних прикметників, але й те, що розвиток категорії якисності знаходить відображення і в граматиці (у формоутворенні, словотворенні та синтаксисі). Відносні прикметники, вжиті у своєму якісному значенні, мають ступені горівняння, від яких можуть утворюватися прислівники на *-о*, абстрактні іменники на *-ост*, ці прикметники можуть бути опорними словами в сполученнях з кількісними прислівниками та іменниками.

3 Розвиток значення якисності у відносних прикметників не порушує семантичної єдності слова, яка полягає в певному зв'язку між окремими семами, незалежно від того, що окремим семам властиві граматичні особливості, зумовлені їхньою індивідуальною лексичною семантикою.

4 Найбільш активно проходить процес формальної асиміляції якісно-відносних прикметників у галузі синтаксису. Різні за семантикою відносні прикметники, що розвинули в собі якісні значення, можуть визначатися прислівниками кількості і якості. Продуктивність подібних сполучень пояснюється відсутністю структурних і стилістичних обмежень, з одного боку, та їхнього емоційно-експресивною виразністю — з другого.

5 В більшості випадків відносний прикметник на базі свого метафоричного вживання розвиває якісне значення, а після того асимілюється у формально-граматичне відношення. Але іноді нова сема починає вживатися незалежно від опору лексикальної системи із-за утворення граматичної форми (іменники *трамвайност*, *струнност*, прислівники *езерно*, *календарно* та ін.).

Ці форми свідчать про наявність потенціальних переносних значень у відносних прикметників.

6 Формальна асиміляція охоплює різні групи відносних прикметників. Найлегше не тільки стають якісними, але й приймають формально-граматичні особливості якісних прикметників ті групи відносних прикметників, які означають відношення до предмета.

7 Оскільки в більшості випадків відносні прикметники, що розвинули якісне значення, не гублять зв'язку з твірним іменником, тобто не деєтимологізуються, то точніше буде говорити не про перехід відносних прикметників у якісні, а про розвиток якісних значень у відносних прикметників. Тому ми вважаємо, що найбільш продуктивною групою прикметників у сучасній болгарській мові є якісно-відносні прикметники.

Список литературы 1 Аксаков К С Сочинения филологические, ч 2 Опыт русской грамматики Прибавление М, 1880 2 Андрейчин Л, Костов Н, Николов Е Български език София, 1955 3 Бакина М А Имена прилагательные как производящие основы современного словообразования — В сб Развитие словообразования современного русского языка М, 1966 4 Виноградов В В Русский язык М—Л, 1947 5 Виноградов В В Словообразование и его отношение к грамматике и лексикологии — В сб Вопросы теории и истории языка М, 1952 6 Георгиев С П Система на наречията в съвременния български език София, 1977 7 Обратен речник на съвременния български език София, 1975 8 Очерки по исторической грамматике XIX в Глагол, наречия, предлоги, союзы М, 1964 9 Потемня А А Из записок по русской грамматике, ч 3 М, 1958 10 Прокопович Н Н Словосочетание в современном русском литературном языке М, 1966 11 Речник на българския книжовен език София, 1957 12 Стоянов С Грамматика на българския книжовен език София, 1964 13 Сулименко Н Е Качественные прилагательные в их отношении к типам лексических значений Л, 1966 14 Ушаков Д Н Краткое введение в науку о языке М, 1929 15 Шамота А Н. Переносное значение слова К, 1971 16 Шмелев Д Н Проблемы семантического анализа лексики М, 1972

Краткое содержание

В статье рассматривается один из активнейших процессов в современном болгарском литературном языке — развитие качественности относительных прилагательных. Проанализированный материал свидетельствует о том, что относительные прилагательные, развившие качественные значения, принимают и морфологические особенности качественных прилагательных, а также уподобляются им в синтаксическом отношении

ЛИСТИ ЛЕОНА КРУЧКОВСЬКОГО РЕДАКТОРОВІ ЛЬВІВСЬКОГО ЖУРНАЛУ «SYGNAŁY» КАРОЛЮ КУРИЛЮКУ

Творчі зв'язки і співпраця Леона Кручковського, видатного польського письменника, одного з основоположників соціалістичного реалізму в польській літературі, творця соціалістичного театру в Польській Народній Республіці, лауреата Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1953) з Каролем Курилюком, головним редактором львівського лівого журналу «Sygnały» (1933—1934, 1936—1939), ще не були предметом спеціального наукового дослідження Правда, про сам журнал і його зв'язки з українським письменником Степаном Тудором уже йшлося в кількох працях *

Між тим Леон Кручковський, а також інші видатні польські, українські і білоруські пролетарські і прогресивні письменники відіграли вирішальну роль в тому, що «Sygnały» стали центром, який об'єднав революційні й демократичні сили польської, західноукраїнської і західнобілоруської літератури, що сприяло міжслов'янському єднанню і налагодженню тісніших літературних зв'язків

З другого боку, слід підкреслити, що завдяки Каролу Курилюку (1910—1967) — літератору, перекладачеві роману А Головка «Мати», публіцисту, громадському діячеві, який тісно співпрацював з прогресивною польською інтелігенцією, брав участь у комуністичному русі на Західній Україні — «Sygnały» зв'язали свою долю з польськими, українськими, білоруськими і єврейськими письменниками-комуністами

---

* Найбільш вичерпно в таких виданнях «Sygnały» (1933—1939), Przeгляд bibliograficzny wraz z antologią Opracowała J Czachowska Wrocław, 1952, Ведіна В П Літературно-громадські зв'язки пролетарських письменників Західної України і Польщі 20—30-х років ХХ ст К, 1960, Трофімук С М Спільними шляхами — «Радянське літературознавство», 1957, № 5, Лозинський І Пером інтернаціоналіста — «Літературна Україна», 1966, 21 червня, Рготіп'іскі М Wspomnienie o przyjacielu — «Życie Literackie», 1967, 29 грудня, Козп'ієвскі Kazimierz Sygnały wczorajszych dni — «Polityka», 1973, 6 stycznia, Лозинський І Н Роль «Сигналов» в інтернаціональній консолідації творчої інтелігенції — В кн Революційна література Польщі 20—30-х годов М, «Наука», 1969, с 192—205, Ст'єп'ієп Marian Karol Kuryluk — nieznanu — «Miesięcznik Literacki», 1973, Nr 7, Його ж Ze stanowiska lewicy Krakow, «Wydawnictwo Literackie», 1974, Лозинський І Трибун своєї епохи — «Вільна Україна», 1975, 16 липня

Саме К Курнчюк (з 1936 року — головний редактор «Sygnałow») став ініціатором співпраці з журналом таких видатних польських і українських письменників, як Леон Кручковський, Владислав Броневський, Ванда Василевська, Станіслав Ришард Добровольський, Степан Тудор та ін Ця обставина, безперечно, відіграла важливу роль у тому, що журнал інтенсивно сприяв інтернаціональній консолідації прогресивної творчої інтелігенції на платформі Народного фронту в боротьбі проти фашизму

Чим заслуговує на увагу ця публікація дев'яти листів Л Кручковського до редактора «Sygnałow» Каролу Курнчюку? У першу чергу тим, що ці листи, як і деякі надруковані в журналі літературознавчі статті, уривки з повістей, репортажі і замітки Л Кручковського, свідчать про повну ідейну солідарність з журналом, про співпрацю і особисту взаємодопомогу Л Кручковського і К Курнчюка

Перший лист Л Кручковського К Курнчюкові, датований 9 червня 1937 р., — напівофіційна відповідь на запрошення головного редактора співпрацювати з журналом Але з кожним наступним листом щире почуття близьких за поглядами і прагненнями однодумців все більше витісняло напівофіційний тон

З листів Л Кручковського дізнаємося про те, що вони сприймалися головним редактором журналу з великою увагою, як дружня порада, а кожне прохання, в міру можливості, виконувалося Листи також проливають світло на розуміння Л Кручковським ролі друкованого слова в літературно-громадському житті людей, дають можливість уточнити факти і дати його творчого і особистого життя (наприклад, поїздки у Бельгію)

Звичайно, з епістолярної спадщини автора «Тепет» можна дізнатися про переживання і погляди письменника, обставини, при яких народжувалися і здійснювалися актуальні його творчі задуми, наприклад «бельгійської повісті» Листи — прекрасне свідчення чутливого ставлення Л Кручковського до людей Як приклад, можна навести лист від 2 липня 1937 р., в якому автор турбувався долею художника-самородка Пухали памагаючись допомогти йому здобути художню освіту

В цілому невідомі польським бібліографам і літературознавству листи Л Кручковського містять маловідомі дані літературного, історичного і побутового характеру

До цього часу видано листи Л Кручковського лише до деяких адресатів, зокрема до З Гібнера*, О Свєнтоховського і А Гжимали-Сєдлєцького**, Б Домбровського***, Я Кручковської**** та ін

Пропоновані читачам дев'ять листів Л Кручковського (із загальної кількості — 23) зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім В Стефаника АН УРСР, ф 104, оп № 211, п 3

---

* Piogunowa Aniela Z brulionów Leona Kruczkowskiego — «Pamiętnik Literacki» 1964, z 3—4, s 573

** Baliński St Witold Z korespondencji Leona Kruczkowskiego — «Miesięcznik Literacki», 1972, Nr 8, s 123—126

*** Dąbrowski Bronisław Ze wspomnień o Leonie Kruczkowskim — «Zycie Literackie», 1972, 30 kwietnia

**** Baliński Stanisław Witold Z papierów po Kruczkowskim — «Dziennik», 1972, Nr 8, s 119

Краків, 9 VI 1937.

Шановний Пане!

У відповідь на Ваш лист від 6-го ц м повідомляю, що в червн-
ні місяці, на жаль, не зможу нічого написати для «Sygnalow», оскільки я уже зв'язаний кількома терміновими замовленнями, з якими повинен упоратися до кінця місяця, тобто до мого виїзду на декілька тижнів на «відпочинок»

Чи не змогли б Ви надрукувати що-небудь про «Тенета»* у найближчому номері «Sygnalow»? Дуже прошу не забувати про мене

Чи не збираєтесь побувати у найближчу неділю (13-го цього місяця) в Перемішлі? Театр «Віщовни»** із Маркової Пшеворського повіту буде грати в театральній виставі перемішльського ТУР-а*** мого «Кордіана і хама»****

Мабуть, це буде досить незвичайна «подія», і можна було б про неї дещо надрукувати в «Sygnalach»

Я, імовірно, також буду в неділю в Перемішлі. Однак мені, особі як-не-як «зацікавлени», незручно буде самій писати про це. Початок вистави оголошено приблизно на 16 годину

Можливо, у Вас є який-небудь кореспондент в Перемішлі?

Пересилаю щирій привіт і тисну руку

Л. Кручковський

Краків, 2 липня 1937

Шановний Пане!

Декілька днів тому я прочитав у «Szwilc»***** замітку про те, що з нового навчального року у Львові буде відкрито Художній інститут, мета якого, між іншим — «вилловлювання» талантів, а в дальнішому їх навчання і удосконалення, турбота про майбутні цих талантів

Замітка зацікавила мене у зв'язку з однією молоддю людиною, на прізвище Пухала з Гаці Пшеворської*****, селянським художником-самородком, з яким я познайомився на днях. Я оглянув декілька його робіт, а фотокопію однієї з них показав також деяким знайомим краківським живописцям

---

* Роман Л. Кручковського (1937). Головний редактор задовольнив прохання автора, опублікувавши рецензію Чеслава Галіча «Тенета» («Sygnalow», 1937, N 31, s. 3)

** Самодійальний театр Спілки Сільської Молоді Польської Республіки «Wici» У 30-ті роки діяв також у селі Маркова

*** Товариство Робітничого Університету — робітнича культосвітня організація, заснована в 1923 р., яка ставила перед собою завдання сприяти піднесенню освіти робітників

**** Роман Л. Кручковського (1932), на основі якого автор створив однойменну п'єсу (грудень 1932 — січень 1933 рр.)

***** Щоденна буржуазна газета, яка виходила у Львові в 20—30-х роках

***** Назва села Перемішльського воеводства ПНР

Так ось, цен Пухала дійсно тачант, особливо цікавий в рисунку і композиції, а його справжні, поза всякою школою, «досягнення» виглядають дуже цікавими

Ця людина мріє про можливість здобути відповідні знання з живопису, які дозволили б їй розвивати і удосконалювати свій талант

На жаль, до цього часу побутові умови не давали йому змоги хоч би частково реалізувати цю мрію Я вирішив спробувати допомогти йому Саме тому зацікавило мене згадане на початку повідомлення про новий Львівський художній інститут

Чи не змогли б Ви як тамошній мешканець, що має знайомих у львівському артистичному середовищі, провести відповідне «інтерв'ю» щодо цього новостворюваного інституту?

Йдеться в основному про таке

1) Який «ценз» вимог до кандидата, чи обов'язкове свідцтво про закінчення середньої загальноосвітньої школи?

Або ж чи (передбачається у виняткових випадках) можуть бути прийняті кандидати тільки на основі своїх попередніх робіт, якщо у них помітні ознаки таланту?

2) Які умови навчання і його тривалість? Витрати, оплата і т. п.?

3) Чи передбачається звільнення від оплати для незаможних?

4) Чи буде інститут, як це шоді буває, розпоряджатися якимись стипендіями для особливо незаможних студентів? Цей пункт надзвичайно важливий для Пухали, бо ця людина не розпоряджається власними засобами і не зможе утримувати себе в місті без стипендії

Із змісту цитованого на початку газетного повідомлення випливає, що новий львівський інститут, очевидно, буде розпоряджатися засобами матеріальної допомоги для найбільш вразливих, але обдарованих Однак річ в іншому, чи буде так в дійсності і які необхідні в цьому відношенні заходи — у кого, коли і т. п.?

Я буду дуже вдячний Вам за швидку, як тільки можливо одержати, інформацію і обмінятися нею зі мною Тому що через три дні я виїжджаю із Кракова на село, даю Вам свою «канікулярну» адресу, на яку прошу сєрувати відповідь Ось вона пошта Вадовице, Гожень Гурниці, разом із листами Е Зегадловича

Моє перебування в Гоженю триватиме до половини серпня

Надючись одержати Вашого листа — заздалегідь дякую за очікувану інформацію

Тисну руку

Леон Кручковський

№ 3 (5) *

Краків, 16 XII 1937

Шаповниці Пане!

Повертаю надіслану коректуру моєї статті ** Як бачите, я зробив деякі уточнення в тексті (в тому числі одне, так зване четверте, примітка)

* Цифра в круглих дужках вказує на хронологічну послідовність листів

** Йдеться про статтю «Суспільні аспекти плагіату» («Sygnaly», 1938, N 37 s 1)

Це, можливо, зумовить певні труднощі у технічному відношенні (особливо доповнення в останньому уривку), але я вважав потрібним в декількох пунктах більш точно висловити свої думки. Буду вельми вдячний за ласкавий нагляд, щоби «вставки» і зміни були старанно виконані в друкарні.

Чи Ви одержуєте «albo-albo»?² Не порушуючи змісту, відзначу, що журнал цей має багато технічних похибок (коректура), для мене це тим більш неприємно, бо у пресі розповсюдилася помилкова інформація, ніби я був редактором, тоді як в дійсності я брав дуже незначну участь у роботі над двома номерами, які вже вийшли. Думаю, що з третього номера технічні похибки будуть усунені, вирішив доглянути цього особисто.

Чи не могли б Ви порекомендувати нам кого-небудь із львівських літераторів, до кого можна було б звернутися з проханням про «поповнення» редакційного портфеля «albo-albo»?

Наскільки мені відомо, редакція уже зверталася декілька тижнів тому до пп Гурської і Ковальської ** і до цього часу без позитивного результату.

Ще одне із моєї статті про плагиат *** розширивши трохи, я зробив реферат, який дуже підійшов би для проведення вечора дискусій у колі (наскільки це можливо в не дуже численному) літераторів і освіченої публіки. Такий вечір з досить цікавою дискусією відбувся вчора у Кракові. Я подумав, а що якби подібний «сеанс» у Львові влаштувала місцева професійна Спілка письменників, яка, здається, час од часу організовує подібні дискусійні заходи?

Підкреслюю, що такий вечір не повинен мати надто масового характеру, наиліпше вдався б як «камерний», ніби «внутрішній» збори членів Спілки письменників за участю означеної кількості запрошених гостей.

Виникає тільки питання про так звані умови або витрати. На прибуток від продажу квитків трудно розраховувати, хіба що на дуже незначний. Це було б можливе тільки в тому випадку, коли б Спілка могла дозволити собі із своїх фондів погасити витрати на такий конче потрібний захід.

Чи не були б Ви так ласкаві дізнатися в Спілці письменників, як вони подивились би на можливість організації такого вечора. Я міг би приїхати до Львова в перших числах січня, тобто до мого виїзду до Закопане. Якщо б це в принципі було можливе, то детальне обговорення стало би предметом листування.

В очікуванні повідомлень від Вас або прямо від Спілки пересилаю щирий привіт.

Л. Кручковський

---

* Двогвижневний літературний журнал, який виходив у Кракові в 1937—1938 рр.

** Галіна Гурська (1898—1942) і Анна Ковальська (нар. 1903 р.) — львівські прогресивні письменниці.

*** Йдеться про статтю «Суспільні аспекти плагиату».

P S В останню хвилину я одержав Вашого листа відносно номера, присвяченого Стругу* Дуже прошу вірити, що я вельми хотів би прийняти участь в цьому номері Однак, як я Вам уже писав, з певних причин повинен, в першу чергу, забезпечити щось аналогічне номеру «albo-albo»

Крім цього я одержав запрошення взяти участь в номері «Wiadomości Literackie»**, присвяченому Стругу Так як це уже друге (за короткий час) запрошення з боку редакції (недавно до мене звертався Гридзевський***) з проханням написати статтю до номера, присвяченого Уніловському****, незважаючи на бажання, я не зміг цього зробити, оскільки був у постійних роз'їздах (а термін назначено зовсім коротким), — на цей раз не зможу відмовити

Недівлячись на все, я буду все-таки старатися написати щось підходяче також для «Sygnałow» Не гарантую на 100%, але запевняю, що докладу всіх зусиль для цього*****

Ще раз вітаю і тисну руку
Л Кручковський

№ 4 (9)

Краків, 4 IV 1938

Дорогий Пане Кароль!

Прошу вибачення за те, що тільки сьогодні відповідаю на Вашу листівку Це, перш за все, через те, що хотілося повідомити Вам щось виразно конкретне

Ітак, стаття для «Sygnałow» «у роботі» Тема «Старини і молодий» або питання боротьби поколінь» Заголовок ще не остаточний, зате розмір обцяє бути дещо «кобилячий» (припускаю ціла колонка в друці), саме тому, вже сьогодні повідомляю, щоби Ви були ласкаві зарезервувати місце в «святковому» номері*****

Рукопис надішло в кінці тижня, буду старатися, щоб якнайраніше

Пересилаю щирий привіт і тисну руку
Л Кручковський

№ 5 (11)

Краків, 14 VI 1938

Любин Пане Кароль!

Прошу вибачення за те, що тільки сьогодні відповідаю на Вашого листа Весь минулий тиждень я був цілком заклопотаний дуже тяж-

---

* Анджей Струг — псевдонім Справжнє ім'я Тадеуш Галецький (28 XI 1871—9 XII 1937) — польський письменник-соціаліст

** Двоптижневий літературний журнал, який виходив у Кракові в 1937—1938 рр

*** Мечислав Гридзевський (нар 1894 р) — польський журналіст, видавець тижневика «Wiadomości Literackie»

**** Збігнев Уніловський (1909—1937) — польський письменник
***** Л Кручковський дотримав слова Його стаття [Анджей Струг] була опублікована в «Sygnałach» (1938, Nr 38, s 2)

***** В номері 43 «Sygnałow» (1938) була опублікована згадана стаття Л Кручковського «Вдовж, не вперек історії»

кою хворобою мого сінка (операція), і тільки в останні 2—3 дні починаю входити у відносно нормальну колію Пишу «нормальну» тому, бо вже декілька тижнів живу в передчутті мого уже близького візду до Бельгії й Голландії на півроку Коли б не ця несподівана хвороба, я знаходився б уже сьогодні в дорозі Судячи по тому, як ідуть справи в даний момент, правдоподібно, поїду в перших числах липня

Я їду за дорученням Гебетнера й Вольфа * для вивчення середовища польської еміграції у згаданих країнах, на основі чого, очевидно, повинна з'явитися нова повість

Для «Sygnalów» общою поки що кореспонденції-репортажі з Бельгії та Голландії

Однак ще до візду я хотів би переслати Вам об'ємніший розділ моєї нової історичної повісті **, над якою зараз працюю Можливо цей розділ закінчу в найближчі дні

Користуючись нагодою, хочу попросити Вас таке пришліть мені, будь ласка, ще один примірник 38-го «Стругівського» *** номера «Sygnalów»

Прийміть найкращі побажання Тисну руку
Л Кручковський

№ 6 (14)

Краків, 7 VIII 1938
[дата поштового штампеля]

Любий Пане Кароль!

Визначивши остаточно термін мого візду закордон на середину наступного тижня (найбільш імовірно поїду 11 серпня), я дозволяю собі люб'язно просити Вас повідомити п Чеслава Галича **** в Брюсселі про мій візит, оскільки це місто буде першим етапом в моїй подорожі Буду дуже вдячний Вам за попередження п Ч ***** про мій візит, який я хотів би зробити їй невдовзі після приїзду до Б, тобто біля 14 серпня

Наступну мою кореспонденцію Ви одержите, правдоподібно, із Бельгії

Пересилаю шире привітання і тисну руку
Л Кручковський

№ 7 (15)

Леон Кручковський

Леже 11, рю де Силестін

Леже, 4 10 1938

Дорогий Пане Кароль!

Мені дійсно дуже соромно перед Вами и «Sygnalami» Уже сім тижнів минуло, як я у Бельгії, і до цього часу не спромігся написати жодної общісної мною кореспонденції для «Sygnalów» Як, імовірно,

* Відомі варшавська видавничі і книготорговельні фірми

** Мабуть, ідеться про уривок з історичної повісті Л Кручковського «Обід у четвер», надрукований в «Sygnalach» (1938, N 49)

*** Тобто присвяченого пам'яті польського письменника-соціаліста Анджеея Струга

**** Псевдонім польської письменниці Галини Гурської

***** Тобто Чеслава Галича

Ви зауважили, я досі надрукував всього лиш «Бельгійського листа» в «Robotniki» * Другого я скерував вчора до «Dziennika Ludowego» **. Як бачите, черговість певною мірою офіційна, зумовлена, в основному, черговістю зобов'язань, які я взяв на себе, вніжджаючи закордон, стосовно дружних мені періодичних видань на батьківщині Не стану приховувати, що я уявляв собі моє «обслуговування» цих періодичних видань набагато плодотворнішим Тут на місці вияснилося, що ці уявлення були перебільшеними

По-перше я так поглинутий основною метою мого перебування в Бельгії, тобто вивченням середовища тутешньої польської еміграції, що дуже мало часу залишається на будь-яку кореспонденцію (крім писаних по гарячих слідах заміток), тим більше, що я змушений по необхідності дуже часто подорожувати по різних бельгійських закутках, де проживають поляки

По-друге в хаосі справ, людей і проблем, з якими я тут зіткнувся, мені поки що важко виділити якісь конкретні теми Особливо важко, коли йдеться про «Sygnały», яким все ж незручно піднести звичайну кореспонденцію журналістського типу

Ось стисло ті причини, якими Ви зможете вибачливо виправдати мою мовчанку, що і досі продовжується Незважаючи на це, докладу всіх зусиль, щоб все-таки щось написати для «Sygnałów» Як-не-як переді мною ще близько трьох місяців перебування за рубежом Прошу, потерпіть! Хочу запевнити Вас, що дуже часто думаю про «Sygnały»

Скориставшись поданою Вами адресою, я відвідав через кілька днів після прибуття в Брюссель сім'ю пп Р Дуже мило провів кілька годин у гостинному домі На жаль, слабке практичне володіння французькою мовою не дало можливості встановити ближчий контакт із п Муленом, з яким я познакомився на рю де Екрівен

А що у Вас? Як ведеться «Sygnałom»? З цього часу, як я залишив батьківщину, тобто з 12 серпня, я не тримав у руках жодного номера Читаю тільки замітки про номери, які вийшли (замітки в «Dzienniku Ludowym», який тут одержую) Якщо б Ви люб'язно захотіли переслати мені сюди хоча б два-три останні номери, то я жадібно накинувся на них

Ще раз прошу пробащення за надто довгу мовчанку Буду посилено старатися рекомпенсувати її в невдовзі

Пересилаю щирій привіт як Вам, так і сім'ї Гурських ***

Тисну руку

Леон Кручковський

---

* Газета, орган Польської соціалістичної партії (1894—1939)

** Щоденна газета, яка виходила у Варшаві в 1938—1939 рр

*** Маються на увазі Мар'ян і Галина Гурські

Леже, 31 жовтня 1938
11, рю де Силестін

Шановний Пане Кароль!

Дуже дякую Вам за листа, відповідаю тільки сьогодні, тому що на цей раз хотів довести, що пам'ятаю про «Sygnaly» Додаю кореспонденцію з Парижа *, звідки я тільки що повернувся після кількох днів перебування там Я не орієнтуюсь, чи встигне цей матеріал попасти у найближчий номер? У кожному разі буде трудно, щоби и на цей раз, згідно нашого звичаю, я особисто зміг зробити коректуру, однак такою ж мірою з повним довір'ям буду покладатися на Вас

«Sygnaly» одержую, сердечне спасибі Я перчитую їх тут, зрозуміло, з подвійним апетитом (в порівнянні з «крайовним»)

Мені дійсно дуже прикро, що не вдалося зустрітися з н Гурською під час її перебування в Бельгії В цьому, насамперед, моя вина, тим більше я незадоволений собою

В анкеті «Sygnalów», про яку Ви згадували у своєму листі, я з приємністю візьму участь Відповідь постараюся переслати по можливості якнайшвидше

В Леже перебуватиму ще весь листопад В перших числах грудня маю намір перебраться до Голландії, але не довше як на два-три тижні з розрахунком, що в кінці року напевно знову буду на батьківщині

Тисну руку і пересилаю сердечний привіт Вам і сім'ї Гурських

Л Кручковський

P S Дозволю собі звернути Вашу увагу на те, що в цьому році виповниться сто років від дня смерті Казімежа Дечинського ** Можливо Вам вдалось би зацікавити цим фактом когось із дружних нам соціологів або істориків? Треба було б якось відзначити цю річницю! А якщо б Ви звернулись, наприклад, до проф Гандельсмана ***, який «відкрив» Дечинського, або до проф Кота?

Краків, 28 лютого 1939

Шановний Пане Кароль!

Прошу вибачення за надто довгу мовчанку Але ось уже декілька тижнів я вельми зайнятий роботою над «бельгійською» повістю Підготовляю для «Sygnalów» розділ цієї повісті****, який, імовірно, мо-

* Ця кореспонденція п н «Два паризьких переживання» була опублікована в «Sygnalach» (1938, N 57)

** Казимир Дечинський — народний учитель, автор відомих «Спогадів селянина-вчителя», якими скористався Л Кручковський для написання роману «Кордіан і лам» (1932)

*** Проф Марцел Гандельсман (1882—1945) — польський історик, громадський діяч

**** Йдеться про уривок «Спів когутів», опублікований в «Sygnalach» (1939, N 66)

же бути проілюстрований фотографіями, тематично зв'язаними з цим розділом Разом з рукописом, мабуть через два-три тижні, перешлю Вам фото для можливого використання

Одночасно (приблизно з цим листом) Ви одержите із Кракова від п Льва рукопис уривка з повісті, на яку я хотів би звернути Вашу увагу Автор на ниві белетристики, власне кажучи дебютант Однак, як мені здається, обдарований Повість, яку ви написав [«Сірий якобін»]*, — історична, періоду листопадового повстання Їі герой — Козловський, варшавський адвокат, єдиний крупний польський соціал-радикал 1830—1831 років

Розділ, який Ви одержите, озаглавлений багатообіцяючою на сьогоднішній день назвою «Сейм судить вождя» Я прочитав усю цю повість і вважаю, що вона заслуговує публікації (автор веде переговори з цього приводу з двома варшавськими видавцями) Я був би дуже радий, якщо б Ви змогли скористатися цим уривком і вмістити його в «Sygnałach»

Чи Ви одержали з Кракова з видавничого кооперативу «Czytelnik» мою збірку публіцистичних нарисів п н «В атмосфері диктатури»?

Пересилаю щирий привіт і тисну руку

Л Кручковський

P S П Лев підписує свою повість псевдонімом!***

*Публікацію підготував
І М ЛОЗИНСЬКИЙ, зав відділом,
Обласна бібліотека ім Я Галана****

---

* Автор цієї повісті — Леон Пшемський

** Оскільки рукопис повісті «Сірий якобін» загубився під час другої світової війни, не вдалося встановити псевдоніму Леона Пшемського

*** Повідомлення про віднайдені автором публікації листи Л Кручковського містить стаття «Вірний народові» («Літературна Україна», 1965, 2 липня) — *Ред*

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

<i>Морозова Е Ф</i> Болгарська тема у радянській російській літературі останнього десятиріччя	3
<i>Грибовська О І</i> Болгарська проза на сучасному етапі	10

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ І МІЖСЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

<i>Кишкін Л С.</i> Пушкінські матеріали в Словаччині (Фотографи О М Фрізенгоф, М А Голціної, В Ф В'яземської, К М Мещерської, знайдені в Бродзянському архіві)	20
<i>Моторний В А.</i> Петр Кричка — поет і перекладач	27
<i>Гольберг М Я</i> Прокп Хохолоушек і деякі питання українсько-сербських літературних взаємин	35
<i>Гронова Н А</i> «Дон-Жуан» Й Томана (Історія створення та проблематика)	42
<i>Медовников О М</i> Творчість Ярослава Кратохвила в оцінці чехословацької та радянської критики	50

ПИТАННЯ МИСТЕЦТВА

<i>Рінко О О</i> Твори Майстра триптича з Вонтового в збірці Львівської картинної галереї	57
<i>Блажкевич Х Б</i> Вітчизняні дослідження з історії музичних зв'язків СРСР і ПНР (Огляд праць І Ф Белзи)	63

МОВОЗНАВСТВО

<i>Трофимович К К</i> Деякі підсумки дослідження історії верхньолужицької літературної мови	72
<i>Кобилянський Б В</i> З історії міжслов'янських лексичних зв'язків	78
<i>Возний Т М</i> Семантико-словотвірна структура східно- і південнослов'янських дієслів іншомовного походження	83
<i>Андел В П</i> Збагачення чеської мови в умовах науково-технічної революції	89
<i>Токар Г С</i> Причинні применники <i>vsled</i> і <i>вследствие</i> (на) у південнослов'янських мовах	95
<i>Гладка Л С</i> До питання про варіантність норми у чеській літературній мові	102
<i>Парфьонова С О</i> Становлення та розвиток польської науково-технічної термінології	111
<i>Яскевич К О</i> Про класифікацію польської за походженням лексики в сучасній українській літературній мові	116

<i>Скиба Ю Г</i> Заперечна частка у російській та інших слов'янських мовах	119
<i>Чирва Є Ф</i> Про основну синтаксичну одиницю у польській грамати́чній традиції	123
<i>Стоїчкова Л</i> Розвиток лексико-граматичних властивостей якості відносних прикметників у сучасній болгарській мові	130

ПУБЛІКАЦІЇ

Листи Леона Кручковського редакторові львівського журналу «Syg-pały» Каролу Курилкоу	138
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СОВРЕМЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- Морозова Э Ф* Болгарская тема в советской русской литературе последнего десятилетия 3
Грибовская А И Болгарская проза на современном этапе 10

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕЖСЛАВЯНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ

- Кишкин Л С* Пушкинские материалы в Словакии (Фотографии А Н Фризенгоф, М А Голицыной, В Ф Вяземской, К Н Мещерской, найденные в Бродзянском архиве) 20
Моторный В А Петр Кршичка — поэт и переводчик 27
Гольберг М Я Прокоп Хохолоушек и некоторые вопросы украинско-сербских литературных связей 35
Гронова Н А «Дон-Жуан» И Томана (История создания и проблематика) 42
Медовников А М Творчество Ярослава Кратохвила в оценке чехословацкой и советской критики 50

ВОПРОСЫ ИСКУССТВА

- Репко Е А* Произведения Мастера триптиха из Войтового в собрании Львовской картинной галереи 57
Блажкевич Х Б Отечественные исследования из истории музыкальных связей СССР и ПНР (Обзор работ И Ф Белзы) 63

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

- Трофимович К К* Некоторые итоги исследования верхне-лужицкого литературного языка 72
Кобылянский Б В Из истории межславянских лексических связей 78
Возный Т М Семантико-словообразовательная структура восточно- и южнославянских глаголов иноязычного происхождения 83
Андел В П Обогащение чешского языка в условиях научно-технической революции 89
Токар Г С Предлоги причины *vsled* и *vsledствие (na)* южнославянских языках 95
Гладка Л С К вопросу о вариантности нормы в чешском литературном языке 102
Парфенова С А Становление и развитие польской научно-технической терминологии 111
Ясьевич К А О классификации польской по происхождению лексики в современном украинском литературном языке 114

<i>Скыба Ю Г</i> Отрицательная частица в русском и других славянских языках	119
<i>Чирва Е Ф</i> Об основной синтаксической единице в польской грамматической традиции	123
<i>Стоичкова Л</i> Развитие лексико-грамматических свойств качественности относительных прилагательных в современном болгарском языке . . .	130

ПУБЛИКАЦИИ

Письма Леона Кручковского редактору львовского журнала «Syg-paly» Каролю Курилюку	138
---	-----

Министерство высшего и среднего
специального образования УССР
Львовский ордена Ленина государственный
университет им Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ
В Ы П У С К 19

ЛИТЕРАТУРА, ЯЗЫК И КУЛЬТУРА
ЗАРУБЕЖНЫХ СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

Республиканский межведомственный
научный сборник
(На украинском языке)

Львов Издательство при Львовском государст-
венном университете издательского объединения
«Вища школа»

Редактор Л Л Кирієнко
Художний редактор Н М Чижко
Технічний редактор Т М Веселовський
Коректор С Я Михайленко

Информ бланк № 3928

Здано до набору 16 06 78 Підп до друку 12 01 79
БГ 00403 Формат 60×90₁₆ Папір друк № 2
Лит гарн Вис друк 9,5 умовн друк арк 10,93
обл-вид арк Тираж 750 прим Вид № 525
Зам 3646 Ціна 1 ьрб 30 коп

Видавництво при Львівському державному уні-
верситеті видавничого об'єднання «Вища шко-
ла», 290000, Львів, вул Университетська, 1

Обласна книжкова друкарня Львівського обла-
сного управління в справах видавництва, полігра-
фі та книжкової торгівлі 290000 Львів, вул Сте-
фаника, 11

1 крб 30 коп.

Проблеми слов'язнавства, 1979, вип 19, 1—152